L'ÈPOCA DE COLOM

CATALUNYA A LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XV

Cinc-cents anys del primer viatge de Colom (1492)

Nadala de la

FUNDÀCIÓ JAUME I

Any XXV-1991

© FUNDACIÓ JAUME I
Desembre 1991
ISBN: 84-7226-641-9
Dipòsit Legal: B. 37981
Correcció de textos:
Gainet Català de Lingüística Aplicada
Avda. del Paral·lel, 116 - 08015 Barcelona
Composició:
Fotoletra S.A.
Aragó, 208-210 - 08011 Barcelona
Gravats:
Sorrosal S.A. (T-4).
Pujades, 68 - 08005 Barcelona
Impressió:
Edigraf S.A.
Tamarit, 132 - 08015 Barcelona

FUNDACIÓ
JAUME I

Nadal del 1991

"Als Països Catalans, l'escola serà catalana, o no serà".

AMB aquesta NADALA, la FUNDACIÓ JAUME I correspon a la gentil aportació de milers de persones d'arreu dels Països Catalans que, com vós mateix, fan possible la dotació dels PREMIS BALDIRI REIXAC, destinats a estimular l'escola catalana.

Gràcies a la vostra generositat, els PREMIS BALDIRI REIXAC han anat creixent cada any, fins a convertir-se en els guardons escolars més importants i els més ben dotats, no solament dels Països Catalans, sinó de tot l'Estat, de tal manera que han evolucionat com segueix:

Pel curs	1978-79	**2.480.000**	ptes.
» »	1979-80	**2.750.000**	»
» »	1980-81	**4.050.000**	»
» »	1981-82	**4.100.000**	»
» »	1982-83	**5.250.000**	»
» »	1983-84	**6.040.000**	»
» »	1984-85	**6.560.000**	»
» »	1985-86	**7.000.000**	»
» »	1986-87	**9.300.000**	»
» »	1987-88	**9.500.000**	»
» »	1988-89	**10.000.000**	»
» »	1989-90	**10.000.000**	»
» »	1990-91	**10.500.000**	»
» »	1991-92	**10.550.000**	»

ÍNDEX

		Pàgina
MOT DE GRÀCIES		5
DEDICACIÓ D'AQUESTES NADALES		6
LA FUNDACIÓ JAUME I: MEMÒRIA DE L'ANY 1991		**9**
XV Premis d'Honor Jaume I		10
IX Premis Jaume I d'Actuació Cívica Catalana		11
XIII Premis Baldiri Reixac: Veredicte 1990/91		13
Convocatòria 1991/92		17
X Premi Sanchís Guarner a la unitat de la llengua catalana. Veredicte 1991		18
II Concurs de redacció a la Catalunya Nord		18
Editorial Barcino		19
Museu de la Vida Rural		24
Activitats diverses		24
L'ÈPOCA DE COLOM.	**Frederic Udina i Martorell**	28
CATALUNYA A LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XV		
MERCADERS, MARINERS I CORSARIS	**M. Teresa Ferrer i Mallol**	50
JUEUS I CONVERSOS	**Jaume Riera i Sans**	62
LES ARTS PLÀSTIQUES: JAUME HUGUET	**Joan Ainaud de Lasarte**	68
LA DIVINITZACIÓ COM A ESTRATÈGIA DE PODER A LA CATALUNYA DEL SEGLE XV	**Eulàlia Duran**	74
LA CARTOGRAFIA DE L'ÈPOCA	**Santiago de Llovet**	80
LA SITUACIÓ DE LA LLENGUA CATALANA AL SEGLE XV	**Joan Martí i Castell**	86
COLOM I CATALUNYA		
ELS LLINATGES DE COLOM	**Pere Català i Roca**	94
COLOM I BARCELONA	**Frederic Udina**	108
CRONOLOGIA CATALANA DE L'ÈPOCA DE COLOM	**Josep M. Ainaud de Lasarte**	117

MOT DE GRÀCIES

COL·LABORACIONS literàries que hem d'agrair per haver fet possible la publicació d'aquestes Nadales, en les edicions aparegudes des del 1967. Els anys indiquen els de la Nadala en què es féu la col·laboració.

Carme AGUSTÍ i BADIA (1977)
Joan AINAUD de LASARTE (1976, 1987 i 1991)
J.M. AINAUD de LASARTE (1970 a 1991)
Joan ALAVEDRA (1971 a 1974)
Lluís ALBERT (1975, 1982 i 1985)
Montserrat ALBET i VILA (1976, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983 i 1990)
Imma ALBÒ (1984)
Santiago ALCOLEA i BLANCH (1987)
Roger ALIER (1972, 1984 i 1985)
Josep ALSINA i BOFILL (1976 i 1979)
Leandre AMIGÓ (1986)
Ramon ARAMON i SERRA (1969 i 1978)
Pere ARTÍS i BENACH (1982 i 1990)
Xose AVIÑOA (1985)
Antoni M. BADIA i MARGARIT (1971 i 1981)
Albert BALCELLS (1987)
Joan BASSEGODA i NONELL (1983)
Ricard BATISTA i NOGUERA (1991)
Miquel BATLLORI (1984)
Josep BENET (1970, 1973, 1979, 1985 i 1988)
Artur BLADÉ i DESUMVILA (1982)
Oriol BOHIGAS (1973)
Pere BOHIGAS (1972, 1981 i 1987)
Maur BOIX (1985)
Emili BOIX i SELVA (1987)
Oriol de BOLÓS (1988)
Jordi BONET i ARMENGOL (1976 i 1982)
Lluís BONET i ARMENGOL (1984)
Maria Lluïsa BORRÀS (1981)
Antoni BREGANTE (1984)
Josep M. CADENA (1972)
Pere CALDERS (1980)
Helena CAMBÓ (1976)
Domènec CAMPILLO (1984)
Guiu CAMPS (1979)
Jaume CARNER i SUÑOL (1984)
Teresa CARRERAS (1984)
M. Àngels CASANOVAS (1984)
Oriol CASASSAS (1979 i 1984)
Víctor CASTELLS (1986 i 1991)
Pere CATALÀ i ROCA (1979, 1985, 1987 i 1991)
Alexandre CIRICI i PELLICER (1981)
Eliseu CLIMENT (1977)
Isidre CLOPAS i BATLLE (1976 i 1985)
Daniel CODINA (1980)
Miquel COLL i ALENTORN (1971, 1974, 1975, 1976, 1978, 1979, 1981, 1982, 1986 i 1990)
Antoni COMAS (1974)
Àngel CORTÈS (1982)
Fèlix CUCURULL (1982 i 1991)
Miquel DOLÇ (1982)
Pere DOMINGO (1971)
Eulàlia DURAN (1991)
Salvador ESPRIU (1970 i 1971)
Gregori ESTRADA (1983)
Xavier FÀBREGAS (1974, 1978 i 1980)
Esteve FÀBREGAS i BARRI (1978 i 1986)
Josep M. FARGAS i FALP (1988)
Jaume FARGUELL (1982)
Josep FAULÍ (1972, 1981, 1988 i 1991)
Joaquim FERRER (1980 i 1984)
M. Àngels FERRER (1982)
M. Teresa FERRER i MALLOL (1991)
Josep M. FIGUERES (1981)
Ramon FOLCH i CAMARASA (1980)
Josep M. FONT i RIUS (1987)
Francesc FONTBONA (1973, 1980, 1983, 1985 i 1986)
Joan FUSTER (1971, 1972, 1978, 1980, 1982 i 1983)
Jordi GALÍ (1986)
Tomàs GARCÉS (1972)
Pere GARRIGA (1986)
Josep M. GARRUT (1979 i 1988)
Josep GONZÁLEZ-AGAPITO (1988)
Guillem-Jordi GRAELLS (1982)
Pere GRASSES (1986)
Domènec GUANSÉ (1972)
Ramon GUBERN i DOMÈNECH (1987)
Josep GUDIOL (1984)
Manuel IBÁÑEZ ESCOFET (1981 i 1987)
Josep IGLÉSIES (1975 i 1977)
Albert JANÉ (1975)
Enric JARDÍ (1974, 1977, 1981, 1983 i 1988)
Eduard JUNYENT (1977)
Cassià M. JUST (1971, 1978 i 1981)
Emma LIAÑO i MARTÍNEZ (1987)
Josep LLADONOSA (1977)
Teresa LLECHA (1984)
Jordi LLIMONA (1984)
Joaquim LLIMONA de GISPERT (1976)
Josep M. LLOMPART (1979 i 1991)
Miquel LLONGUERAS (1984)
Montserrat LLORENS (1977)
Santiago de LLOVET (1991)
Albert MANENT (1972, 1974, 1975, 1978, 1980, 1983, 1984 i 1986)
Salomó MARQUÈS (1981)
Jesús MASSIP (1984)
Josep MASSOT (1974 i 1984)
Joan A. MARAGALL (1976)
Jordi MARAGALL i NOBLE (1983)
Roger MARCET (1984)
Joan MARTÍ i CASTELL (1991)
Oriol MARTORELL (1971, 1978, 1983 i 1984)
Jaume MAYAS (1984)
Lluís MILLET i LORAS (1990)
Gregori MIR (1972)
Jordi MIR (1982)
Josep MIRACLE (1972, 1977 i 1980)
Joaquim MOLAS (1985)
Francesc de B. MOLL (1971, 1976, 1979 i 1981)
Agustí MONTAL (1974)
Andreu MORTA (1968 a 1991)
Ramon MUNTANYOLA (1970 i 1971)
Joaquim NADAL i FARRERAS (1981)
Raimon NOGUERA (1976)
Josep M. NOLLA (1984)
Josep M. NUIX (1984)
Joan OLIVER (1971, 1972 i 1974)
August PANYELLA (1989)
Ricard PEDRALS (1988)
Josep PERARNAU (1975, 1978, 1979 i 1983)
Francesc PÉREZ MORAGÓN (1982)
Maria PETRUS (1984)
Ramon PLA i ARXÉ (1972)
Ramon PLANES (1981)
Josep M. POBLET (1970, 1974 i 1975)
Lluís Ferran de POL (1974)
Josep PONT i GOL (1971 i 1975)
Eduard PORTA (1984)
Josep PORTER (1972)
Joaquim PRATS (1984)
Jordi PUJOL (1978)
Martí de RIQUER (1976 i 1987)
Manuel RIBAS PIERA (1976)
Pere RIBOT (1982)
Jauma RIERA i SANS (1991)
Santiago RIERA i TUÉBOLS (1983)
Eduard RIPOLL i PERELLÓ (1984)
Robert RODERGAS (1971)
Teresa ROVIRA (1982)
Jordi ROVIRA i PORT (1984)
P. Basili de RUBÍ (1978)
Jordi RUBIÓ i BALAGUER (1971 i 1972)
Manuel RUCABADO (1984)
Josep M. SALA i ALBAREDA (1975)
J.M. SALRACH (1982 i 1983)
Octavi SALTOR (1978)
Ricard SALVAT (1974)
Josep SANABRE (1968)
Manuel SANCHÍS i GUARNER (1976)
Enric SANMARTÍ (1984)
Josep M. SANS i TRAVÉ (1991)
Jan SCHEJBAL (1974)
Maurici SERRAHIMA (1977)
Amadeu J. SOBERANAS (1982)
Jaume SOBREQUÉS (1982 i 1986)
Josep M. SOLÀ i CAMPS (1977)
Ferran SOLDEVILA (1969)
Antoni TÀPIES (1971)
Josep TARÍN-IGLÉSIAS (1988)
Miquel TARRADELL (1984)
Margarida TINTÓ (1983)
Josep TOMÀS i CABOT (1987)
Joan TORRENT i FÀBREGAS (1977 i 1986)
Enric TOUS i CARBÓ (1988)
Josep TREMOLEDA (1979)
Joan TRIADÚ (1972, 1974, 1977, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984 i 1986)
Josep TRUETA (1971, 1974, i 1976)
Frederic UDINA i MARTORELL (1979, 1987 i 1991)
Helena USANDIZAGA (1980)
Edmon VALLÈS (1977)
Josep VALLVERDÚ (1980 i 1991)
Joaquim VENTALLÓ (1985)
Jordi VERRIÉ (1979)
Jaume VIDAL i ALCOVER (1976 i 1979)
Marc-Aureli VILA (1981 i 1986)
Pau VILA i DINARES (1971)
Lluïsa VILASECA (1984)
Dan WOHLFEILER (1986)

DEDICACIÓ D'AQUESTES NADALES

Catàleg de totes les nadales editades des de l'any 1967. Les que porten un asteric (*) a continuació del títol estan exhaurides.

1967. JOAN I EL CAÇADOR (*)

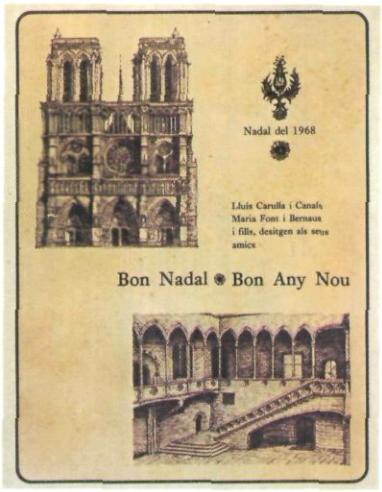

1968. PAU CLARIS (*)

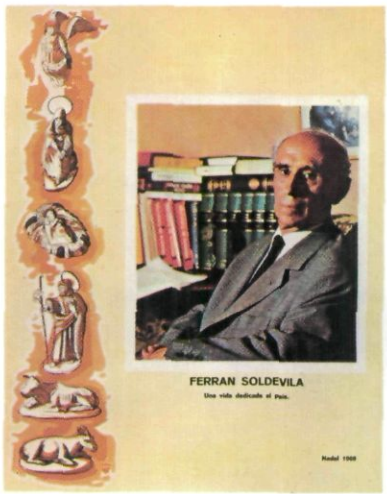

1969. FERRAN SOLDEVILA (*)

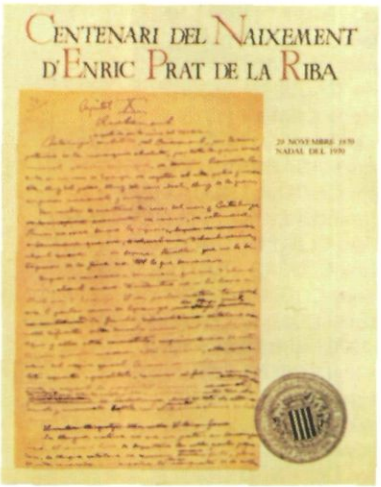

1970. ENRIC PRAT DE LA RIBA (*)

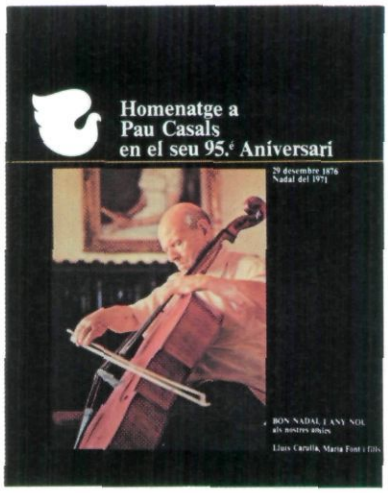

1971. PAU CASALS (*)

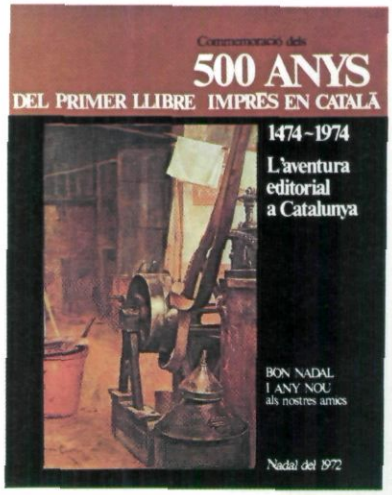

1972. 550 ANYS DEL PRIMER LLIBRE IMPRÈS EN CATALÀ (*)

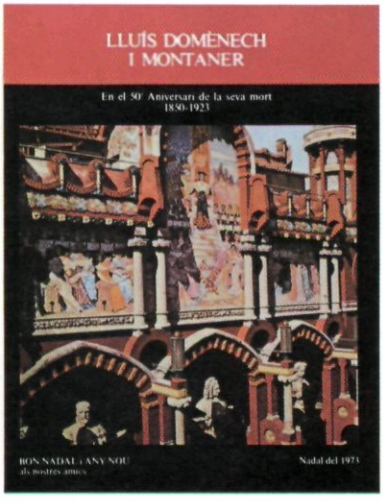

1973. LLUÍS DOMÈNECH I MONTANER (*)

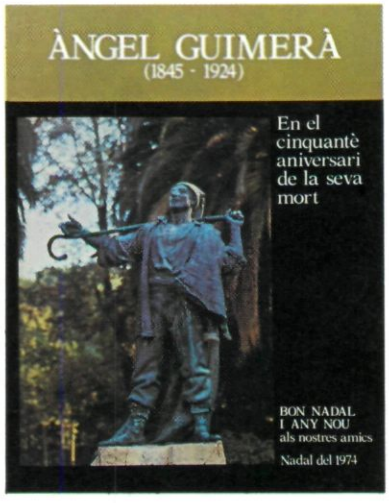

1974. ÀNGEL GUIMERÀ (*)

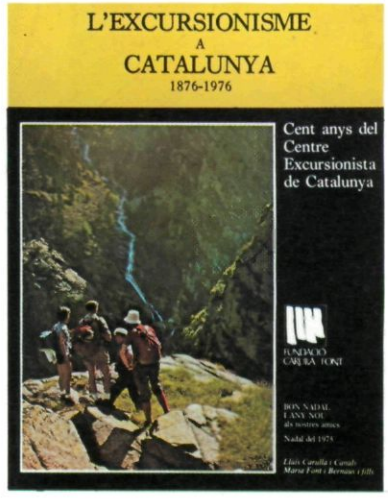

1975. L'EXCURSIONISME A CATALUNYA (*)

1976. JAUME I, EL CONQUERIDOR (*)

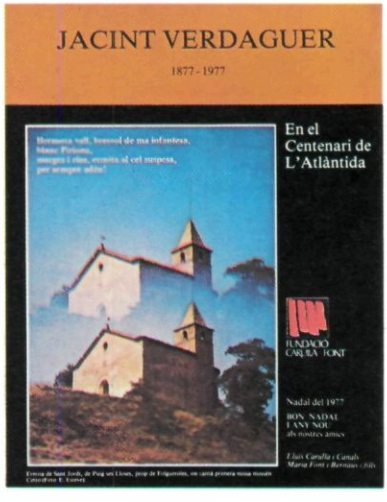

1977. JACINT VERDAGUER

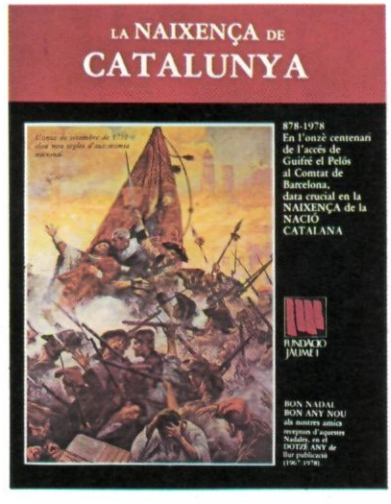

1978. LA NAIXENÇA DE CATALUNYA (*)

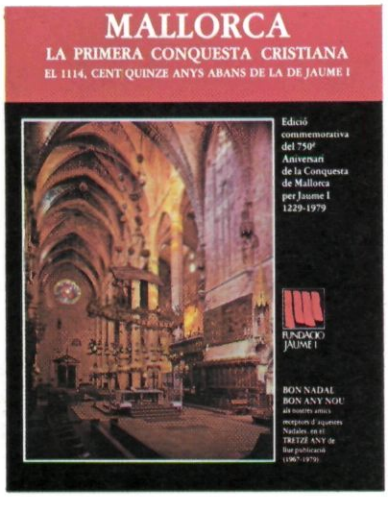

1979. MALLORCA, LA PRIMERA CONQUESTA CRISTIANA

1980. J.M. FOLCH I TORRES (*)

1981. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

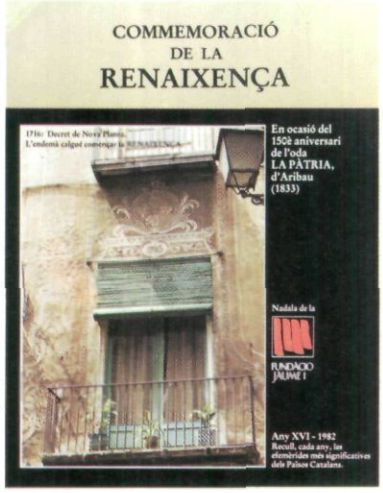

1982. COMMEMORACIÓ DE LA RENAIXENÇA (*)

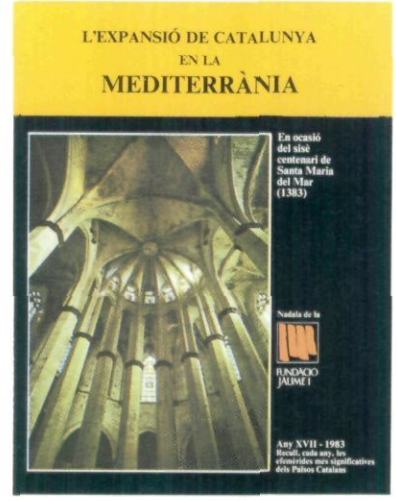

1983. L'EXPANSIÓ DE CATALUNYA EN LA MEDITERRÀNIA

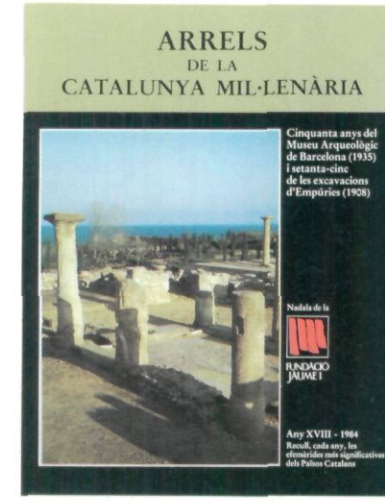

1984. ARRELS DE LA CATALUNYA MIL·LENÀRIA

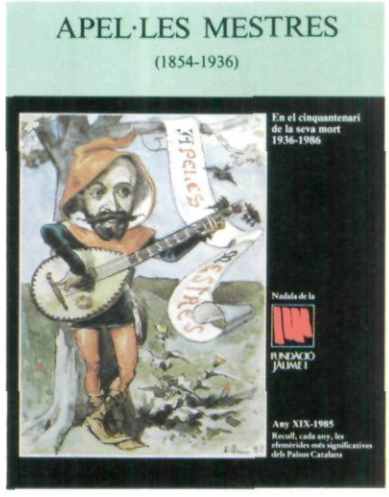

1985. APEL·LES MESTRES

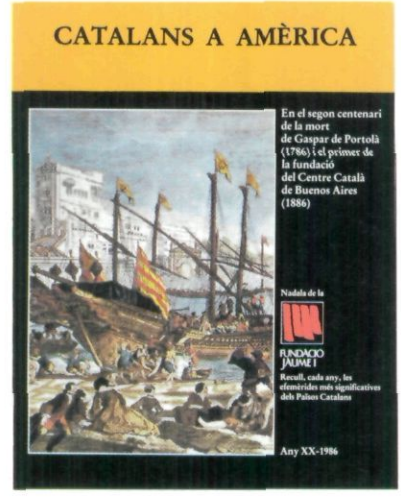

1986. CATALANS A AMÈRICA

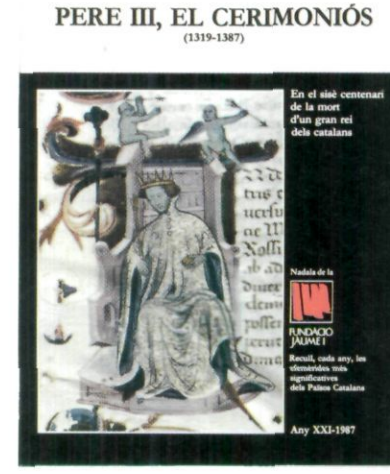

1987. PERE III, EL CERIMONIÓS

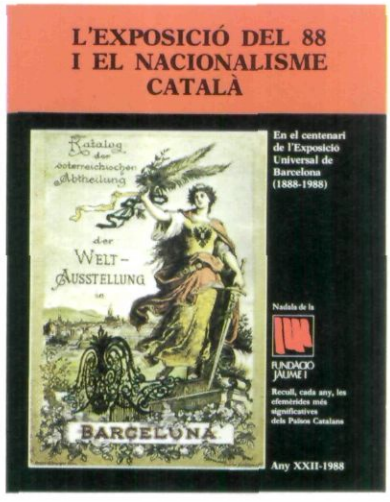

1988. L'EXPOSICIÓ DEL 88 I EL NACIONALISME

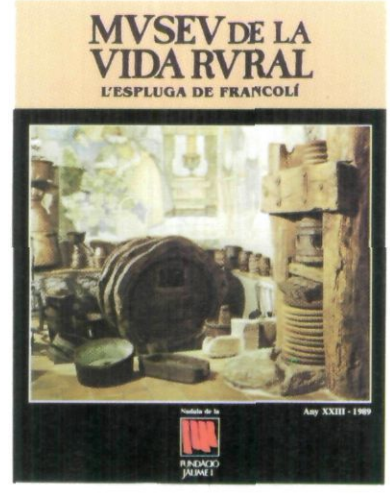

1989. MUSEU DE LA VIDA RURAL

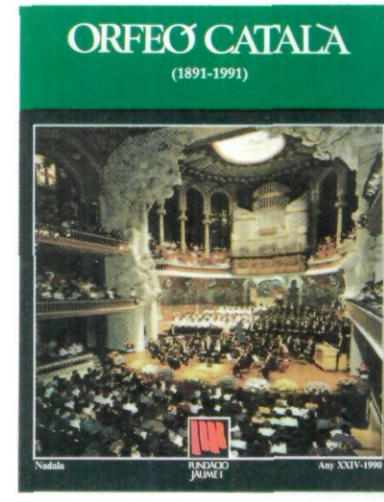

1990. ORFEÓ CATALÀ

FUNDACIÓ JAUME I

MEMÒRIA DE L'ANY 1991

XV PREMIS D'HONOR JAUME I

Dos premis, dotats cadascun d'ells amb 2.500.000 pesetes, que són atorgats anualment a una persona individual i a una entitat que per llur acció –de caràcter científic, cultural en general, social, artístic, cívic, etc.–, reconeguda arreu dels Països Catalans, mereixin l'agraïment del nostre poble.

Les PERSONES han d'ésser dels Països Catalans, vivents, d'una catalanitat conscient, explícita, exemplar i de provada continuïtat, tant si llur residència és als nostres territoris com si és fora d'ells.

Les ENTITATS han d'ésser actuals, i també d'una catalanitat conscient, explícita, exemplar i de provada continuïtat, sigui quina sigui llur residència o àmbit d'actuació.

JOAN FUSTER, de Sueca (Ribera Baixa, País Valencià)

Pel conjunt de la seva continuada i transcendental obra cívica com a impulsor del moviment nacional i cultural del País Valencià i pel seu mestratge, sempre en el marc dels Països Catalans, que ha realitzat coratjosament ja des dels temps més negres i difícils enmig de tota mena de dificultats i sacrificis. Una tasca cívica que se suma a la seva obra en el camp de les lletres, en el qual destaca com un dels més grans escriptors catalans d'aquest segle.

ASSOCIACIÓ CULTURAL ARRELS, de Perpinyà (Rosselló)

Per la seva contribució a la difícil recuperació lingüística i cultural de la Catalunya Nord, així com a la cohesió social catalana d'aquella zona, tasques que desenvolupa en diferents àmbits: en el de l'educació, creant escoles maternals i donant suport i coordinació a les escoles catalanes per tal d'assegurar-ne l'existència i l'expansió, amb l'organització de concursos escolars i altres activitats; en el de la promoció cultural, amb la creació de Ràdio Arrels, l'establiment d'un servei telemàtic, la formació de professionals dels mitjans àudio-visuals i altres iniciatives destinades a formar i expansionar –allà i aquí– un espai comunicatiu català.

En aquesta convocatòria, corresponent a l'any 1991, el Jurat ha estat integrat per les senyores Montserrat ALBET I VILA i Montserrat GUDIOL I COROMINAS, i pels senyors Josep BENET I MORELL, Jordi BONET I ARMENGOL, Xavier BRU DE SALA, Ramon M. LLEVADOT I ROIG, Joaquim MALUQUER I SOSTRES, Ramon PLA I ARXÉ i Joan TRIADÚ I FONT.

IX PREMIS JAUME I D'ACTUACIÓ CÍVICA CATALANA

Són 6 premis, dotats cadascun d'ells amb **500.000 pessetes**, destinats a fer conèixer i distingir la tasca (generalment poc coneguda, sovint anònima, però exemplar) de persones vivents que sempre han actuat i actuen, sense equívocs, al servei de la identitat pròpia dels Països Catalans, en àmbits de la vida i de la relació humana tals com els que s'esmenten a continuació: l'ensenyament, els mitjans de comunicació, les ciències, l'art, la cultura popular, la música, el teatre, l'economia, el dret, l'acció social i cívica, etc.

JOSEP AMENGUAL I BATLE, Prior del Santuari de Lluc (Illes Balears)

Per la seva activitat pastoral, menada sempre amb un sentit evangèlic i de fidelitat exemplar a les arrels i els senyals d'identitat del poble mallorquí, que tothora ha vetllat per mantenir i enfortir; per una tasca constant de divulgació en aquesta mateixa línia i pels nombrosos treballs de recerca històrica que l'han portat a pertànyer a les institucions acadèmiques més importants del país.

CEBRIÀ BARAUT I OBIOLS, Monjo de Montserrat

Per la seva extensa i valuosa contribució a la recerca històrica dels Països Catalans en general i, en especial, de l'antic bisbat d'Urgell i el principat d'Andorra –on la seva obra és amplament reconeguda i valorada–, temes sobre els quals ha publicat nombrosos llibres i articles, i s'ha distingit sobretot en l'edició de documents i textos, així com en la direcció de revistes d'història de prestigi en els medis científics mundials.

PAU BARCELÓ I FAIX, de Barcelona

Per la seva trajectòria professional com a fotògraf fidel a les realitats culturals catalanes fins a esdevenir un dels testimonis gràfics més significats d'un període particularment ric i difícil de la història del nostre poble, així com de tota mena d'iniciatives en el camp del teatre, de la música i de la recerca etnogràfica.

JAUME FONT I MARÍ-MARTÍ, de Barcelona

Per les seves múltiples i poc conegudes activitats de resistència cultural, iniciades tot just acabada la guerra civil amb l'ajut als presos polítics i serveis d'informació als familiars; per la seva participació en la represa de l'escoltisme a casa nostra i en la creació d'escoles catalanes i en la recuperació de Blanquerna, tasques en les quals col·laborà amb Alexandre Galí; i, molt especialment, per la creació, l'any 1967, de la Fonoteca Històrica de Catalunya, que recull enregistraments àudio-visuals d'esdeveniments i parlaments de personalitats del món cultural, polític i social de Catalunya.

MARTÍ BOADA I JUNCÀ, de Sant Celoni (Vallès Oriental)

Per la seva actuació destacada com a divulgador dels valors naturals del Montseny i com a defensor d'aquell territori, a més d'altres accions de caràcter ecològic; és autor també de nombrosos articles i llibres en defensa de la vida animal i vegetal, i en definitiva, del patrimoni natural de la nostra terra.

AUGUST PANYELLA I GÓMEZ, de Barcelona

Per la seva activitat professional i científica, reconeguda universalment, al servei de l'antropologia i l'etnografia catalanes i en particular, per la creació del Museu Etnològic de Barcelona –que dirigí al llarg de molts anys juntament amb la seva esposa Zeferina–; per la seva participació entusiasta en altres iniciatives museístiques, i per una tasca constant de divulgació de la història i la cultura tradicional de Catalunya.

□

XIII PREMIS BALDIRI REIXAC

Curs 1990/91

Destinats a **estimular l'escola catalana**, els Premis Baldiri Reixac són atorgats en tres modalitats: a les escoles, als mestres i professors i als alumnes, nois i noies d'arreu dels Països Catalans.

El Jurat, integrat per Carme Alcoverro, Rosa Boixaderas, Ramon Bosch, Jordi Font, Josep Gonzàlez-Agàpito, Antoni Moga, Joan Perera, Roser Ros i Josep Tió, establí el veredicte següent:

LLIURAMENT

Com ja ve essent habitual, aquests premis són lliurats en dos actes que se celebren respectivament al Saló de Sant Jordi del Palau de la Generalitat, on són lliurats els premis a Escoles i a Mestres i Professors i al Casal de l'Espluga de Francolí, on cada any s'apleguen més de mil cinccentes persones per celebrar una gran festa, la "Festa Major de l'Escola Catalana".

PREMIS A
ESCOLES
12 premis de 500.000 ptes. cadascun

C.P. HERETATS, de l'Alcúdia (Ribera Alta).
Per ser una escola en què el procés de catalanització gairebé s'ha acomplert, havent aconseguit que la llengua de relació, tant pel que fa a les activitats d'aprenentatge com a les de relació personal entre els alumnes i entre aquests i els professors, sigui el català en totes les situacions d'ús, alhora que l'actitud de pares, mestres i alumnes és de plena normalitat.

COL·LEGI NOSTRA SENYORA DEL CARME,
de Balaguer (Noguera).
En reconeixença a una escola religiosa que des de fa anys porta a terme, amb constància i encert, un projecte educatiu i lingüístic coherent; també per l'esforç continuat de millora i renovació en els aspectes de coneixement del medi natural i social a l'ensenyament secundari.

C.P. BOT, de Bot (Terra Alta).
Per la fermesa d'un equip de mestres que ha aconseguit bastir un model d'escola sensible a la catalanització integral dels seus alumnes en un clima d'absoluta normalitat i en relació harmònica amb el medi local, bo i superant les mancances de recursos humans i didàctics.

C.P. FONT DE LA PÓLVORA, de Girona (Gironès).
Perquè, en un barri amb una important presència de població gitana, l'escola ha aconseguit una catalanització total, tot respectant les característiques sòcio-culturals de la comunitat, alhora que ha assolit un bon nivell de qualitat pedagògica i ha sabut projectar-se socialment a través de la integració al món del treball.

C.P. SANT VICENÇ, de Mollet (Vallès Oriental).
En reconeixença a la seva llarga trajectòria de recerques: recerca d'infrastructura estable i suficient per a un alumnat cada any més nombrós, recerca de normalització lingüística en un context d'immigració massiva, recerca de qualitat pedagògica i de participació activa en la vida cultural de la població.

C.P. ES PONT, de Palma de Mallorca (Mallorca Occidental).
Per l'esforç d'un equip de mestres entusiastes i professionals que han dut endavant, en una escola amb alumnes que procedeixen majoritàriament de famílies de llengua castellana i de nivell sòcio-econòmic baix, un procés de catalanització que es troba en aquests moments en una fase molt avançada d'acompliment; i, a més, perquè la tasca que es fa en aquest centre és exemple d'innovació pedagògica per a moltes escoles de Mallorca.

C.P. DR. SANCHIS GUARNER, de la Pobla Llarga (Ribera Alta).
Per ser una escola en què el català és la llengua d'ensenyament i de relació entre els alumnes i entre aquests i els professors tant dintre com fora de les aules; una escola en la qual s'ha aconseguit una plena normalització lingüística i cultural gràcies al treball decidit d'un equip de mestres que participa plenament en els moviments d'extensió de la catalanització i la renovació pedagògica.

ESCOLA LA BRESSOLA, de Prada (Conflent).
Com a nova i més recent aportació al conjunt d'escoles bressol de la Catalunya Nord que s'han plantejat la catalanització de l'ensenyament; aportació que té com a virtut fonamental la d'haver-se proposat que els infants visquin en català en totes les situacions, amb un objectiu ja acomplert: que els infants parlin entre ells espontàniament, fins i tot en els moments de joc lliure, en català.

PARVULARI DAINA, de Ripoll (Ripollès).
Per la solidesa pedagògica i la normalitat lingüística del centre, aconseguides ambdues per l'equip de mestres amb una feina silenciosa i constant de molts anys esmerçada en l'educació integral dels més petits.

I.E.S. QUERCUS, de Sant Joan de Vilatorrada (Bages).
Perquè, des de la seva creació, va endegar un procés de normalització lingüística i cultural que s'ha assolit amb l'esforç de l'equip de professors i l'actitud favorable de pares i alumnes, majoritàriament de parla castellana.

C.P. MARE DE DÉU DE MONTSERRAT, de Súria (Bages).
Per ser una escola que, alhora que ha anat creixent juntament amb el barri a causa d'una forta immigració, ha ajudat de forma decisiva a la integració dels nois i les noies a la realitat cultural i lingüística catalana; i per la tasca de l'equip de mestres, interessats a donar resposta a les necessitats educatives dels seus alumnes, amb iniciatives en el camp de la informàtica, aula-taller, etc.

C.P. EL GURRI, de Taradell (Osona).
Per la seva concepció global del fet educatiu realitzada amb una dedicació que ultrapassa els límits de l'escola i de l'horari lectiu i amb un entusiasme que s'encomana no únicament a la comunitat escolar més propera (pares i alumnes) sinó també a les altres escoles rurals de la comarca.

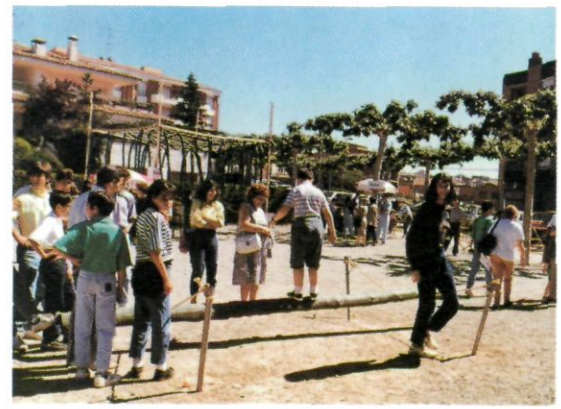

PREMIS ALS
ALUMNES
50 lots de llibres per valor de 75.000 ptes. cadascun

PARVULARI I CICLE INICIAL

1. **El clik dels elefants.** Alumnes de parvulari.
   C.P. Edumar, de Castelldefells.
2. **La meva família.** Alumnes de parvulari 1r i 2n.
   C.P. L'Espígol, de Juncosa de les Garrigues.
3. **Construir l'aprenentatge.** Alumnes de P-4, P-5, 1r i 2n.
   Àudio-visual: La història dels pallassos. Alumnes de 1r d'EGB. Escola l'Espill, de Manresa.
4. **T'ho dic a l'orella.** Alumnes de 1r d'EGB.
   Escola Santa Maria, d'Artés.
5. **Els somnis.** Alumnes de 1r d'EGB.
   C.P. Miguel Hernàndez, de Badalona.
6. **El diccionari dels bombers.** Alumnes de 1r d'EGB.
   C.P. Verge del Sol del Pont, de Roda de Ter.
7. **El poble.** Alumnes de 2n d'EGB.
   Col·legi Ntra. Sra. del Carme, de Ripoll.

CICLE MITJÀ

1. **El llibre gegant d'en Perot.** Alumnes de 1r a 4t d'EGB.
   C.P. Terra Nostra, d'Olost.
2. **La Fira.** Alumnes de 3r i 4t d'EGB.
   Col·legi Públic de Vila-rodona.
3. **Guia turística de Valls.** Alumnes de 5è d'EGB.
   Escola Anxaneta, de Valls.
4. **El Baix Llobregat.** Alumnes de 5è d'EGB.
   C.P. Mare de Déu de la Muntanya, d'Esparreguera.
5. **Les Egagròpiles i l'Òliba.** Alumnes de 5è d'EGB.
   C.P. Verge del Sol del Pont, de Roda de Ter.

CICLE SUPERIOR

1. **L'anxova a Cadaqués.** Alumnes de 6è, 7è i 8è d'EGB.
   C.P. Caritat Serinyana, de Cadaqués.
2. **Nit d'astronomia.** Alumnes de 6è, 7è i 8è d'EGB.
   C.P. Lloriana, de Sant Vicenç de Torelló.
3. **Premsa des de l'escola.** Alumnes de 6è, 7è i 8è d'EGB.
   C.P. Manuel Foguet, de Vinaròs.
4. **Maquetes de socials.** Alumnes de 7è d'EGB.
   Escola Gresol, de Terrassa.
5. **Els bolets de Lleida.** Alumnes de 7è d'EGB.
   Escola Ntra. Sra. del Carme, de Balaguer.
6. **Et tenim atrapada poesia.** Alumnes de 7è d'EGB.
   Miscel·lània de cròniques de l'imple-X. Alumnes de 8è d'EGB.
   Escola Pública Bac de Cerdanya, d'Alp.
7. **Les Obagues—Granja escola.** Alumnes de 7è i 8è d'EGB.
   Escola Pompeu Fabra, de Manlleu.
8. **Tres treballs de lectura.** Alumnes de 7è i 8è d'EGB.
   C.P. Verge del Roser, de Vallmoll.
9. **Un tomb pel casc antic.** Alumnes de 8è d'EGB.
   Escola Anxaneta, de Valls.
10. **La comarca del Priorat.** Alumnes de 8è d'EGB.
    C.P. Montsant, de la Bisbal de Falset.
11. **Ciència però també... poesia.** Alumnes de 8è d'EGB.
    Escola l'Horitzó, de Barcelona.
12. **L'Institut Pere Mata.** Alumnes de 8è d'EGB.
    Escola Montsant, de Reus.
13. **El Modernisme.** Alumnes de 8è d'EGB.
    Escola Ntra. Sra. del Carme, de Sallent.
14. **Fem conèixer Manresa a Narbona.** Alumnes de 8è d'EGB.
    Escola Puigberenguer, de Manresa.

CICLES DIVERSOS

1. **I el dofí cerca un poeta, en Miquel Martí Pol.**
   Alumnes de tots els nivells.
   C.P. El Dofí, de Premià de Mar.
2. **Llibre de rodolins.** Alumnes d'Educació especial.
   Institució Esperança, de Lleida.
3. **Destí: Planeta Rodari.** Alumnes de tots els nivells.
   Escola l'Espill, de Manresa.
4. **Recull de llibres de dansa.** Alumnes de tots els nivells.
   C.P. Bellaterra, de Bellaterra.
5. **La Maineta (revista).** Alumnes de tots els nivells.
   Escola Unitària i Rural, de Maians.

6. **I si fem els pastorets?**
El sol, l'aigua i l'aire a l'entorn de Sant Bartomeu del Grau. Alumnes de diversos nivells.
Escola Pública la Monjoia, de Sant Bartomeu del Grau.

7. **Els transports.** Alumnes de tots els nivells.
Escola El Puig, d'Esparreguera.

8. **Festa de Sant Jordi.** Alumnes de diversos nivells.
C.P. Sant Jordi, de Navàs.

9. **Recull literari.** Alumnes de tots els nivells.
C.P. La Sedeta, de Barcelona.

10. **Síurana d'Empordà, un poble de pagès.**
Alumnes de tots els nivells.
Col·legi Públic de Siurana d'Empordà.

BUP, COU I FP

1. **Transports públics a Sabadell.** Alumnes d'Ensenyament secundari obligatori.
Escola Jaume Viladoms, de Sabadell.

2. **Investigar: un mètode i una actitud.** Alumnes de 1r i 3r de BUP.
I.B. Joan d'Àustria, de Barcelona.

3. **La indústria de l'Anoia.** Alumnes de 2n de BUP.
Centre Educatiu Mestral, d'Igualada.

4. ***Els malnoms de Juneda.*** *Alumnes de 2n de BUP.*
C.E. Mare de Déu de l'Acadèmia, de Lleida.

5. **L'estudi dels antecedents familiars com a laboratori de recerca històrica.** Alumnes de 2n i 3r de BUP.
I.B. Pla d'en Boet, de Mataró.

6. **La Torre de l'aigua.** Alumne de 3r de BUP.
Escola Gresol, de Terrassa.

7. **Anàlisi dietètica dels menús de tres restaurants de diferent nacionalitat de Dènia.** Alumnes de 3r de BUP.
I.B. Historiador Chabàs, de Dènia.

8. **Itinerari Artístico-literari.** Alumnes de 3r de BUP i COU.
I.B. Sa Blanca Dona, d'Eivissa.

9. **Central de Camarasa.** Alumnes de 3r de BUP.
Col·legi Ntra. Sra. del Carme, de Balaguer.

10. **El conflicte del Golf Pèrsic.** Alumnes de 3r de BUP.
Col·legi Ntra. Sra. del Carme, de Ripoll.

11. **Maria Antònia Torrent i Martori.** Alumnes de 3r de BUP.
I.B. Tres Turons, d'Arenys de Mar.

12. **Anàlisi de les aigües del Llobregat.** Alumnes de 3r FP-II.
I.P.F.P. Esteve Terradas, de Cornellà de Llobregat.

13. ***La dona maltractada.*** *Alumnes 3r F.P. Llar d'infants.*
I.F.P. Vidal i Barraquer, de Tarragona.

14. **Dibuix animat a casa nostra.** Alumna de COU.
I.B. Eugeni d'Ors, de Vilafranca del Penedès.

PREMI A
MESTRES I PROFESSORS

Dotat amb 800.000 ptes., que es distribueixen com segueix:

400.000 ptes. al treball guardonat i una subvenció de 400.000 ptes. per a contribuir a la seva edició.

Ha estat atorgat al treball:

LA LITERATURA A PARTIR DE LES FONTS: *OSONA COM A EXEMPLE*
de Jacint Creus.
Un estudi sobre escriptors d'Osona de qualitat literària, que posa a l'abast dels mestres un conjunt de textos i propostes metodològiques que servirà d'estímul per a la didàctica de la llengua i la literatura a l'etapa de l'ensenyament secundari.

També s'ha valorat com a exemple de treball instrumental aplicable a d'altres comarques.

FUNDACIÓ JAUME I

XIV Premis BALDIRI REIXAC

CONVOCATÒRIA PER AL CURS 1991-92
Dotació total 10.550.000 ptes.

Aquests premis, destinats a estimular l'escola catalana, són dotats per la FUNDACIÓ JAUME I amb les aportacions dels receptors del llibre-nadala que aquesta Fundació tramet cada any a les persones interessades per la nostra cultura.
L'àmbit d'actuació és el dels Països Catalans.
L'organització dels premis compta amb l'assessorament de la DEC d'Òmnium Cultural.
Els PREMIS BALDIRI REIXAC són convocats en TRES MODALITATS:

1. PREMIS A ESCOLES

12 premis de 500.000 ptes. cadascun.
Serà premiada la qualitat global de l'actuació escolar en l'aspecte concret de la catalanitat. Hom valorarà el lloc que ocupen la llengua i la cultura catalanes en el projecte educatiu i en el conjunt de les activitats del centre.
Per a participar-hi cal omplir i trametre el QÜESTIONARI que facilita la FUNDACIÓ JAUME I, així com la documentació que s'hi demana.
Les escoles ja presentades en anys anteriors i no premiades que desitgin optar a aquesta convocatòria, només caldrà que presentin un nou qüestionari actualitzat, sense necessitat d'aportar nova documentació.
No es poden presentar les escoles guardonades en convocatòries anteriors.

2. PREMI A MESTRES I PROFESSORS

Dotat amb 800.000 ptes. que es distribueixen com segueix:
400.000 ptes. al treball guardonat, i una subvenció de 400.000 ptes. per a contribuir a la seva edició.
Destinat a docents de tots els nivells, **serà atorgat a un treball inèdit de temàtica pedagògica l'ús del qual estimuli l'ensenyament en català a qualsevol àmbit educatiu.**
Cal acompanyar els treballs –presentats anònimament– amb la FITXA D'INSCRIPCIÓ complimentada, dins un sobre tancat. A l'exterior hi constarà només el títol del treball.
A l'edició del treball premiat s'hi farà constar el premi amb el qual ha estat guardonat.
El Jurat podrà dividir el premi o deixar-lo sense adjudicar.

3. PREMIS ALS ALUMNES

50 premis de 75.000 ptes. cadascun, en llibres catalans, a triar pels interessats.
Seran atorgats a **treballs de classe, fets preferentment en equip** per alumnes de Parvulari, EGB, Ensenyament secundari, COU o Educació especial.
Els treballs hauran de ser **escrits en català. Podran versar sobre qualsevol de les matèries o les àrees dels diversos cicles escolars, o bé ésser resultat d'activitats escolars** com excursions i visites, periòdics escolars i diaris de classe, col·leccions, audiovisuals, etc. (de murals, maquetes, manualitats, etc. més grans de 60 x 60 cm., només se n'admetran fotografies).
El Jurat considerarà d'una manera especial els treballs que suposin un **esforç de penetració en la realitat nacional catalana i en la nostra tradició cultural.**
Els treballs s'acompanyaran d'una memòria breu, no més llarga de dos folis, on s'especificaran les motivacions, les circumstàncies, la manera com s'ha fet el treball, etc. Quan es tracti d'alumnes de Parvulari, del Cicle inicial d'EGB o d'Educació especial, la memòria podrà ser redactada pel mestre.
Per a optar al premi, és imprescindible acompanyar cada treball amb la FITXA D'INSCRIPCIÓ, segons el model que en facilita la FUNDACIÓ JAUME I.
No seran admesos els treballs que no vagin acompanyats de l'esmentada fitxa d'inscripció complimentada.

ASPECTES GENERALS

Els treballs i la documentació s'han d'adreçar a la **FUNDACIÓ JAUME I, Aribau, 185, 3r., 08021 BARCELONA, Tel. 200 53 47.**
El termini de presentació s'acabarà el dia 14 de febrer de 1992. Els treballs tramesos per correu que arribin després d'aquesta data, només seran admesos si al mata-segells consta que la tramesa és anterior al 6 de febrer.
Els treballs no premiats podran ésser recollits del 15 de juny al 15 d'octubre, mitjançant la presentació del rebut d'entrada.
La FUNDACIÓ JAUME I podrà disposar dels treballs premiats durant un any per tal d'exposar-los i promoure'n la difusió.

Premis BALDIRI REIXAC

Aribau, 185 - **Tel. 200 53 47** - 08021 Barcelona

Amb el patrocini honorífic de la

Generalitat de Catalunya
Departament d'Ensenyament

X PREMI SANCHIS GUARNER

a la unitat de la llengua catalana

Aquest premi, dotat amb **500.000 pessetes**, és atorgat anualment a un llibre escrit en català i publicat durant l'any darrer que **signifiqui una contribució notable al coneixement de la llengua catalana en l'aspecte de la seva unitat** o de qualsevol altre vessant paral·lel o relacionat amb el fi esmentat.

En la seva desena convocatòria, ha estat atorgat al llibre

FONÈTICA DESCRIPTIVA DEL CATALÀ
del qual és autor el senyor
Daniel Recasens i Vives.

En la present convocatòria han estat tingudes en compte les obres aparegudes de l'octubre de 1990 al setembre de 1991, tots dos inclusivament.

El Jurat ha estat constituït per Ramon Aramon, president, Carme Alcoverro, Jordi Carbonell, Joan Triadú i Jaume Vallcorba, secretari.

El **X Premi SANCHÍS GUARNER a la unitat de la llengua catalana** ha estat lliurat en el marc de les Festes Populars de Cultura Pompeu Fabra celebrades a Cassà de la Selva (Gironès), el dia 15 de novembre de 1991.

CONCURS DE REDACCIÓ A LA CATALUNYA NORD

L'organitza l'Associació Cultural Arrels. Hi col·laboren el Centre de Documentació i d'Animació de la Cultura Catalana (CEDACC), el Centre de Documentació Pedagògic (CDDP) i l'Associació de Professors de Llengua Catalana (APLEC), entitats de Perpinyà amb abast a tot Catalunya Nord.

En aquest concurs poden participar alumnes de Primari, dels Col·legis i dels Liceus, amb l'objectiu de "promoure el conreu dels gèneres literaris tradicionals i populars".

EDITORIAL BARCINO

L'Editorial Barcino fou creada per Josep M. de Casacuberta l'any 1924. La Fundació Jaume I dóna continuïtat a l'obra d'aquell filòleg eminent, amb especial dedicació a la col·lecció "Els Nostres Clàssics", de textos complets d'autors en llengua catalana des de l'Edat Mitjana fins a la Renaixença. Completen la panoràmica d'aquesta època, la més rica de la literatura catalana, la "Biblioteca Renaixença" i la "Biblioteca Verdagueriana".

A banda d'aquests objectius bàsics, enguany també han aparegut dos llibres importants, tant per la seva temàtica com per la presentació, ambdós en format gran i profusament il·lustrats a tot color:

Comprendre la Natura, de Ramon Folch.

Interessant aportació al coneixament de la Natura en tots els seus aspectes: el clima i el paisatge; la Terra i els minerals; la Fauna, la Flora i la Vegetació; el Medi Natural i la seva conservació i defensa, etc.

L'Orfeó Català (1891-1991)

Llibre commemoratiu del Centenari d'aquesta entitat de tant prestigi musical i social.

Llibre dels fets del rei En Jaume

Crònica de Jaume I, a cura de Jordi Bruguera.

Un capítol important en la tasca iniciada fa quasi setanta-cinc anys ha estat l'edició en dos volums d'aquesta obra capital de la literatura medieval catalana. La presentació –celebrada en el saló *Prat de la Riba de l'Institut d'Estudis Catalans* amb presència del seu president, doctor Emili Giralt, i un públic nombrós i expert– constituí una fita en la ja llarga trajectòria de l'Editorial Barcino. El Conseller d'Ensenyament Josep Laporte presidí l'acte en nom del president de la Generalitat, i hi pronunciaren sengles parlaments el curador de l'obra, Jordi Bruguera, el doctor Joan Bastardas, catedràtic emèrit de la Universitat de Barcelona –que donà a la seva intervenció el títol "El millor llibre del món"– i el director de la col·lecció.

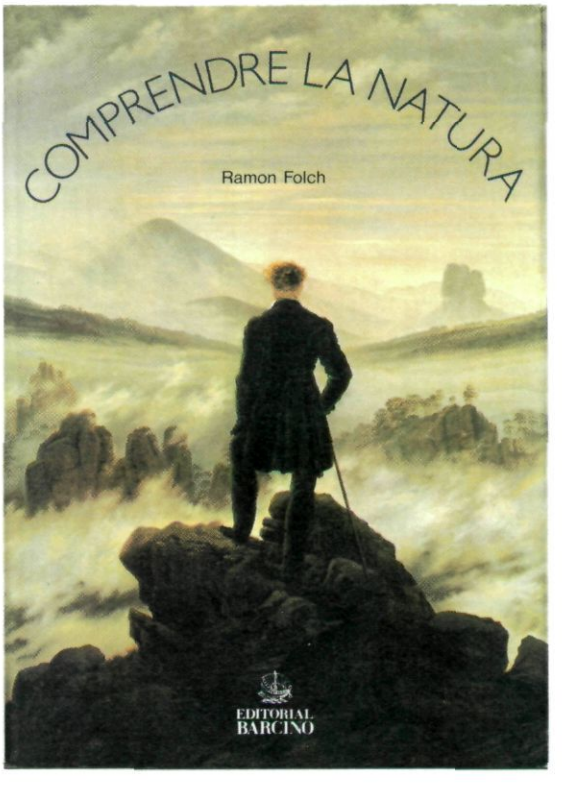

Per l'interès objectiu i la significació gairebé *programàtica de les paraules pronunciades del* doctor Amadeu J. Soberanas, successor de Josep M. de Casacuberta en la direcció d'"Els Nostres Clàssics", tot seguit les reproduïm íntegrament:

«En nom propi i en el de la Fundació Jaume I vull agrair-vos l'assistència a aquest acte, que, per molts motius, és entranyable i encoratjador.

Avui presentem un llibre, efectivament, però també fem un acte d'afirmació i de presència que per a tots nosaltres té un significat més profund.

Per això, permeteu-me que us traslladi les paraules amb què el Patronat de la Fundació Jaume I ha volgut encapçalar l'edició especial d'aquest ***Llibre dels fets del rei En Jaume,*** *que considerem especialment representatiu d'una nova etapa i signe de continuïtat en la vida, ja llarga, de l'Editorial Barcino:*

L'any 1972 Lluís Carulla i Canals va crear la Fundació Jaume I com a culminació de tota una vida dedicada a la cultura catalana i amb la clara intenció de garantir la continuïtat del seu esforç a través de mecanismes institucionals.

Fou llavors quan va iniciar la col·laboració amb el filòleg i editor Josep M. de Casacuberta, fundador de l'Editorial Barcino.

La trobada d'aquestes dues persones tan singulars, dedicades en cos i ànima a vetllar per la nostra cultura, fou un fet natural i admès i conduït –probablement perquè venien de situacions personals tan diferents– amb la naturalitat més absoluta.

Des de llavors l'Editorial Barcino, i especialment la seva col·lecció bàsica "Els Nostres Clàssics", ha fet el seu camí –sense estridències, tal com és norma– amb el rigor de sempre i amb més vigor que mai. Avui la feina feta i embastada n'assegura un alt ritme de publicació.

Pel que fa a la Crònica de Jaume I o LLIBRE DELS FETS DEL REI EN JAUME, es tracta d'una obra emblemàtica la incorporació de la qual a "El Nostres Clàssics" s'havia reclamat amb insistència. Un treball molt rigorós de transcripció i anàlisi n'ha alentit l'edició, i el Sr. Carulla, encara que va tenir ocasió de veure'n els resultats, ens ha deixat justament quan el llibre era a la darrera fase. Això fa que aquesta Crònica de Jaume I sigui més estimada encara per tots nosaltres.

I si l'edició d'aquesta obra ens anima a recordar, els responsables de la Fundació Jaume I creien que per a ésser plenament coherents amb aquest record hem de manifestar de manera pública i explícita la ferma voluntat de garantir la continuïtat de l'Editorial Barcino i, de manera molt especial, de la col·lecció "Els Nostres Clàssics".

En morir el senyor Josep Maria de Casacuberta, el 25 de febrer de 1985, s'acabava l'etapa més important de l'Editorial Barcino, creada per ell el 1924, primer any (dit sigui de passada i amb tota la mala intenció) de les dures repressions dictatorials militars contra Catalunya, preludi, tot plegat, de les repressions que havien de venir, encara més cruentes, poc temps després.

Fruit dels seixanta anys de la vida de Casacuberta dedicats en cos i ànima a l'edició de tota mena de llibres catalans és el ric catàleg ("el catàleg és la novel·la de l'editor", diu un il·lustre editor català) que trobareu, desglossat per col·leccions –més de vint!–, a la bella obra d'Albert Manent Josep Maria de Casacuberta i l'Editorial Barcino, *publicada per l'Associació d'Editors en Llengua Catalana el 1990 (pàgines 49-115). En morir el creador de l'editorial s'havien dut a terme més de 700 edicions.*

Després de la seva mort, la Fundacio Jaume I, és a dir, els senyors Lluís Carulla i Canals, traspassat, per dissort de tots els seus col·laboradors, fa pocs mesos, i Maria Font i Bernaus, que en són els patrons fundadors i vitalicis, va voler que la nostra editorial continués fent, en la mesura del possible, el mateix servei cultural, i per això encarregà la direcció literària d'algunes col·leccions creades per en Casacuberta a aquest servidor que us parla. S'encetava així una nova etapa, anomenada per Agustí Fancelli ("El País", 7 desembre 1986) com la del postcasacubertisme. *Que Déu faci que sigui tan profitosa com l'anterior!*

El nomenament del nou director es dugué a terme el 14 d'abril de 1986. I les col·leccions confiades foren, i són: "Els Nostres Clàssics", "Biblioteca Renaixença" i "Biblioteca Verdagueriana". El nou director va creure que abans de continuar calia introduir alguns retocs imprescindibles en les col·leccions. Parlaré, ací, només de la col·lecció "Els Nostres Clàssics". Una col·lecció inspirada per Pompeu Fabra, segons confesà el mateix Casacuberta, perquè servís de "biblioteca de divulgació dels antics autors catalans". Ja se sap que la divulgació havia estat l'aspecte més desatès en el nostre migrat panorama editorial fins al 1924. A poc a poc, però, pel rigor emprat en l'edició dels texts, "Els Nostres Clàssics" s'anà convertint en una col·lecció científica, espe-

cialment per a especialistes. (És inevitable, ací, en parlar dels nostres clàssics i els especialistes, recordar allò que Joaquim Molas, ara fa una vintena d'anys, va escriure a "Serra d'Or": Els nostres clàssics, diu, per al lector d'avui, "no són sinó unes mòmies putrefactes dignes de la voracitat malsana dels especialistes", tot planyent-se que, menysprear-los la majoria de lectors, "totes les lliçons concretes que podria [un hom] extraure'n, de llengua, de continuïtat de cultura o del que sigui, resten perdudes".)

Doncs bé, en aquesta nova etapa, després de diversos assessoraments, i en contra d'algun criteri, vàrem creure convenient d'ampliar el marc cronològic primer. I, així, ara la col·lecció abasta des dels orígens de la nostra literatura fins al 1800, darrer any del segle XVIII, per tal de no restringir la col·lecció, injustament, a l'època medieval. ¿Els segles XVI, XVII, i XVIII catalans, no tenen texts dignes d'incorporar-se a "Els Nostres Clàssics"?

Pel que fa als "clàssics" del segle XIX, les edicions crítiques de texts clàssics del XIX seran incloses a la "Biblioteca Renaixença". Per a Verdaguer i el verdaguerisme, l'Editorial Barcino compta també amb una col·lecció especial: la "Biblioteca Verdagueriana", de prestigi ben guanyat, i, ara, amb un nou dinamisme.

Retornant a "Els Nostres Clàssics", objecte de la nostra atenció en aquest acte, cal dir que se'n mantenen les dues col·leccions: la col·lecció A, òlim formada per volums en dotzau, fins al volum 100, i, a partir del 101, en octau; i la col·lecció B, formada per volums en quart.

Fins avui, en aquesta nova etapa (deixant de banda la nostra intervenció en la correcció dels texts i en la confecció dels glossaris dels volums 124 i 125 –darrer volum de la Divina Comèdia, *de Dante Alighieri, i darrer volum del* Llibre del tresor, *de Brunetto Latini, respectivament), han aparegut els següents volums de la col·lecció A:*

Vol. 126: Vigilant despertador, *de Miquel Ferrando de la Càrcel, Text mallorquí del segle XVII, que confirma, segons Albert Rossich, "la vitalitat de la nostra literatura arreu dels Països Catalans als inicis del barroc". L'edició crítica és a cura del professor Joan Mas i Vives. El volum inaugura –ho torno a repetir– la nova etapa de la col·lecció.*

Vol. 127: Llibre de l'orde de cavalleria *de Ramon Llull, un altre mallorquí, i català universal. L'edició crítica d'aquesta obra va ser duta a bon terme per Albert Soler i Llopart, que aviat llegirà la seva tesi doctoral, dirigida per la professora Lola Badia, sobre una altra obra lul·liana.*

Vol. 128: Obra Completa *de Francesc Ferrer, mercader barceloní del segle XV, autor de* Lo conhort, *a cura del professor Jaume Auferil, que ara, amb el mateix "pols ferm de bon filòleg" (com digué Rossend Arqués) dedica els seus ocis a preparar-nos l'obra completa d'Antoni de Vallmanya, notari i poeta barceloní també del segle XV. Del seu* Francesc Ferrer, *l'Albert Soler va dir a la "Revista de Catalunya" que era "una fita en el camp dels estudis dels poetes que correntment anomenem* postmarquians, *que han estat poc editats i, per això, poc estudiats". El treball d'Auferil va obtenir el Premi Milà i Fontanals de l'Institut d'Estudis Catalans, el 5 d'octubre de 1988.*

Vol. 129: Dels fets e dits del gran rey Alfonso, *d'Antonio Beccadelli dit el Panormita, obra traduïda per Jordi de Centelles, canonge valencià del segle XV i poeta –del qual es publica, en un annex, la seva obra poètica–. El text, conservat en manuscrit únic a la Biblioteca de Catalunya, ha estat preparat críticament per la professora Eulàlia Duran, la gran especialista de les germanies. L'edició, excepcionalment, per unes raons que es justifiquen a la introducció, presenta el text de la versió catalana acarat amb l'original llatí, establert, aquest darrer, per la professora Mariàngela Vilallonga, l'estudiosa i traductora de l'obra de l'humanista barceloní Jeroni Pau. El llibre és enriquit, a més, amb un valuós apèndix de l'historiador Joan Ruiz i Calonja, sobre la biografia del Panormita i les seves relacions amb la cort d'Alfons el Magnànim, és a dir amb els humanistes de la cancelleria reial, a Nàpols. El present volum ha merescut ja diversos elogis, un d'ells del gran estudiós de l'humanisme italià, professor Giusseppe Billanovich, en carta personal al director de la col·lecció. Un altre, que també agraïm, és del professor Miquel Dolç: "Nos hallamos, en verdad –va escriure a "La Vanguardia" el 6 de juliol de 1990–, ante una de estas publicaciones que honran la madurez cultural de un pueblo y requieren, para su perfecta realización, la intervención de un equipo de especialistas".*

I el vol. 130: volum V de l'edició dels Furs de València, *a cura del professor Germà Colón, de la Universitat de Basilea, amb la col·laboració de l'ad-*

vocat del Col·legi de València, Arcadi Garcia. L'edició dels Furs, *és de les més difícils de fer perquè es tracta d'un text molt extens i heterogeni. Recordem que els* Furs *és la compilació de les lleis del nou regne de València a partir de la* Costuma *que va donar el rei Jaume I el 1261, i amb el recull de totes les lleis que les corts van anar promulgant per a València amb sanció reial fins a Felip II. El professor Joan Fuster, en comentar a "Destino", el 1970, l'aparició del primer volum d'aquesta compilació, va afirmar que "esta edición de los* Furs *es uno de los acontecimientos culturales más notables de los últimos años en los países catalanes". Més amunt havia comentat que "con los* Furs de València, *la "Barcino" pone al alcance de los estudiosos y de una amplia gama de lectores cultos el acceso a un venerable cuerpo de leyes [...] sin cuyo conocimiento resulta ininteligible buena parte de la historia del País Valenciano y de toda la Corona de Aragón". I no s'està de dir que l'obra és "un importante monumento del idioma". En el seu dia, l'edició dels* Furs *es clourà amb un esperat estudi lingüístic del savi i mestre Colón, que, per ser el nucli primitiu jaumí, del segle XIII, completarà o, millor dit, complementarà el present estudi del senyor Bruguera.*

Seguint un criteri compartit per tots els responsables de l'editorial, a partir d'ara, d'avui, els texts crítics extensos s'editaran a la col·lecció B, en quart, la sèrie on hem publicat els Sermons *de sant Vicent Ferrer, el darrer volum dels quals, el VI, a cura de la doctora Gret Schib, que ja havia editat els tres anteriors, meresqué el premi Crítica "Serra d'Or" 1989 de Catalanística. Per això el* Llibre dels fets del rei En Jaume, *en dos volums, a cura del professor Jordi Bruguera, que avui presentem de manera tan solemne, estrena la nova etapa d'aquesta col·lecció, que canvia, doncs, d'esperit. Perquè, com sabeu, fins ara s'hi havien editat texts –d'Eiximenis i de Vicent Ferrer– sense notes crítiques. Però això no exclou que seguim publicant texts extensos sense aquelles notes crítiques. Una edició amb aquestes característiques serà la versió del* Decameró, *de Boccaccio, la de Sant Cugat de 1429, conservada en manuscrit únic a la Biblioteca de Catalunya. Aquesta edició sense notes crítiques anirà a cura de la doctora Coia Cabré. Ja sabeu que el 1926 se n'inicià una edició a la col·lecció en dotzau, amb una introducció de Carles Riba, que no passà de la segona jornada.*

Li seguiran altres obres com: la Vida de Jesucrist, *de sor Isabel de Villena, a cura del professor Albert Hauf, molt ocupat fins ara amb la magnífica edició del* Tirant lo Blanc; *la* Suma de col·lacions, *de Joan de Gal·les, segons la traducció catalana del segle XIV, a cura de Lluís Ramon i Ferrer, deixeble d'Albert Hauf a la Universitat de València. I la* Crònica *de Miquel Parets, un assaonador barceloní del segle XVII, imprescindible per a l'estudi de la guerra dels Segadors a Barcelona, a cura de Maria Rosa Margalef i Meler.*

*Quant a la col·lecció A, en aquest moment tenim a punt d'enllestir tipogràficament una obra inèdita del ciutadà honrat de Barcelona, del segle XV, Gabriel Turell. Em refereixo a l'*Arbre d'honor, *on l'autor de* Recort *("ENC" A, vol. 67) ofereix un manual sobre l'exercici de la cavalleria, amb l'exposició de l'heràldica i de la pràctica de les armes. L'obra ha anat a cura de la professora Cecília Burgaya. Va il·lustrada amb làmines a color, que reprodueixen els escuts heràldics del manuscrit original, guardat a la Biblioteca Lambert Mata, de Ripoll.*

A més, una edició de les Homilies d'Organyà *i del fragment de la versió catalana del* Llibre jutge, *a cura dels professors Maurice Molho i Manuel Mundó, amb estudis complementaris dels doctors Jordi Bruguera, Armand Puig i Josep Moran.*

*Preparats o més o menys enllestits per anar a la impremta, en tenim uns quants títols més, com per exemple l'*Espill de la vida religiosa, *a cura del professor August Bover, o uns volums, que formaran una col·lecció a part molt probablement, de prosa viva i espontània del Baró de Maldà, sobre viles i ciutats de Catalunya i sobre festes i viatges que van formar part de la seva experiència, a cura de la professora Margarida Aritzeta.*

També es prepara, des de fa temps, una edició crítica, lingüística, del Tirant lo Blanc, *a cura del professor Joan Perera i Parramon, que, després de l'aparició recent de tantes edicions, esperarem un quant temps, un temps prudencial, abans de treure a la llum.*

Altres texts que es preparen per incorporar-se en aquesta col·lecció A són:

Teatre nadalenc, *a cura dels professors Guillermina Cenoz i Ferran Huerta;* Teatre assumpcionista, *a cura dels professors Jesús-Francesc Massip i Amadeu-J. Soberanas;* Teatre de la Passió, *edició dels texts continguts en el manuscrit Llabrés de la Biblioteca de Catalunya, del segle XVI, a cura de la profes-*

sora Maria Pena i Casals; l'obra completa de Pere March, segles XIV-XV, a cura del professor Lluís Cabré i Ollé; la Poesia *de Jacme March, segles XIV-XV, a cura del professor Josep Pujol i Gómez; el* Recull d'eximplis e miracles, gestes e faules e altres llegendes, ordenades per ABC, *del segle XV, a cura del Josep-Antoni Ysern Lagarda, ara lector a Cracòvia; la* Vida de sant Honorat, *del segle XV, a cura d'Honorat Resurrección i Ros; l'obra poètica de Romeu Llull, una altra "estrella menor del cel poètic postmarquià", segons el professor Rossend Arqués, a cura de Jaume Turró i Torrent; l'obra literària de Pere Serafí, del segle XVI, a cura del professor Josep Romeu i Figueras; l'obra poètica del canonge Josep Blanch, de Tarragona, del segle XVII, a cura del professor Albert Rossich; el* Viatge a l'infern d'en Pere Porter, *pagès de Tordera, dels segles XVI-XVII, a cura del jurista i historiador Josep Maria Pons i Guri, etc.*

Per acabar, voldria anunciar encara un projecte que en aquest moment està cristal·litzant: la incorporació de texts científics, que enriquiran encara més la col·lecció, sobretot en l'aspecte lingüístic. Hom treballa, a Santander, en l'edició crítica del tractat de cirurgia de Gui de Cauliac; a Cambridge, en l'edició crítica de Trotula, *un tractat de cosmètica i de ginecologia, que esdevingué molt popular a la seva època, del qual, només en llatí, es coneixen més de cent manuscrits; n'editarem la traducció feta per un enigmàtic mestre Joan i adreçada a una infanta "molt agradant", que era "flor d'Aragó", a final del segle XIV; i, a Barcelona, hom treballa en l'edició d'un* Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència *del metge valencià Lluís Alcanyís, cremat viu a la seva ciutat a començaments del segle XVI per la Inquisició, acusat de judaïtzant. Aquests tres col·laboradors, tots de l'escola del professor Lluís Garcia Ballester, són, respectivament, Àlvar Martínez Vidal, Montserrat Cabré i Pairet i Jon Arrizabalaga Valbuena. Seguiran la versió catalana del* Tractat de pestilència, *de Valesco de Taranta, del segle XV, a cura dels professors Joan Veny i Clar i Teresa Herrera, i, per a més enllà, la* Cirurgia *de Teodoric dei Borgognoni, traduïda molt a començament del segle XIV per Guillem Correger, mallorquí, etc. Així com el* Regiment de sanitat a Jaume II, *d'Arnau de Vilanova, tenint ara en compte el nou manuscrit català i l'edició crítica del text llatí, a cura d'Anna Trias i Teixidor.*

"Els Nostres Clàssics", avui, és un títol genèric, on tenen cabuda texts d'autors de primera categoria,

Gravat de l'edició fragmentària de la Crònica *de Jaume I* (Aureum Opus). *València, 1515. (Reproduït per A. Rovira i Virgili a la* Història Nacional de Catalunya. *Barcelona, 1922).*

però també "clàssics" de segona. És a dir, que de clàssics, en el sentit rigorós i orsià, de model, no ho són ni ho seran tots, ni ho eren tots abans: recordem els volums dedicats a bestiaris, a lletres de batalla, a drames hagiogràfics, a llibres d'hores i tants d'altres que foren inclosos ja fa molts anys a la col·lecció. Vull dir que ara "Els Nostres Clàssics" és una col·lecció de texts que tenen, també, un valor lingüístic. Si a més d'aquest valor, l'obra que publiquen és un clàssic amb totes les de la llei, com és el cas del Llibre dels fets del rei En Jaume, *que avui presentem, encara millor. Encara millor per a la nostra col·lecció, que és, crec, un exponent important de la nostra cultura. Una col·lecció, la del senyor Josep Maria de Casacuberta, que, a més, ha ajudat a universalitzar, a través de les universitats d'arreu del món –nombrosos professors de les quals en són col·laboradors!–, els nostres texts i els nostres clàssics més rellevants.»*

MUSEU DE LA VIDA RURAL

Continua la seva tasca educativa a tots els nivells, amb especial incidència a les escoles d'arreu dels Països Catalans que visiten l'Espluga de Francolí: seixanta de cada cent visitants ho fan en grups de més de trenta persones. I el quaranta per cent d'aquests són escoles.

A més de l'exhibició permanent, al llarg de l'any actual s'hi han organitzat diverses exposicions temporals:

L'època dels castells. Mostra d'arqueologia medieval de la vila i de la Conca de Barberà. Esdevinguda itinerant, ha estat exhibida –en la part que pertoca a la comarca– a Santa Coloma de Queralt, Barberà de la Conca, Montblanc i Solivella.

Eines i màquines de la pagesia en miniatura. Exhibició de les peces manufacturades per Xevi Plujà, artesà ferrer de la Vall de Bianya.

ACTIVITATS DIVERSES

Col·lecció "Arrels" de miscel·lànies històriques i documentals de l'Espluga de Francolí

La Fundació Jaume I s'ha fet càrrec de l'edició de dos volums importants d'aquesta col·lecció que publica el Centre d'Estudis Locals de la vila en col·laboració amb el Servei de publicaciones del Casal de l'Espluga de Francolí.

Els dos volums publicats enguany són **L'Espluga de Francolí a l'Edat Mitjana** (que recull treballs dels historiadors Dom Agustí Altisent, monjo de Poblet, Josep M. Sans i Travé i Joan Fuguet i Sans) i el **Capbreu del 1558**, un document molt interessant per estudiar les relacions feudals entre la vila i el seu senyor, l'Orde de Sant Joan de Jerusalem o de l'Hospital. En són autors Jordi Bolós i Masclans i Salvador Claramunt.

Suport a l'edició del Tirant lo Blanc

Juntament amb altres entitats i empreses d'arreu dels Països Catalans, la Fundació Jaume I dóna suport a l'edició en fascicles, que promou la revista "El Temps", d'aquest clàssic de la literatura medieval catalana.

NOTA D'AGRAÏMENT

El senyor Manuel Estany i Enseñat, que ara h fet 86 anys amb bona salut i claredat d'idees és una persona ben coneguda en els ambient excursionistes i, en general, de la nostra cultura.

El Sr. Estany ha pres la decisió que part del se patrimoni, reflectit en immobles, sigui dedicat a l promoció de la cultura catalana. I aquest desi l'ha dut a terme a través de la Fundació Jaume I.

Volem agrair públicament aquesta decisió de senyor Estany, en primer lloc perquè ha considerat que la Fundació Jaume I responia plenament als seus criteris culturals i, en segon lloc, perquè el Sr. Estany ha posat en pràctica i en favor de la col·lectivitat el criteri que la cultura catalana encara ens necessita a tots.

La societat civil –en aquest cas representada per persones com el senyor Estany– és imprescindible per a la supervivència de la nostra cultura.

L'ÈPOCA DE COLOM

Catalunya a la segona meitat del segle XV

Retaule de sant Joan Baptista, de Bernat Martorell (s. XV) procedent de l'església de Vinaixa (les Garrigues). Museu d'Art de Catalunya. Foto Ramon Manent.

Bernat Martorell (Sant Celoni ?-1452), oncle de Jaume Huguet, fou el pintor més important del seu temps.

L'ÈPOCA DE COLOM

L'ÈPOCA DE COLOM

Frederic Udina i Martorell

Estàtua orant de Ferran el Catòlic, obra de Felip de Borgonya, a la capella reial de la catedral de Granada. Foto del llibre L'arnès del cavaller, *de Martí de Riquer.*

ELS historiadors, per estudiar i escriure sobre la història, acostumen a treballar amb dos elements que resulten d'una gran importància, de manera que sense ells es fa difícil de passar avant. I això s'esdevé perquè aquesta disciplina és molt més complexa i complicada del que sembla, encara que –com hom podria objectar– si la història és la reproducció del que ha passat semblaria molt senzill que, una vegada escatit el que s'ha esdevingut, ja tinguéssim la història feta. Doncs no és així: la història necessita una periodització, és a dir, seccionar els esdeveniments i estudiar els trets principals d'un període. D'altra banda, a l'historiador li cal procedir, en general, per ordre cronològic, ja que la cronologia és un camí segur, i els fets, sens dubte, s'han descabdellat els uns darrere els altres –i, moltes vegades, els uns són conseqüència dels altres.

El primer element a què al·ludíem –la periodització, la formació de períodes o l'estudi d'un segle, per exemple– té, però, els seus inconvenients, perquè la història no es pot seccionar com fem amb la vida d'un home, que té un principi i una fi. Malgrat això, l'historiador sempre treballa, estudia i escriu referint-se a un període de temps. D'ací que hom parli dels trets i les característiques d'una centúria, d'un decenni, d'un quart de segle.

Així, hom pot parlar, per exemple, d'un decenni difícil quan Jaume I pren possessió, essent encara infant, de la seva corona, o de l'hegemonia del seu regnat, durant més de mig segle, amb tants aspectes brillants –les seves grans conquestes, la creació d'institucions, el benestar general, etc. Igualment, de la gran crisi de la segona meitat del segle XIV –des de la pesta negra del 1348–, d'uns regnats desgraciats en les persones dels dos darrers sobirans de la Casa de Barcelona –Joan I i Martí l'Humà–, etc.

Panorama general d'aquest mig segle

De fet, en el cas en què nosaltres ens trobem, ens disposem a parlar de mig segle i a intentar de

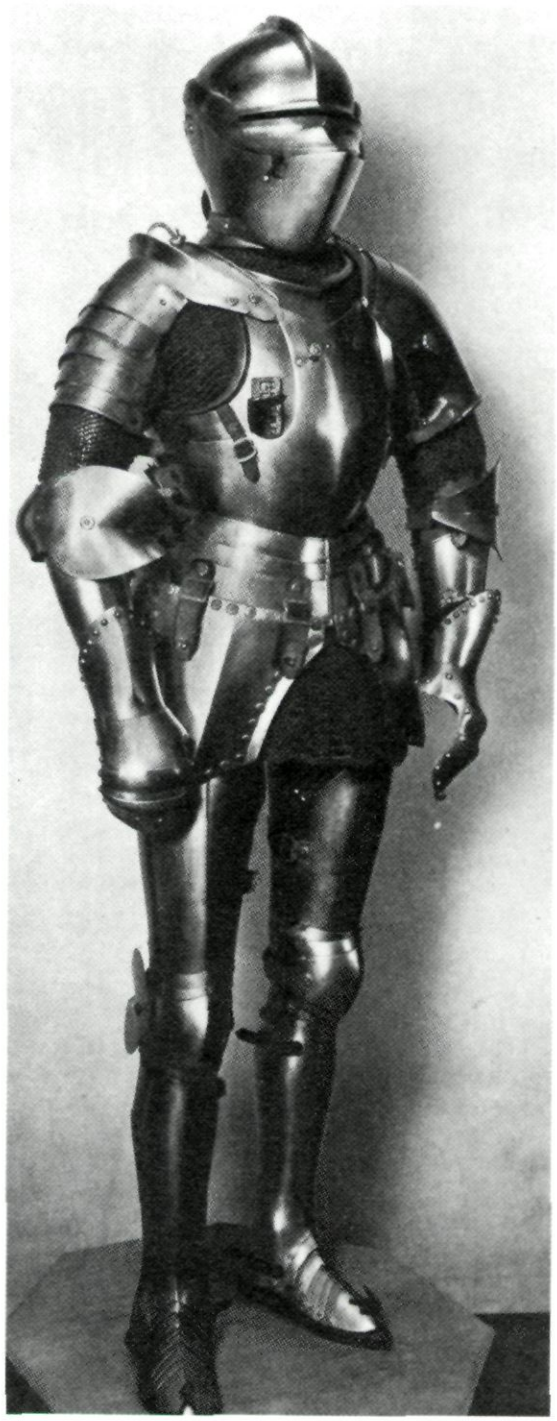

Arnès *de guerra de Ferran el Catòlic, fabricat a Itàlia entre el 1480 i el 1500. Waffensammlung del Kunsthistorisches Museum de Viena. Foto del llibre* L'arnès del cavaller, *de Martí de Riquer.*

caracteritzar aquests cinquanta anys referint-nos a un país, el nostre: Catalunya, a la segona meitat del segle XV. Atendrem també la cronologia; és per això que al costat d'aquestes extenses línies hi haurà, al començament del mateix opuscle, una taula cronològica dels fets més importants de la mitja centúria, que orientarà el lector; a més, cal tenir present que en el decurs de les pàgines que seguiran ens caldrà anar d'uns anys a uns altres per seguir els esdeveniments d'un mateix tema. En més d'una ocasió ens caldrà saltar d'un quinquenni o una dècada a un altre.

I veus ací que aquest mig segle tindrà relació amb la vida d'un personatge: aquests cinquanta anys són els que, més o menys, estan també delimitats aproximadament per la vida humana de Cristòfor Colom, del qual, si no en sabem exactament la data de naixença –tal vegada pels volts del quart decenni del segle, 1446-1450–, sí que coneixem la de la seva mort: el 1506.

Així, doncs, en ocasió del cinquè centenari de la descoberta d'Amèrica, de l'encontre de dos mons, ha semblat molt adient dedicar aquestes planes a l'època de Colom, és a dir, a la segona meitat del segle XV (1450-1500) allargada fins al 1506, en què mor a Valladolid el gran descobridor.

No hi ha dubte que l'elecció d'aquesta cronologia té força a veure amb alguns possibles aspectes que aproparen Colom a Catalunya, i sense jutjar sobre una pretesa catalanitat de Cristòfor Colom, tan difícil d'acceptar, hom podria tenir en compte aquells indicis de "serrells" que ens hi podrien acostar.

És una època, d'altra banda, que fora de Catalunya presenta fets d'una gran transcendència o, si més no, d'una gran repercussió al nostre país. Ens referim a la caiguda de Constantinoble l'any 1453, a la reconquesta de Granada l'any 1492 i, a més, naturalment, a la descoberta del nou món en aquesta mateixa data. Tres fets transcendentals en la història universal d'aquesta segona meitat de segle: la desfeta a l'Orient Proper del vell Imperi Bizantí, amb la pèrdua de totes les terres cristianes dels Balcans i l'arribada fins ací dels turcs –i, al cap de poc temps, fins a Hongria–; la definitiva expulsió dels sarraïns d'Espanya, després de vuit segles de Reconquesta; la unió matrimonial –salvant, però, la unió personal– de les corones de Castella i Aragó, amb l'expulsió dels jueus, l'extensió de la inquisició i, a la fi, la descoberta d'un nou món per part de Cristòfor Colom.

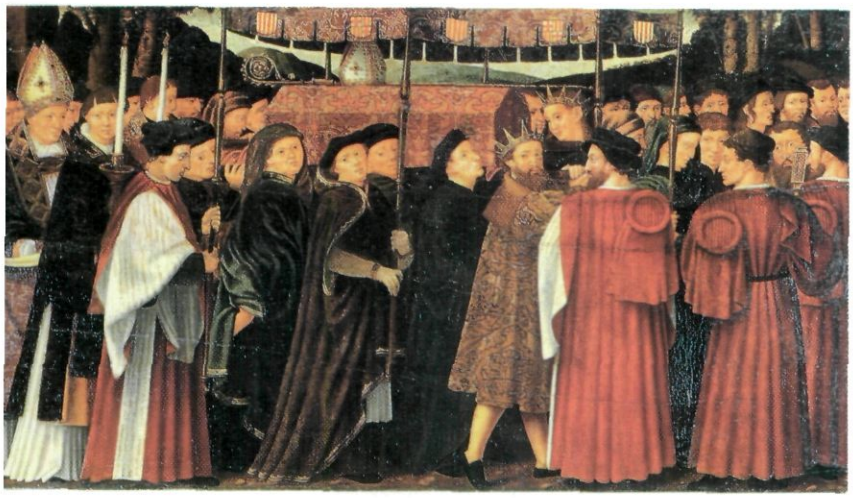

Escena del trasllat del cos de sant Sever, amb personatges dels diversos estaments socials abillats segons el costum de l'època. Retaule de Pere Nunyes (1541/1542). Foto Ramon Manent.

Entrant ja a estudiar els trets del panorama general d'aquests cinquanta anys, el que sí que podrem afirmar és que es tracta d'una època molt rica en fets històrics transcendents per a Catalunya; ens ha semblat adient, doncs, que distints autors ens escrivissin per a aquesta nadala unes extenses línies sobre diferents aspectes del nostre país en una època que bé podríem titllar de cruïlla: la fi dels temps medievals, que també és, però, el començament dels moderns –no en va ens trobem en plena època renaixentista. Més encara: la mateixa figura de Cristòfor Colom és la d'un home medieval i, a la vegada, modern. D'aquest aspecte del descobridor, en parlarem més endavant.

Tres fets transcendentals

És una època de cruïlla perquè els esdeveniments, que sempre són transcendents en la història, ho són per al nostre país d'una manera concluent i clara. No hi ha dubte que sense l'entronització de la dinastia de Trastàmara i sense la descoberta d'Amèrica els camins de la nostra *història catalana haurien estat diferents; més encara*: sense la llarga crisi de la pagesia catalana un panorama distint hi hauria hagut a casa nostra. I això, tenint en compte que no és propi de la història d'esbrinar què hauria passat sense aquests fets o sense aquells altres. Però sempre recordarem, amb plaer, el que ens deia –en les seves classes de la vella Universitat Autònoma dels anys trenta– el nostre mestre d'història de Catalunya, Ferran Soldevilla, quan li agradava tant de fer comparances, de deduir conseqüències davant els fets històrics i, àdhuc, de fer disquisicions sobre el que hauria passat de no haver-hi hagut uns determinats fets –*escursus* que, malgrat tot, no són propis de la història, que mira endavant i no pas enrere...

Una època, aquesta que estudiem, en què els nostres avantpassats de fa cinc segles es trobaren en circumstàncies difícils. Més, potser, que set-cents anys abans, en els temps, per exemple, d'un cert Jaume I, amb les inquietuds del pensament, dels problemes religiosos, de les torbacions socials –aquest mot *torbacions* és el que s'atribueix a aquesta època–, de les crisis monetàries, de les lluites socials, d'una guerra civil; d'una crisi, en definitiva, de la monarquia, amb una dinastia forana, que fou substituïda per una altra, anomenada de reis intrusos...

Des del punt de vista religiós, cal tenir en compte, així mateix, l'evolució general del pensament en l'Església i sobre l'església universal, pensament que també pesa a Catalunya: des de la primeria de segle es produí el definitiu trencament de la vella idea instaurada per Gregori VII, el domini universal del papat, sobre la qual caigueren també les conseqüències del Cisma d'Occident. l'Església perdia la vigoria per imposar-se als sobirans temporals i també els ressorts ne*cessaris per a vigilar i dirigir la consciència dels* cristians, cada vegada més sensibles a les noves perspectives obertes per la crítica dels textos sagrats.

Una època, doncs, en què els nostres avantpassats de fa cinc segles es trobaven immersos en una crisi d'exaltació religiosa popularista i sovint poc racional, que ja s'arrossegava de feia un *segle (des de la meitat del XIV). En són indicis* ben clars les predicacions apocalíptiques que es van viure a Catalunya a partir de la mort del príncep de Viana. També cal esmentar la repercussió religiosa de les pestes i els vots religiosos que comportaren; recordem, en aques sentit, els processos que es feien als santuaris amb flagel·lants i mostres visibles i ostensibles de penitència. Es feien vots del poble, especialment a sant Sebastià i sant Llop. Directament o indirecta se sentiren a Catalunya les pestes de 1476, 1483, 1486, 1493-1494, 1497 i 1501. Passem, però, a una altra qüestió.

La gran brillantor de l'expansió mediterrània de Catalunya es perdé: sols el segon representant

de la nova dinastia, el gran sobirà Alfons el Magnànim, ho intentà amb les seves empreses al sud d'Itàlia, reeixides amb la conquesta de Nàpols i la seva influència als Balcans, on tingué un gran prestigi i instaurà, àdhuc, nous virregnats. A poc a poc, la situació mediterrània de Catalunya, tan favorable en el transcurs dels segles precedents, deixava, ara, d'ésser-ho. Els centres econòmics europeus es traslladaren cap al nord d'Europa; la Mediterrània es convertí en una mar d'esquena a les grans direccions del comerç i l'Atlàntic, via les Índies.

I tot això, a grans trets, sense descendir encara a l'estudi de cadascun d'aquests aspectes. Podríem dir que constitueixen veritables capítols d'un treball històric sobre aquests cinquanta anys que es podrien recolir en títols concrets de distints capítols: només cal fixar-se, per exemple, en el gran problema dels remences, en els temors de la pèrdua del que aleshores s'anomenava les llibertats polítiques i la necessitat d'un redreç, com es reclamava, també, en aquells anys posteriors a la guerra civil, amb la llarga lluita entre les institucions catalanes i la monarquia, entre la Generalitat i el municipi barceloní i el rei Joan II, entre les corts i els sobirans Alfons, Joan i Ferran el Catòlic... I amb tot fem –encara que d'una manera superficial–l'enumeració de tants i tants fets i esdeveniments que visqueren els catalans de fa cinc-cents anys.

Capítols –dèiem– que, en gran part, han escrit en aquest opuscle els valuosos historiadors a què abans fèiem referència, com, per exemple, la doctora M. Teresa Ferrer Mallol, sobre *Mercaders, mariners i corsaris;* el senyor Santiago de Llobet, sobre *Cartografia;* la doctora Eulàlia Duran, al voltant dels problemes del pensament religiós i polític *(La divinització com a estratègia de poder a Catalunya);* el senyor Jaume Riera i Sans, sobre *Jueus i coversos.* Igualment, certs aspectes de l'art d'aquest moment, com l'article del doctor Joan Ainaud, sobre *Jaume Huguet;* o sobre *La situació de la llengua catalana,* article del doctor Joan Martí i Castell; alguns aspectes tocant a les relacions de Cristòfor Colom i Catalunya han estat escrits pel senyor Pere Català i Roca,

Pagesos segant blat, que després lliguen en garbes. El camp és protegit per una tanca feta de troncs. Tríptic de sant Esteve, obra anònima (s. XV). Museu d'Art de Catalunya. Foto Montserrat Sagarra / Alfa-Omega.

en l'article *Els llinatges de Colom a Catalunya,* com també el que hem escrit nosaltres al voltant de *Barcelona i Colom.* Són algunes mostres de tot allò que es podria escriure amb relació a aquesta època tan rica en esdeveniments i també –cal no oblidar-ho– en problemes i angoixes –al capdavall, però, més o menys presents en tots els temps.

A continuació, doncs, veurem aspectes concrets de l'època que estudiem, amb al·lusió també –per bé que breu– a qüestions que han estat objecte dels articles abans esmentats, labor dels prestigiosos historiadors que els han redactat per a aquest opuscle. En conseqüència, després d'aquesta llarga introducció, intentarem de presentar uns quants quadres d'aquests cinc llargs decennis del segle XV, començant pels aspectes institucionals i polítics i continuant, després, amb altres aspectes. Advertim, però, que el fet de tractar-ne separadament ens obligarà sovint a repetir alguns conceptes i dades i dates, amb una línia cronològica no pas gaire regular.

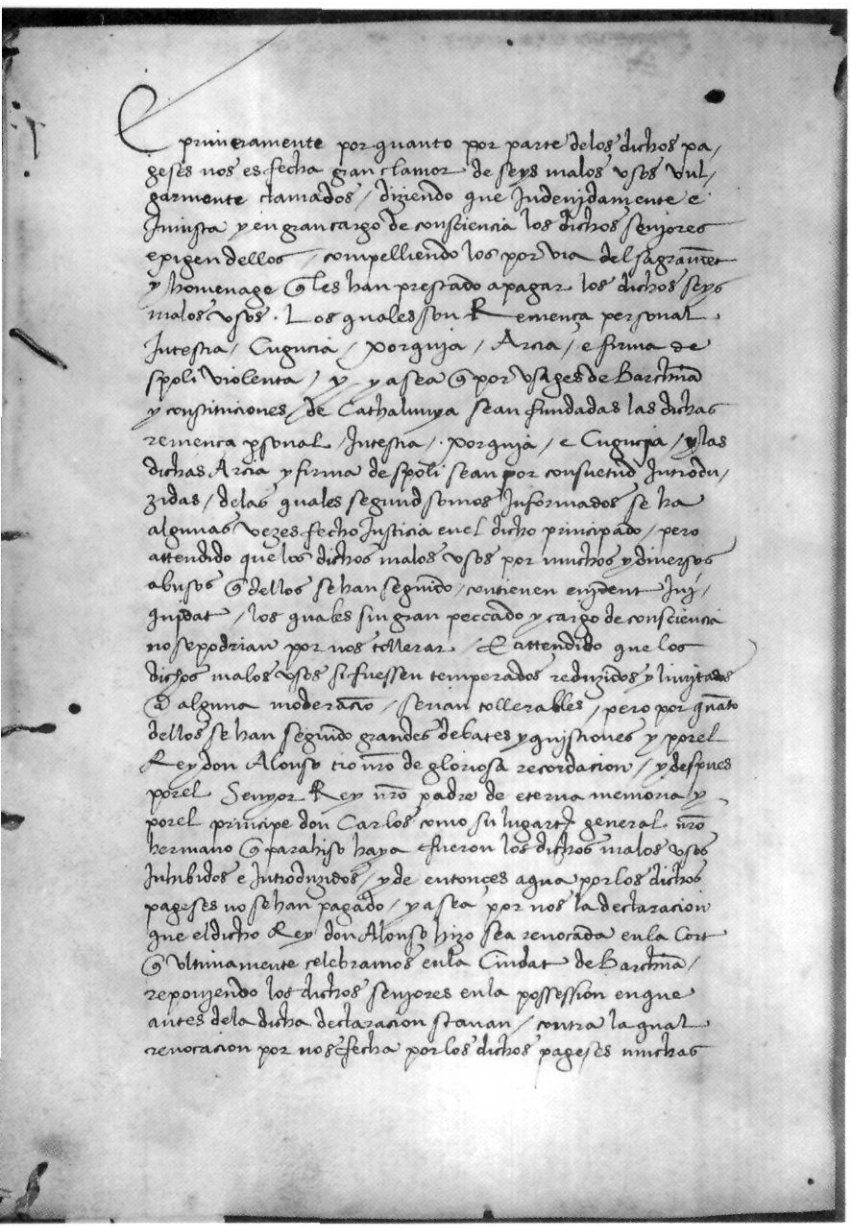

Sentència arbitral de Guadalupe, *amb la qual Ferran el Catòlic va donar una solució als problemes agraris de Catalunya i posà fi a les guerres remences. Pergamí conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Foto Arxiu Mas.*

Aspectes institucionals i polítics

D'entrada, volem fer esment al qualificatiu de Vicens Vives pel que fa a la situació política: no gens satisfactòrica. Recordem, però, que abans –des del segle XII– formava part d'un ens polític junt amb Aragó i, més endavant, amb Mallorca i València, al costat dels dominis mediterranis. Cadascun d'aquests estats gaudia d'una perfecta identitat, i cadascuna era, en certa manera, sobirana, amb règims especials. Perquè la unió amb Aragó, primerament, i amb les altes sobiranies, després, no fou mai cap unificació, sinó que des de l'origen es tractava d'una unió personal: el rei ho era a Aragó, a Mallorca i a València, i a Catalunya, comte de Barcelona. No és aquest el lloc més adequat per a resseguir la vida de Catalunya d'ençà de la unió, però sí que permet de recordar com es formà la corona d'Aragó, amb aquest nom específic sobretot a partir del regnat de Jaume II, el qual remarcà en unes corts catalanes celebrades a Tarragona l'any 1319 la unió inseparable de totes les terres del rei en la *Corona d'Aragó* –sembla que aquesta és la primera vegada que s'expressa el concepte.

Un dels factors que, sens dubte, coadjuvaren a servar la personalitat de cadascun dels estats –i, per tant, de Catalunya– fou l'existència de les corts a cada sobirania, amb la promulgació conseqüent de lleis per a cada país i amb un sistema de pactisme de relació entre el poder del comte de Barcelona i el poble català, representat a les corts.

Aquest pactisme que es desenvolupà regularment sofrí una fluctuació a mitjan segle XIV, però prosseguí a grans trets, àdhuc amb la nova dinastia de Trastàmara; aquesta, pel fet d'haver estat entronitzada en virtut del Compromís de Casp, no minvà les relacions pactistes amb el poble català –almenys teòricament–, llevat del decenni de la guerra civil, en què els organismes catalans de la Diputació del General i del municipi de Barcelona trencaren amb el rei Joan II. Els monarques que el substituiren, els reis nomenats pels representants d'aquestes institucions –Enric IV de Castella, Pere de Portugal i Renat d'Anjou–, ho feren

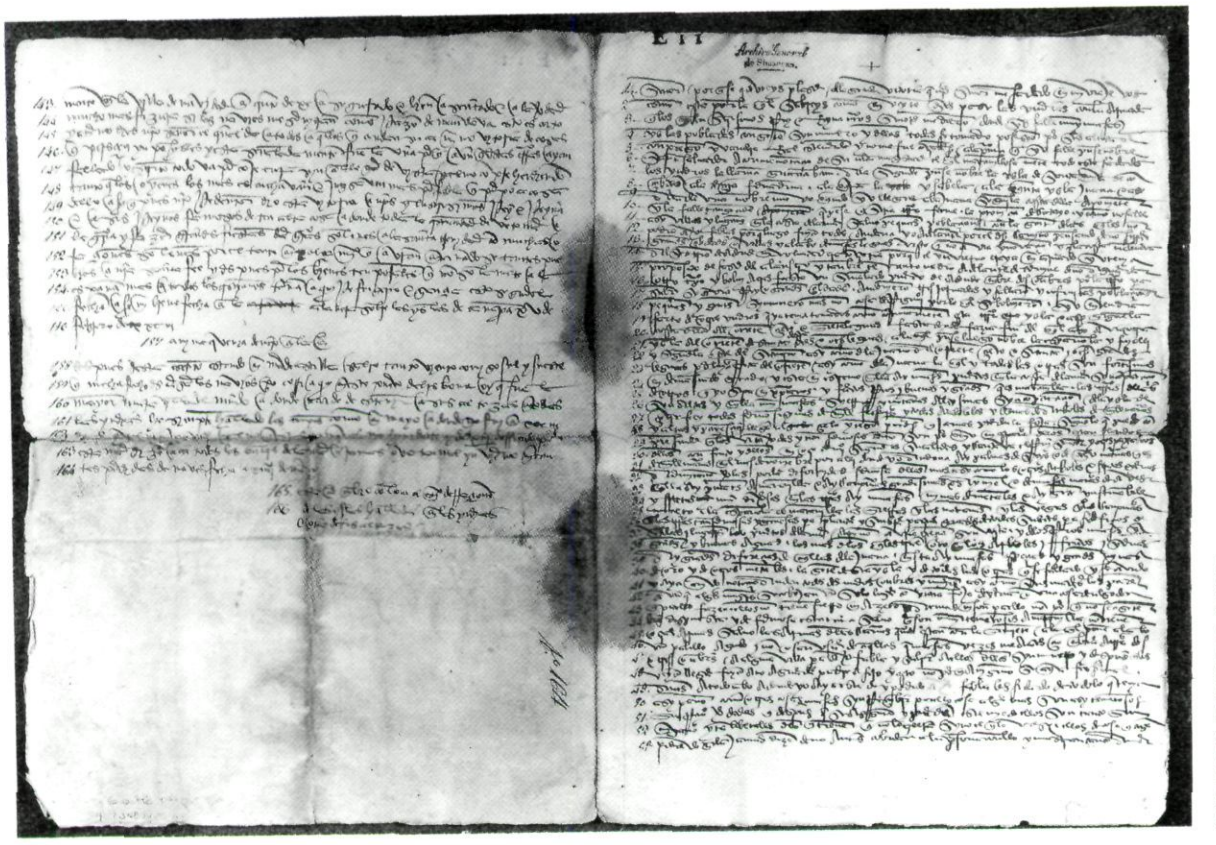

Carta de Colom a l'escrivà de ració. Aquest funcionari –un càrrec creat per Pere III de Catalunya-Aragó– era l'encarregat de portar l'inventari dels béns i el compte de les despeses de la casa reial. Arxiu General de Simancas (Valladolid). Foto Arxiu Mas.

també amb aquell caràcter. Passada la guerra i signada la concòrdia de Pedralbes (1472), prosseguiren els mateixos costums, amb una diferència, però, que ja s'observava des dels temps de Ferran I, el d'Antequera, i, sobretot, amb Alfons el Magnànim, Joan II i Ferran el Catòlic: el caràcter autoritari de la monarquia (que no era encara *una monarquia absoluta, però hi tendia*) i la posició de protesta i disconformitat, molt sovint arran de certes actituds de sobirans. Cal recollir, per exemple, la de distints eclesiàstics que, en contestar la proposició del rei (el discurs de la Corona, com diríem modernament) es planyien de les noves concepcions del poder que tenien els sobirans abans esmentats; així, l'estat en què es trobava Catalunya, *"que jau [...] quasi vídua e plor a la sua desolació"* (Cardenal Margarit, corts de 1454).

Cal remarcar, però, l'enfortiment de la Diputació del General, organisme que ja comptava cent anys d'existència...; recordem que en temps de Pere el Cerimoniós i de les corts de Cervera de 1359 es començà a delegar una tasca concreta en una *deputació* (mot medieval), és a dir, en una diputació de dotze diputats de les corts, per atendre la recollida i l'execució del donatiu (en diners) que les corts votaven i oferien al rei. Aquesta Deputació del General –amb aquest mot es volia designar la representació de tot el poble a les corts– subsistí al llarg dels anys. Ferran I, a les corts de Barcelona de 1413, n'amplià les funcions, la qual cosa fou confirmada més endavant per Maria de Castella, la muller d'Alfons el Magnànim; així, la Deputació del General (que després s'anomenarà Generalitat de Catalunya) esdevindrà una institució que vetllarà per la custòdia de la legalitat catalana.

Tanmateix, aquesta Deputació era –com hem vist– una delegació de les corts pel que fa a qüestions concretes, de les corts, integrades pels tres braços i amb un funcionament regular –per cert, molt complicat–, les quals produïen les lleis que promulgava el rei: les constitucions. Això s'aconseguia després d'una complicada tramitació, de discussions amb els representants dels braços i de la concessió del donatiu o oferta dels mitjans econòmics que el sobirà demanava a les corts. A tall d'exemple, podem al·ludir a les corts de Barcelona de 1454-1458, en què Joan (després, Joan II), que actuava com a lloctinent del seu germà Alfons el Magnànim, no aconseguí els donatius o subsidis que demanava. Les desavinences entres les corts i Joan –tant en aquest moment com després, de rei– foren moltes, i al costat dels problemes socials i del municipi de Barcelona hi hagué, també, grans dificultats per resoldre els memorials de greuges. Aquest apartat de les corts obligava el rei a desagreujar dels abusos que haguessin comès els funcionaris reials.

Taller d'un ferrer: el de sant Eloi, patró dels gremis d'artesans que llavoraven els metalls. Detall del retaule de sant Sebastià i sant Eloi, de Pau Vergós, deixeble de Jaume Huguet (s. XV). Museu d'Art de Catalunya. Foto Jordi Gumí.

D'altra banda, però, els reis s'havien de sotmetre a les corts, i d'aquestes depenien els subsidis que necessitaven; d'ací que el mateix Joan II consentís una nova dimensió al compromís del rei i del seu primogènit de complir i fer complir les lleis (amb la Concòrdia de Vilafranca).

Respecte a les corts, més endavant, en parlar de les reunides per Ferran el Catòlic, tornarem a parlar de les constitucions promulgades aleshores i de la seva transcendència.

El príncep de Viana

L'any 1458 moria Alfons el Magnànim sense deixar fills legítims. Durant molts d'anys estigué absent de Catalunya, resident a Nàpols, però estengué els dominis de la seva corona en aquest regne i als Balcans –com ja hem escrit– acarantse amb les conseqüències de la pèrdua de Constantinoble cinc anys abans, el 1453. El tron deixat per Alfons, l'ocupà Joan, que del seu matrimoni amb Blanca de Navarra havia tingut un fill, Carles, príncep de Viana. Joan era un home d'una gran experiència política, adquirida a Castella, Sicília i Navarra; home de govern i gran diplomàtic, ha estat anomenat per la seva tortuosa política Joan Sense Fe. El seu regnat, tan controvertit, s'allargà fins a 1479, en vint-i-un anys de comandament i de manca de bones relacions amb el país. Ja en aquests primers anys del regnat s'encetà l'animadversió del rei vers el seu fill, Carles, que no s'apaivagà fins a la seva mort. D'altra banda, també havia començat una simpatia per part dels polítics catalans vers el príncep, en el qual hom veia una possibilitat d'entesa, sobretot tenint en compte que l'experiència dels temps de la lloctinència que havia exercit el seu pare només preveia dificultats amb Joan II. Amb problemes com els que s'havien suscitat a les corts de Barcelona de 1454-1458, esmentades abans, Joan trobà moltes dificultats per a obtenir els recursos necessaris per a la política d'Alfons. Amb motiu d'unes altres corts, les de Lleida de 1460, Joan II cridà Carles de Viana. Allí sorgiren de seguida motius d'incompatibilitat amb el seu pare per raó del casament que Carles projectava amb Isabel de Castella, matrimoni que no convenia a la política del rei; acusat Carles de deslleialtat vers ell, fou empresonat. Al marge, al capdavall d'una qüestió familiar (el matrimoni de Carles), des de feia temps –ja en vida del seu germà Alfons el Magnànim–Joan no comprenia les lleis del país, i els catalans veieren en l'empresonament del príncep un acte contrari als privilegis de Catalunya. Malgrat això, i en vista de la pressió del país, Joan II signà la Concòrdia de Vilafranca del Penedès l'any següent el de l'empresonament (el 1461), la qual cosa consagrava el triomf del príncep i de la Deputació del General i constituïa una veritable humiliació per a Joan II: a partir d'aquesta concòrdia el rei no podia entrar al Principat de Catalunya sense el consentiment dels catalans, i el príncep es constituïa –com demanaven les lleis del país– lloctinent del seu pare mentre aquest estigués absent. Els darrers temps d'aquesta certa entesa forçada pels catalans duraren, però, poc: l'any següent el príncep de Viana moria. Joan II es trobà amb les mans lliures, i per primera vegada aparegué en escena Ferran, fill del matrimoni amb la seva segona muller, Joana Enríquez; Ferran no arribava a deu anys, però el constituí de seguida lloctinent del Principat en substitució del germà mort, Carles de Viana.

La figura del príncep s'agegantà, i s'envoltà d'un nimbe de misticisme –com ja diguérem– fent circular les notícies dels miracles que feien les despulles del príncep i parlant, a més, de la seva santedat, com ho féu el bisbe de Vic, Cosme de Montserrat, tot aprofitant el sentiment del

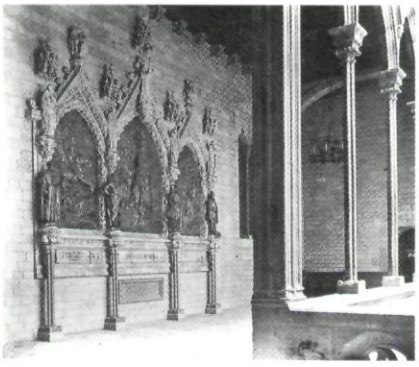

poble contra Joan II per encendre, així, la immediata guerra civil.

L'actuació de Joan II continuà sense cap mena d'entesa, i l'any següent esclatava la guerra civil, amb les institucions catalanes contra el rei, fins a la fi de la lluita deu anys després, i la signatura de la Capitulació o Concòrdia de Pedralbes el 1472.

La crisi econòmica. La moneda

Ja hem dit abans que les circumstàncies geopolítiques havien canviat per a Catalunya amb la pèrdua de protagonisme a la Mediterrània i restant d'esquena a les grans direccions del comerç. D'altra banda, la situació interna de Catalunya tampoc no n'afavoria el desenvolupament. A la segona meitat del segle que ens ocupa l'economia catalana era per ella mateixa poc resistent. A més, l'índex demogràfic era baix, l'agricultura es reduïa als més elementals dels productes característics mediterranis i la ramaderia es mantenia estacionària. Les ciutats catalanes de la costa –entre elles, Barcelona– no es podien mantenir amb la pròpia indústria. El comerç català estava en una situació força precària i hi havia un desnivell ben notori entre exportacions i importacions.

L'economia catalana era, doncs, molt feble, agreujada encara per la manca d'ardidesa dels mercaders –sobretot després de la guerra civil– que col·locaven els seus capitals en rendes més segures, àdhuc fora de Catalunya.

Fets polítics, fets socials, fets econòmics, portaren el país a la guerra civil que acabem d'esmentar: hi havia els remences, per una part, i les institucions catalanes, per una altra, amb el nomenament –com hem– dit dels reis intrusos (Enric de Castella, Pere de Portugal i Renat d'Anjou), i es perdien els comtats del Rosselló i la Cerdanya, que Joan II hipotecava al rei de França a canvi del seu ajut. Durant la guerra, però, la política i la diplomàcia de Joan II aconseguien el casament de seu fill Ferran amb Isabel de Castella el 1469, després d'haver celebrat les esposalles a Cervera.

Frontal gòtic de la capella de Sant Jordi del palau de la Generalitat. Foto Jordi Gumí.

Al costat de tot el que deiem, cal referir-se a la moneda i a les seves oscil·lacions. Com ha escrit Miquel Crusafont, el sistema monetari d'aquestes dècades tenia tres tipus monetaris: el diner de tern, el croat i el florí. Aquell tenia per base una mescla de metall amb sols el 25 % de plata; quant al valor, 12 diners equivalien a un croat, que era de plata. Finalment, el florí d'or tenia 18 quirats sobre 24. Al marge dels diners que circulaven, hom disposava de sous, diners i lliures; la lliura tenia 20 sous i el sou, 12 diners.

Com a conseqüència de la crisi econòmica, el diner de tern havia baixat de valor, i un croat valia 18 diners en comptes de 12. Paral·lelament, hi havia una manca de moneda circulant, i això va comportar la falsificació de monedes i el curs d'algunes d'estrangeres; per això, en el decurs d'aquesta segona meitat del segle XV, sovint hi hagué constants crides i disposicions prohibint la circulació de moneda estrangera i perseguint els falsificadors.

Oscil·lava també el valor del florí, que en certs moments se sobrevalorà en benefici de la monarquia, però s'afavoria, al seu torn, la sortida dels croats.

Detall del retaule de sant Vicenç, de Jaume Huguet, procedent de l'església de Sarrià. Museu d'Art de Catalunya. Foto Jordi Gumí.

Durant la guerra civil calgué augmentar les encunyacions de moneda i se'n bateren de noves dels nous sobirans intrusos; s'hagué de recórrer a la moneda obsidional (és a dir, la que encunyaven les poblacions aïllades o sitiades sense recursos oficials). Això donà lloc a les encunyacions de croats a Lleida en nom de Pere de Portugal, de florins a Girona en nom de Joan II i de terços de croat anònims a Tortosa, Lleida, Berga i Cervera, o de diners a Girona. Per part seva, el conestable de Portugal, l'anomenat "rei dels catalans", féu encunyar una nova moneda d'or –quan batre florins ja no comportava cap guany per a la monarquia que el batia– i llençà el pacífic, de millor llei que el florí, que tenia 20 quirats en comptes de 18. Aquesta nova moneda s'assemblava al *cruzado português* i, quant al valor comptable, al ducat venecià. D'altra banda, a la mateixa època el rei Joan encunyava ducats de llei alta, en què copiava l'estampa del pacífic; amb aquesta moneda cercava una via de guany.

La guerra, mentrestant, s'anava complicant, i Joan II enfortia la seva posició davant de les institucions catalanes, que havien de cercar nou sobirà a la mort de Pere de Portugal: ara era reconegut com a comte de Barcelona el rei Renat d'Anjou, i com a lloctinent seu, Joan de Lorena. Paral·lelament, la manca de numerari augmentava i les entitats locals havien d'incrementar les encunyacions a base de diners locals d'aram, avalats per un dipòsit de moneda d'or o de plata.

Finida –com ja diguérem– la guerra civil amb el triomf de Joan II, i un cop desaparegut l'any 1479, Ferran el Catòlic –el seu successor– intentà resoldre els problemes monetaris i determinà d'abandonar definitivament el florí i d'estendre el ducat d'alta llei, segons el patró venecià, de gairebé 24 quirats. Es continuaren batent croats, equivalents al ral d'argent. Els diners perderen molt de valor i s'encunyaren a la meitat del que abans tenien, però en emissions limitades.

Un element nou "injectarà" –per dir-ho així– brillantor a les encunyacions monetàries: l'or procedent d'Amèrica. Ara s'encunyaran dobles principats i després, encara, monedes de deu principats.

A les acaballes del regnat del rei Catòlic, el sistema monetari restava així: croats d'argent amb divisions de mig i quart, ducats d'or amb distintes divisions i, finalment, els diners de billó.

La societat

Tres ordres distints de persones hi hagué durant tota l'edat mitjana arreu d'Europa i, per tant, al nostre país: els *oratores,* que pregaven (els monjos i religiosos); els *bellatores,* que es dedicaven a la guerra, i, finalment, els *laboratores,* que treballaven principalment al camp.

En aquest apartat deixarem de banda els darrers, la majoria dels quals treballava al camp, i més endavant parlarem de la pagesia i els seus conflictes (especialment pel que fa als pagesos de remença). En canvi, ens fixarem principalment en els primers, en la noblesa, car indirectament també parlarem dels *oratores* mitjançant l'Església i els monestirs –en donarem algunes dades junt amb la noblesa.

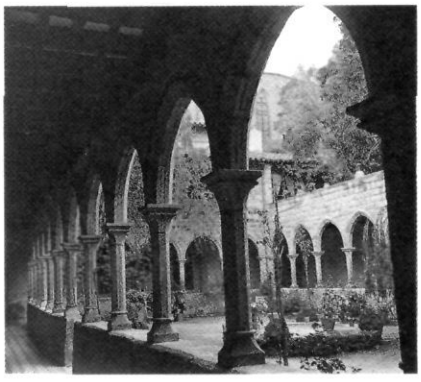

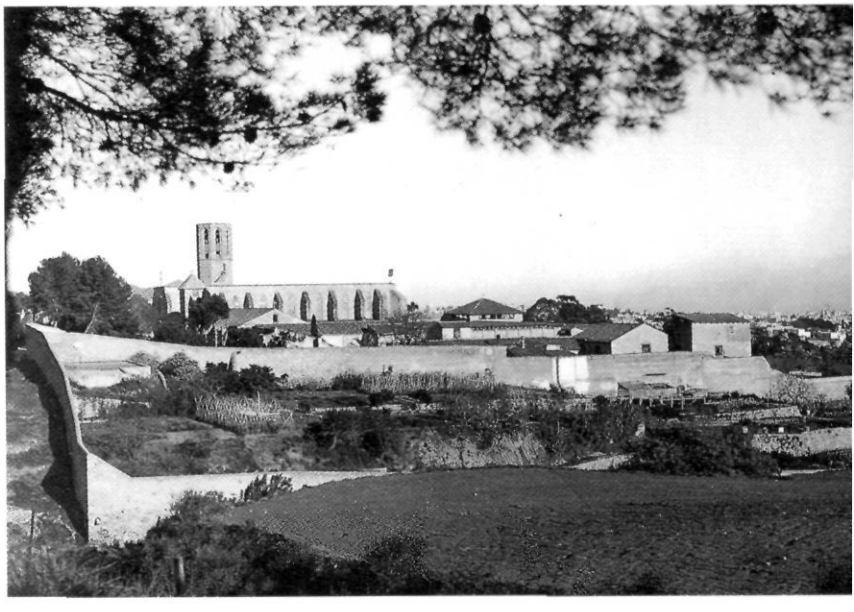

El monestir de les clarisses de Pedralbes. El 24 d'octubre de 1472 el rei Joan II i els representants de la ciutat de Barcelona hi signaren les Capitulacions *o* pau de Pedralbes, *que posaven fi a la guerra civil. Foto Arxiu Mas.*

No fou aquesta època la de més relleu de la noblesa, per tal com la monarquia anava vinculant poders dels nobles a la família reial i la consolidació de la monarquia –com tantes vegades hem repetit en aquestes planes– anava enfortint la noblesa més modesta, els cavallers (com, per exemple, els Requesens i els Vilamarí). D'altra banda, es comença un costum que continuarà després, en el segle XVI: els matrimonis de nobles catalans amb nobles castellans; el dels Requesens i els Zúñiga n'és un cas típic. Posseïdors de les grans extensions de terres, els nobles, a més, constituïen el braç militar de les corts, junt amb els eclesiàstics; tots dos, però, no sempre formaven una unitat, car sovint aquests darrers s'aliaven amb el braç reial (el de les viles i ciutats).

En temps de Ferran el Catòlic, els cavallers foren identificats amb els ciutadans honrats per privilegi del rei.

La societat d'aquesta època, que patia –com hem vist– la crisi econòmica, sofrí també una crisi demogràfica. És un segle, en general, de recessió demogràfica: la població de Catalunya arribà gairebé a ser la meitat de la del segle anterior; a la fi del segle XV s'assolí sols la quantitat de dos-cents setanta mil habitants. Amb una proporció molt alta, la població vivia al camp (vers el 70 %). Les ciutats i les grans viles de Catalunya es podien classificar en tres grups quant a la població: al davant, la capital, Barcelona, amb uns 30.000 habitants; el segon grup seria l'integrat per Perpinyà (16.000 habitants), Lleida (8.000), Tortosa (6.000), Girona (5.000), Tarragona (4.000) i Cervera (3.000); finalment, el tercer grup, amb Puigcerdà, Vilafranca del Penedès, Manresa, Montblanc, Vic, Berga i Valls, tocaria potser la frontera dels 3.000 habitants.

A continuació haurem de fixar-nos en l'època de Ferran el Catòlic, els trets del qual ens ajudaran a afaiçonar la seva personalitat política. Seran uns quants aspectes d'aquest sobirà que regnà de 1479 a 1516, que podríem resumir de la manera següent: introducció de la inquisició a Catalunya (1483-1487); resolució del problema dels remences (Sentència de Guadalupe, 1486); redreç de les institucions municipals i de la Diputació del General (1483-1498); expulsió dels jueus (1492); recuperació dels comtats del Rosselló i la Cerdanya (1493); promulgació de la Constitució *Poc valria* a les Corts de Barcelona (1493), i reformes monàstiques i introducció dels monjos castellans a Montserrat (1493).

A fora del nostre país, com escriguérem més amunt, tres esdeveniments tenien lloc durant el regnat de Ferran: la descoberta de la impremta i la seva introducció a Catalunya (el 1473), la reconquesta de Granada i la descoberta del nou món (ambdues el mateix any, el 1492).

La Inquisició

El matrimoni de Ferran i Isabel no havia de comportar, en principi, cap mena de disminució de la personalitat dels regnes de la corona d'Aragó, malgrat que la corona de Castella tenia una organització centralitzada i, contràriament a la d'Aragó, no hi havia corts en cada antic regne

Ciutadans honrats de Barcelona. Detall del retaule de la Mare de Déu dels Consellers, *de Lluís Dalmau (s. XV), procedent de la capella de la Casa de la Ciutat. Museu d'Art de Catalunya. Foto Jordi Gumí.*

(Lleó, per exemple). No obstant això, el sentit cesarista de Ferran, fill dels temps en què vivia i la seva personalitat, donà lloc a una minva de la identitat del nostre país –amb les seves institucions–, que no seria acceptada fàcilment. Més encara: institucions alienes a Catalunya s'hi implantarien, com és el cas de la inquisició.

La inquisició havia estat creada a Castella per concessió del papa Sixt IV l'any 1478, a petició dels Reis Catòlics, que tingueren models precedents molt propers (d'Enric IV i de nobles castellans). La finalitat de la institució, com tothom sap, era vetllar per la puresa de la fe contra el perill dels judaïtzants, ben viu en un regne on el nombre de conversos, des dels pogroms del segle anterior, era elevat. La finalitat que s'assenyalà en principi a la inquisició s'amplià després: vigilància dels funcionaris reials, control dels moriscs i dels apocalíptics, etc.

Abans, però, d'aquesta ampliació de funcions, la inquisició fou introduïda a Catalunya l'any 1483 (i fou inaugurada el 1487), amb la protesta general de les institucions catalanes, que provocà una sèrie de seriosos conflictes. Un exemple ens donarà la mesura de les lluites contra aquesta introducció: la taula de canvi de Barcelona gaudia d'uns privilegis que n'asseguraven la solvència més absoluta, car era per damunt de la mateixa autoritat reial; la inquisició exigí que la taula lliurés el capital que havia posseït un judeïtzant, i el municipi s'hi negà; el conflicte arribà a les més altes esferes, al rei, el qual, però, disposà que s'atingués a allò que demanava la inquisició; aquesta institució, malgrat les protestes de la Generalitat i del municipi, com també les generals del poble, actuà lliurement sense cap mena de limitació, amb totes les processons, els autos de fe, etc., conseqüents i propis.

La pagesia catalana: el problema dels remences

Des de feia almenys dos segles, els camperols es trobaven en situacions difícils i angoixants; des que es començà a descabdellar el règim feudal a mitjan segle XI, els camperols perderen, a poc a poc, no solament la propietat de llurs terres, sinó també, en molts casos, la llibertat de moviments. Aquella època en què la petita propietat es trobava arreu de la Catalunya dels segles IX i X es clogué amb el nou règim del feudalisme, començat a instaurar a la meitat del segle següent. Lentament els pagesos entraren en les xarxes feudals, en uns cicles de dependències: els monopolis senyorials anaren ofegant la llibertat del camp català i el pagès, al llarg del segle XII, topa amb dificultats i, en molts casos, amb l'opressió. A la primeria del segle següent començà un encerclament legislatiu en la societat d'aquella època mitjançant les corts mateix i les disposicions oficials. Es convertiren en pagesos de remença: fixats i vinculats a la terra, no la podien deixar més que a canvi de prestacions econòmiques, i estaven en situacions de pobresa ben notòria, ja que l'home del camp, per abandonar els seus predis i recuperar la seva llibertat dels seus senyors, havia de redimir-se. D'entre les opressions a què eren sotmesos, hi havia els cèlebres mals usos.

Aquesta situació dels camperols respecte als senyors feudals havia preocupat sovint els sobirans, cosa que es traduí en una política –encara que feble– *filoremença,* que s'inicià especialment amb Joan I i tingué el punt culminant amb Ferran el Catòlic. Els nostres reis foren conscients del mal estat en què es trobaven els pagesos, i es mostraren disconformes amb els mals usos. Un dels grans advocats dels remences fou Maria de Luna, l'esposa del rei Martí. Durant el regnat d'Alfons el Magnànim, ja a les acaballes, precisament en el punt just de l'època que estudiem, de nou hi hagué moviments d'agitació i protesta dels remences, recolzats, en certa manera, pel rei mateix. Fou aleshores que els remences foren autoritzats a sindicar-se per defensar els seus interessos davant dels senyors; aquesta sindicació tenia aparença oficial, ja que era presidida en cada ocasió per oficials reials. El suport reial arribà al cas de la promulgació per part del rei Alfons, l'any 1455, tres anys abans de la seva mort, de la sentència interlocutòria, que pretenia abolir la servitud rural i cercava la llibertat dels pagesos, però les classes senyorials reeixiren en contra i els bons propòsits reials fracassaren.

El rei Joan II, respecte als problemes dels remences i, en general, als polítics, ja intentà oposar-se a la noblesa, al clergat i al patriciat, però això el portà a la revolta contra la monarquia: és l'època de les torbacions, la guerra civil de 1462 a 1472, que fou una veritable lluita social, econòmica i política.

En aquest estat de les coses, cada vegada més espinoses, set anys després de la temptativa d'Alfons el Magnànim, el 1462, els pagesos de remença s'aixecaren, guiats pel cabdill pagès Verntallat, i s'ajuntaren als exèrcits reialistes en contra de les institucions catalanes. La guerra civil, de tipus polític, s'havia vestit també de lluita social, però els remences no aconseguiren, malgrat aquesta aliança, resoldre els seus problemes, i una vegada acabada la guerra civil, l'any 1472, ni Joan II no volgué –o no pogué– atendre'l.

Fou el seu successor, Ferran el Catòlic, qui proposà que senyors i pagesos li confiessin la

Sabaters treballant a l'obrador. Retaule de sant Marc (s. XIV) procedent de la catedral de Manresa. Foto Ramon Manent.

Boter. Pintures murals del castell d'Alcanyís. Foto Ramon Manent.

Detall del tern (capa pluvial, casulla i dues dalmàtiques) de la Germandat de sant Jordi (1458). Vellut amb brodats d'or i seda, amb escenes de la vida de Sant Jordi. Tresor de la capella del palau de la Generalitat. Foto Jordi Gumí.

qüestió per tal de resoldre-la. Després de moltes gestions portades a terme per veritables diplomàtics s'aconseguí que representants dels sindicats remences i dels senyors posessin a les mans de Ferran l'afer, i l'any 1486 el rei signà la Sentència de Guadalupe, dita així per haver estat lliurada al monestir d'aquest lloc. La sentència resolia el vell i espinós problema del camp català; a la fi, els pagesos de remença quedaven lliures dels mals usos i de les prestacions personals a què eren sotmesos. Aleshores arribà al camp català la pacificació, i començà una nova estructura agrària de Catalunya.

El rei perdonà els pagesos de pagar els 100.000 florins promesos pels remences a Alfons el Magnànim per resoldre el seu problema, i amb tot això s'assegurà al camp català la pau, no solament en aquests anys, sinó també en el decurs dels segles venidors. Així, Ferran coronà una obra política i social que l'inquietava, com afirmà en la Sentència mateix, que sentia –segons diu– *"el gran desig [...] en fer justícia [...]"*, com remarcava fa cinquanta anys l'il·lustre historiador i malaguanyat erudit Jaume Vicens i Vives, els estudis del qual puntualitzaven els aspectes fonamentals.

Malgrat que avui hom no accepta tan plenament les tesis del professor Vicens i Vives sobre els bons resultats de la Sentència de Guadalupe, no hi ha dubte que el fet de la manca de problemes rurals a Catalunya dels segles immediats dóna la raó a les afirmacions que havia fet el reputat historiador. Amb la Sentència s'allunyaven del camp català aquells oprobiosos mals usos, les prestacions personals, el dret dels senyors al maltractament dels pagesos. Amb la Sentència es va coronar, sens dubte, l'obra de justícia de Ferran el Catòlic.

Redreç de les institucions catalanes (Generalitat i consell municipal barceloní)

Enmig del problema sòcio-polític dels remences, Ferran tenia ben present el que bàsicament era sols una qüestió político-administrativa: l'estat en què es trobaven dues institucions ben arrelades al país que necessitaven una reforma a fons. Aquesta situació era mirada pel rei des del punt de vista del seu ideari cesarista i autoritari. Calia ventilar dues qüestions: l'una, relativa a la importància desmesurada de les oligarquies, defecte que paralitzava l'activitat d'aquestes institucions; l'altra, l'autoritarisme de la monarquia ferrandina, que necessitava intervenir i disminuir l'autoritat d'aquests organismes i, principalment, de la Generalitat.

Ja des del segle anterior hi havia una forta lluita dins el municipi barceloní entre dues posicions: la que s'anomenà la Biga, que era la que portava la corporació endavant, i la Busca, que representava la petita burgesia. Fou Alfons el Magnànim qui el 1453 promulgà un nou privilegi per al municipi barceloní que permeté l'entrada al Consell de Cent, junt amb els ciutadans honrats i mercaders, als artistes i menestrals. Però la greu crisi municipal no s'aturà, perquè, a més, estava mesclada amb les crisis econòmiques i les oscil·lacions monetàries, que ja hem vist. Després de la guerra civil augmentà el poder d'algunes famílies que continuaven exercint els càrrecs directius de la

Ostensori d'argent (s. XV) de Santa Eulàlia de Ronçana. Foto Ramon Manent.

institució; es refermava, per tant, el poder oligàrquic que portà el municipi a una pèssima administració i a lluites i favoritismes per ocupar els primers càrrecs.

Un pla de redreç, que s'havia de portar a terme l'any 1483, amb una temptativa de reforma de les eleccions, no reeixí. Ferran el Catòlic es decidí a intervenir-hi personalment, i suspengué la forma normal de les eleccions; a continuació procedí al nomenament reial dels consellers, amb la qual cosa s'anul·là el privilegi del seu oncle, el rei Alfons el Magnànim, abans esmentat, i se'n promulgà un de nou l'any 1493, més favorable als ciutadans honrats.

Amb aquesta reforma, tan ben estudiada per Jaume Vicens i Vives en la seva tesi doctoral –que, per cert, no ha estat superada després de cinquanta anys d'haver estat escrita–, el rei aconseguí allunyar les polítiques dels partits municipals i cercar una bona administració, a base, però, de lliurar el poder als qui seguien les directrius del sobirà. Així s'assegurava la docilitat d'una alta burgesia. El sistema que es trobà fou el de la insaculació, que trencava el monopoli dels partits municipals esmentats però conservava una certa autonomia urbana. La insaculació consistia en la formació d'una matrícula de candidats aptes, els noms dels quals es posaven en unes boletes, foradades pel mig i ficades dins una bossa, i es treia per sort el nombre de boles que corresponia al de consellers que calia elegir. Amb això s'aconseguia que les persones que formaven part de les llistes eren prèviament triades per la monarquia, s'evitava la influència de les oligarquies i s'assegurava la varietat de les persones escollides.

Quant a la Generalitat, el rei també hi intervingué, i ací, amb raons polítiques ben concretes. Cal no oblidar el paper que la Diputació del General –com s'anomenava aleshores–havia exercit en temps de Joan II, com tampoc el paper que tingué contra el rei en la guerra civil; d'altra banda, però, la institució no funcionava, i patia els mateixos defectes que el consell barceloní. Al·legant el sobirà certes anomalies i extralimitacions

Detall del peu del calze d'Ulldecona, peça d'orfebreria del segle XV. Foto Ramon Manent.

dels diputats, disposà que el seu lloctinent, l'infant Enric, suspengués les eleccions a diputats i oïdors de comptes. La reforma fou continuada més endavant, i l'any 1493 s'introduí també a la Generalitat el sistema de la insaculació. La reforma fou acceptada, malgrat que vulnerava les disposicions fins aleshores dictades, però la manca d'eficàcia de l'organització anterior afavoria la nova. Cal afirmar, tanmateix, que la reforma –com en el cas del municipi– també afavoria les directrius autoritàries del rei.

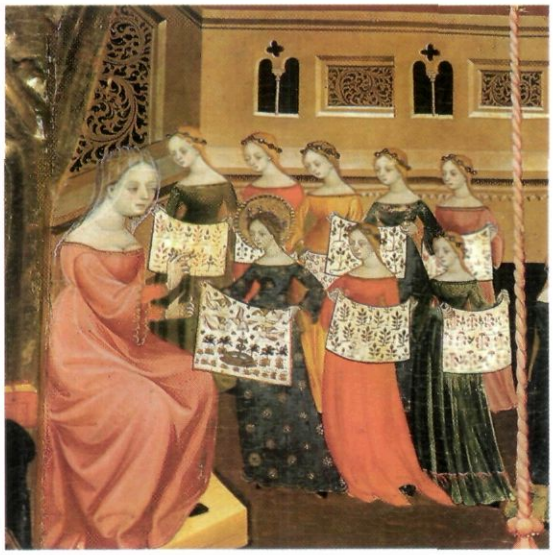

Escola de noies dita popularment "costura" perquè sobretot s'hi ensenyava de cosir. Fragments de la taula de la Mare de Déu i sant Jordi, de Lluís Borrassà (s. XIV-XV). Església de Sant Francesc, de Vilafranca del Penedès. Fotos Ramon Manent.

L'expulsió dels jueus

Poques línies haurem d'omplir respecte a aquest tema, car l'article del senyor Riera i Sans que es publica en aquest opuscle –al qual remetem– ens ho aclareix a bastament.

El dia primer d'agost del 1492 cap jueu no podia restar en els dominis dels Reis Catòlics, llevat que s'hagués convertit al cristianisme. Això fou determinat pel decret d'expulsió signat pels sobirans esmentats el dia 31 de maig del mateix any. La disposició abastava els regnes de Castella, Aragó i Sicília, i no era pas la primera ni en els regnes hispànics ni a Europa en general, car havien estat foragitats d'Anglaterra l'any 1290, de França el 1305 i de Portugal uns anys després que d'Espanya, el 1497. A diferència de la introducció de la inquisició, l'expulsió dels jueus no originà cap mena de protesta: en molts llocs de Catalunya ja no n'hi havia, i la seva expulsió no comportà cap crebant econòmic, malgrat les afirmacions que s'han fet al llarg dels temps. L'enemiga que sempre hi hagué contra els jueus, un cop expulsats, es traslladà als conversos, els quals eren acusats de judeïtzar, de continuar exercint pràctiques jueves. D'això, en tingué cura –i ben precisa– la inquisició.

Recuperació dels comtats del Rosselló i la Cerdanya

Malgrat les successives incorporacions dels comtats catalans des del segle XI, especialment al de Barcelona, la solidificació d'alguns fou més lenta i difícil, com, per exemple, en el cas del d'Urgell. I, un capítol especial, el formen els comtats del Rosselló i la Cerdanya: es consideraven, a la baixa edat mitjana, una unitat, en certa manera, distinta del Principat, de manera que era corrent, per part dels reis i a les corts, l'expressió *el Principat de Catalunya i els Comtats del Rosselló i la Cerdanya,* i àdhuc administrativament tenien un tractament distint. D'altra banda, ja a la fi del segle XIII, quan Jaume I creà un nou estat amb les Illes Balears per a un dels seus fills (Jaume), hi adjuntà els comtats esmentats i els separà de l'herència de l'hereu (Pere el Gran), si bé amb el vincle de vassallatge d'aquell Jaume vers el seu germà Pere. De tota manera, era un precedent respecte a aquests comtats, els quals, junt amb el regne de Mallorca, retornaren a la soca reial amb Pere el Cerimoniós i continuaren, així, com un apèndix del Principat de Catalunya.

Quan Joan II es trobà amb la guerra civil i cercava l'ajut del rei de França pensà en els contactes del Rosselló i la Cerdanya, i a canvi d'un ajut militar efectiu els hipotecà al sobirà veí. Acabada la guerra –com hem dit– l'any 1472, el rei Joan, ocupat amb la situació atziaga del país, no resolgué el problema dels comtats durant els cinc darrers anys del seu regnat. La tasca de recuperació d'aquests comtats, hagué de portar-la a terme el seu fill, Ferran, el qual aprofità la seva llarga estada a Barcelona durant el bienni 1492-1493. Fou durant aquest sojorn que els Reis Catòlics desplegaren una gran activitat política i diplomàtica; pel que fa a la política, ja hi hem fet referència en distintes ocasions, i quant a la diplòmatica

n'esmentem les audiències concedides entre l'abril i l'agost de l'any 93 als ambaixadors de Gènova, Bugia, Anglaterra, França i Portugal. Després de la insistència prop del rei de França i de no poques gestions i lletres enviades es pogué signar el Tractat de Barcelona el 19 de gener d'aquest any. Gràcies al conveni amb Carles VIII, aquest retornà els comtats als Reis i, per tant, a Catalunya; la devolució ha estat comparada per Zurita, el gran historiador aragonès, amb la reconquesta de Granada, i certament una i altra signifiquen la reintegració de territoris que s'havien perdut. Els Reis anaren a Perpinyà a la fi de l'estiu del mateix any i romangueren al Rosselló gairebé un mes. Abans, ja havia anunciat, amb una crida a Barcelona, l'aliança amb el rei de França (el 10 de setembre); al cap de pocs dies el príncep Joan, fill dels Reis Catòlics, jurà l'aliança amb França, i el 18 d'octubre els sobirans retornaven a Barcelona.

Promulgació de la constitució *Poc valria* a les Corts

Una de les institucions més importants de l'organització política del nostre país fou les corts. Derivades de l'antic consell comtal i de les seves funcions polítiques, com també de les assemblees de pau i treva, ja en temps de Jaume I –si no abans, com escrivia recentment el professor Bisson, de la Universitat de Harvard– podem parlar de les nostres corts com a organisme legislatiu i base del pactisme amb la monarquia. Al llarg de tota la baixa edat mitjana les reunions de corts sovintegen, i en sortí –com hem dit– la Diputació del General o Generalitat. La dinastia de Trastàmara, malgrat la seva manca de comprensió envers aquesta institució i tantes altres, les reuní sovint; són cèlebres les corts presidides per la reina Maria i per Joan II com a lloctinents, un cop absent Alfons el Magnànim. Ja hem al·ludit a les dificultats que trobà l'esmentat Joan com a lloctinent i com a sobirà.

Ferran el Catòlic també les reuní, i intentà resoldre força problemes del moment: promulgà distintes constitucions. La més important, però, és l'anomenada *Poc valria*. Fa ben pocs anys un autor de les institucions catalanes ha pogut escriure que amb distints capítols de cort Ferran el Catòlic culminà *"la immensa tasca legislativa, perllongant unes línies evolutives autòctones, i malgrat el seu cesarisme tingué el mèrit singular de no introduir en el règim legislatiu de Catalunya cap principi autoritari estrany al juridicisme pactista que la inspirava"*. Ferran el Catòlic, a les corts de 1493, *"arribà a coronar aquest edifici legislatiu amb la constitució* Poc valria, *en què es consagrava i garantia el principi de legalitat, és a dir, el de llibertat, que constituïa, per dir-ho així, la raó d'ésser i el pressupòsit tàcit de tot el seu ordre constitucional"*. I amb aquesta constitució s'enllaçava la doctrina més tradicional catalana amb els Usatges i, especialment, amb aquells que havien promulgat al segle XI Ramon Berenguer I, *el Vell*, i la seva muller Almodis.

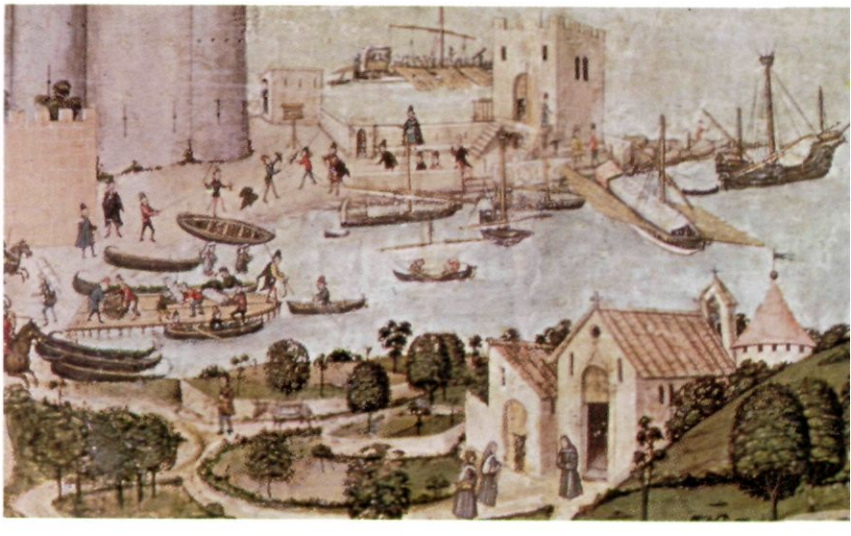

Una mostra de la intensa vida mercantil dels ports catalans: naus avarades a la costa i descàrrega de vaixells. Al gravat de dalt, hi veiem diverses coques *i* galeres *i un* galió *o* galiota. *Detalls del retaule de sant Jordi, de Pere Nisart. Museu Diocesà de Palma de Mallorca.*

Esperó i protecció de la cama d'un cavaller: una mostra del complex treball d'artesania que exigia la confecció de l'arnès d'un cavaller i dels guarniments del cavall. Fragment del retaule de Sant Jordi, de Pere Nisart. Museu Diocesà de Palma de Mallorca. Foto Arxiu Mas.

Les reformes en els ordes religiosos

Ja hem fet referència, en el panorama general d'aquesta època, a la situació de l'Església universal i al canvi en el pensament sobre aquest poder, com també a les crisis del misticisme i d'exaltació religiosa. Al costat de tot això hi havia una certa indisciplina que havia arribat als monestirs. Els Reis Catòlics se n'havien preocupat en els regnes de Castella, i també introduïren en el nostre país el desig de reforma. Aquest desig, sens dubte, permetria d'immiscuir-se en els monestirs i fer-hi entrar monjos o frares castellans.

Foren reformats els monestirs de Pedralbes i altres cenobis de clarisses (en total, quinze). A aquest efecte es dictaren noves constitucions, i en alguns casos es varen trametre des de Castella noves priores. Igualment, cal esmentar el cas del monestir de Sant Jeroni de la Murtra, que ja havia arribat a un gran descabdellament amb Ferran i Isabel. En aquest monestir residiren els Reis Catòlics durant part de la seva estada a Barcelona els anys 92 i 93, i tal volta fou ací on reberen Cristòfor Colom.

La reforma entrà també a monestirs cistercencs i benedictins, on la ingerència de monjos castellans fou decisiva. A Poblet ocupà l'abadiat Juan Payo Coello, i ja n'hi havia un altre a Santes Creus, imposat per Joan II: Pedro de Mendoza.

D'altra banda, cal mesurar les coses en el punt just, i en aquesta època pretridentina ja hi havia un desig –i àdhuc intents– de reforma, els quals, per no haver trobat un ressò adequat al papat, van tenir poca transcendència. En el mig segle anterior al que ens ocupa es fundà l'orde dels Mínims, amb sant Francesc de Paula. Precisament fou introduït a Catalunya pel conegut monjo, que fou de Montserrat, Bernat Boïl, d'origen aragonès. L'orde fou aprovat pel papa Alexandre VI l'any 1493, i es desplegà per tota la corona d'Aragó.

La reforma que ha estat més esmentada pel que representà el monestir fou la de Montserrat, que pertanyia a la congregació claustral tarraconense. Però a Castella la reforma benedictina es féu mitjançant la congregació benedictina de Valladolid, que també s'anomenava dels observants (és a dir, dels monjos que *observaven* estrictament la regla de sant Benet); a partir del 1480 tingué molta influència sobre els monestirs dels monjos negres.

La intervenció del rei Ferran tingué lloc l'any 1493, en què se'n va expulsar l'abat, Joan de

Imatges de la vida quotidiana: parament de taula amb vaixella de Manises i culleres de fusta de boix. Sant Sopar o Cena de santa Constança *de Jaume Ferrer. Museu Diocesà de Solsona. Foto Ramon Manent.*

Personatge amb ulleres, una de les grans novetats científiques d'aquell segle. Taula central del retaule de sant Jeroni, de Jaume Ferrer II (s. XV). Foto Ramon Manent.

Peralta, i els seus monjos, i van ser enviats, des de Valladolid, catorze monjos castellans. El monestir es va separar de la congregació claustral tarraconense i ingressà a la de Valladolid. Aquesta volia intervenir en altres monestirs, però l'oposició fou molt forta i aconseguí reeixir. En la data abans esmentada fou nomenat prior de Montserrat García de Cisneros, el qual sabé, malgrat tot, captar l'ambient i la posició de Montserrat en el país, com escriu Antoni Pladavall. De moment, el nostre cenobi deixava de tenir abats, i passava a la segona categoria, sols amb priors. Aquests eren triennals, però podien ésser reelegits; així ho fou l'esmentat prior (cosí, per cert, del cardenal castellà Cisneros) dues vegades, fins que a la tercera, el 1499, ho fou ja com a abat, gràcies a una butlla del papa Alexandre VI, amb la qual cosa es restablia l'abadiat que l'ocupà García de Cisneros fins al 1510. García deixà una gran tasca feta, resultat del seu llarg govern (1493-1510): creà escoles, reestructurà els ermitans i els donats, redactà unes assenyalades constitucions, afavorí la creació d'una impremta, enriquí la biblioteca i escriví, entre altres, el llibre *Excercitario de la vida espiritual,* que, sens dubte conegué, anys després, sant Ignasi de Loiola, quan visità el monestir, i se'l degué endur a Manresa.

Consideracions finals sobre la política de Ferran el Catòlic

Difícil de justificar, aquesta política –com ho demostra el judici que n'han fet tants historiadors catalans–, les seves idees cesaristes, el concepte de monarquia que tenia, l'ideal d'unitat –no solament polític, sinó també religiós–, s'oposaven, sens dubte, a les oligarquies del país, a unes institucions en decadència i a uns conceptes de la vida política que ja havien perit. Tot això va donar lloc que les institucions catalanes, molt arrelades al país, xoquessin amb les idees cesaristes del rei.

Ferran el Catòlic cercà la reforma de les institucions i dels ordes religiosos, la submissió de la noblesa i de les oligarquies. Per aconseguir aquestes finalitats disposà d'elements del nostre país i d'altres d'aliens; és el cas, per exemple, de la inquisició, que no es coneixia a casa nostra, com també de la reforma dels monestirs, importada de Castella. Que aquestes directrius foren poc acceptades pel país és evident, i que enfrontaven, per tant, les institucions amb la monarquia, és ben clar. Perquè la monarquia, com ha escrit Vicens i Vives, no sols pretenia una transformació adient a les premisses històriques del moment, sinó que els factors lògics i necessaris, a més, la reclamaven, car era l'únic poder equilibrador capaç de resoldre –revolucionàriament, si calia– l'antítesi entre les forces productores de la societat i les beneficiadores de l'antic estat de les coses... Abans de regnar Ferran II, Catalunya es trobava en una situació d'atzucac difícil de resoldre. La legalitat constitucional estava amenaçada a cada moment... i, d'altra banda, el prestigi de la monarquia era solidíssim, i se'n podien esperar mesures extraordinàries. Així succeí, en efecte.

Malgrat aquestes raons, la posició de molts historiadors de casa nostra ha condemnat la política de Ferran el Catòlic, a diferència, com hem vist, del que opinava Vicens i Vives.

Avui no hi ha cap historiador que s'atreveixi a seguir les petjades d'un gran historiador, que va arribar a comparar l'esquarterament que Ferran el Catòlic féu de Catalunya amb l'esquarterament del cos del pagès Joan Canyamàs, que intentà matar-lo el dia 7 de desembre de 1493. I, malgrat tot, no hi ha dubte que el darrer sobirà medieval de Catalunya no connectà amb l'esperit català d'aquella època.

Lliça o palenc, camp tancat amb estaques on els cavallers lliuraven llurs "justes" o combats. Del llibre Llinatges de Catalunya, *còdex català del segle X conservat a la Biblioteca Reial de Madrid. Foto Pere Català/Alfa-Omega.*

La cultura

Tres importants notes cal destacar: la llengua, l'humanisme i el renaixement i la introducció de la impremta.

Per damunt de la tradició cultural que venia dels resplendors del segle XIII, amb la plenitud que donà Ramon Llull a la nostra llengua, s'arribà al segle XV, en què el català esdevingué una llengua normal de cultura, un idioma en plenitud de funcions que culmina com a llengua nacional de la cort. Per a més detalls, vegeu el treball, publicat en aquest mateix opuscle, del doctor Joan Martí i Castell, sobre la situació de la nostra llengua.

El català, a més, fou afavorit amb la introducció de la impremta –el gran vehicle cultural del moment– a casa nostra. I, a més, ben aviat, ja que si no és la *Gramàtica* de Matas la primera edició impresa a Catalunya, que –segons semblava– era de 1468, cinc anys després, el 1473, tenim el primer incunable, amb un text d'Aristòtil: *Ethica. Politica. Oeconomica.* De dos anys més endavant, el 1475, els *Rudimenta grammaticae,* de Nicolau Perottus, és el primer llibre datat a Barcelona amb tota seguretat; la primera edició en llengua catalana és del 1481: *Història d'Alexandre,* de Quintus Curci Rufus, l'impressor de la qual fou Pere Posa, de Barcelona.

Quant a l'humanisme, continuació del classicisme del segle anterior, podem recollir els primers *precedents, amb manuscrits d'aquesta època,* amb textos de Bernat Metge, com també traduccions al català d'autors clàssics (Ciceró i Aristòtil) i d'autors del *trecento* italià (Dante, Boccaccio i Petrarca). Cal esmentar, finalment, els cançoners catalans, i també altres manuscrits d'Arnau de Vilanova o d'uns tractats d'astronomia i de medicina; també, el *Llibre dels Àngels,* d'Eiximenis, el *De Contemplació,* de Ramon Llull, el *Curial e Güelfa* i, per acabar, el *Tirant lo Blanch,* de Joanot Martorell. Dins d'aquest moviment humanístic, cal esmentar la influència del renaixement italià, que ens arribà per mitjà de les relacions de l'època d'Alfons el Magnànim, que residí tants anys a Nàpols.

Des del punt de vista musical, aquesta segona

meitat del segle XV ens porta a reconèixer el desplaçament vers València com a capital musical, arran, especialment, de la guerra civil. Malgrat això, la tradició cortesana i musical dels monarques subsisti, al costat de la capella reial, amb les capelles cortesanes dels prínceps de Viana i Ferran, de la reina Joana i de l'infant Enric. Ferran el Catòlic, però, va unificar les capelles musicals de Castella i de la cort catalano-aragonesa i va esborrar definitivament l'ambient cortesà del nostre país. La música adquirí volada, però, a les catedrals catalanes.

Altres manifestacions artístiques, com les arts plàstiques, foren riquíssimes: hom pot seguir-ho en les pàgines d'aquest mateix opuscle del doctor Joan Ainaud, que s'ha referit especialment a Jaume Huguet, ultra altres manifestacions artístiques.

Colom i Catalunya

Voldríem encara dedicar unes línies a la figura de Cristòfor Colom. Res més difícil, però. Del seu bressol no res de segur podem dir, malgrat les tesis italianes que el fan fill de Gènova i de Domenico i Susanna. Però, els passos de la seva vida, no sembla que el vinculin a Itàlia, car des de jove fou navegant, i no ens consta cap relació en aquests temps amb la ciutat esmentada i la seva suposada família. D'altra banda, molts erudits locals han volgut demostrar la seva naixença en pobles del nostre país. A aquest efecte, vegeu l'article del senyor Pere Català i Roca, que dóna raó de distintes teories pel que fa al cas, amb un estudi exhaustiu que parla de distints llinatges de cognom Colom. Perquè sembla que, efectivament, aquest fou el seu cognom, el que apareix en distintes formes, però raríssimament sota la forma italiana. També cal tenir en compte que, segons sembla, no parlava italià ni el va escriure mai, llevat de dues notes soltes. Quan des de Portugal va entrar a Castella per Andalusia se l'anomenà *Colomo,* i a partir de les Capitulacions de Santa Fe (17 d'abril de 1492) Colón, forma que sens dubte derivava de Colom, convertint la ema en ena atesa la dificultat que té el castellà de pronunciar una ema al final d'un mot. D'altra banda, en els seus escrits redactats en castellà hom troba portuguesismes, que bé podrien ésser catalanismes. Ell no va signar mai amb el seu cognom: ho feia amb el nom de pila *(Christo Ferens)* o amb el seu títol més preuat *(El Almirante).*

Imatges de la vida quotidiana: la naixença d'un infant. Fragment del tríptic de la Verge, de Joan Gascó. Museu de Pontevedra. Foto Alícia Noé / Alfa-Omega.

Sabem que, ja en una època madura de la seva existència, estigué sota les ordres de Renat d'Anjou quan aquest era rei dels catalans; aleshores, va perseguir una nau de Ferran de Nàpols. Més endavant anà embarcat cap a l'Atlàntic i naufragà a les costes de Portugal. Ací es casà, i cap a la dècada dels vuitanta se n'anà a Castella, com hem dit. Després de les seves insistents gestions amb els Reis Catòlics aconseguí, a la fi, que li lliuressin les capitulacions esmentades. Prepara l'expedició a Andalusia i s'embarcà cap a rutes desconegudes; més ben dit, conegudes, sens dubte, per ell: les Índies.

En viatjar escriví el seu diari, l'original del qual no s'ha conservat, i de retorn escriví diverses lletres als Reis i a dos personatges que l'havien ajudat en la preparació de l'empresa: Gabriel Sánchez i Lluís de Santàngel; cap de les dues no s'ha conservat original, però sabem que la darrera era escrita en català. Aquesta fou, a més, impresa a Barcelona i traduïda al castellà l'any 1493.

Ja a Barcelona en aquest darrer any, fou rebut pels Reis Catòlics –recordeu l'article *Barcelona i Colom,* que hem escrit en aquest mateix opuscle. Durant la seva estada a la ciutat comtal, preparà el segon viatge al nou món i s'envoltà de catalans, com podeu veure en l'article esmentat. Especialment, volem recollir ací el que sabem de fra Bernat Boïl, que, si bé era aragonès, visqué tota la seva existència a Catalunya: nasqué a Tarassona vers l'any 1445, si fa no fa quan devia néixer Colom, i morí també al voltant dels anys en què morí el descobridor, entre 1505 i 1507. Estigué al servei de Ferran el Catòlic, com a secretari seu, i de l'almirall Vilamarí, però l'any 1481 rebé a Barcelona el sots-diaconat; fou clergue i ermità de les ermites de la muntanya de Prades i del monestir de Montserrat, ja de sacerdot, sagrament que va rebre a l'església barcelonina de Santa Maria del Pi. L'any 1482 fou nomenat superior dels ermitans de Montserrat, amb àmplies llicències. Instal·lat a l'ermita de la Santíssima Trinitat escriví sobre la vida contemplativa. Després ingressà en l'orde dels Mínims, el 1491.

Durant l'estada a Barcelona de Colom (abril-maig de 1493) connectà amb Bernat Boïl, i se *l'endugué al segon viatge com a cap religiós.* A Barcelona, també Colom hi estigué amb els seus fills, Dídac i Ferran, que foren patges dels Reis.

De totes aquestes notícies disperses difícilment hom pot deduir raons de catalanitat de Colom, però, sens dubte, n'apareixen alguns indicis. Posteriors recerques tal vegada ens donaran més llum a aquest respecte.

I fem creu i ratlla a aquest llarg article sobre el dens període 1450-1506, lapse que hem arrencat –per dir-ho així–del segle XV amb l'intent de fer-nos una idea dels corrents i els esdeveniments importants –decisius en alguns casos, tristos i angoixosos en molts altres i brillants i cabdals els restants. No oblidem, però, que si bé és necessària la periodització, com dèiem a la primeria, el devenir històric és com un riu per les aigües del qual van passant els esdeveniments, sense que hom els pugui encerclar. El panorama general d'aquesta època resulta difícil d'explicar, i també d'entendre, ateses les coordenades del final d'una edat, la mitjana, i el començament de la modernitat. També ho és la figura de Colom, que té tantes característiques d'home medieval –misticisme, ideal de reconquesta de la Terra Santa– i, també, d'home modern, com ho acredita el seu coneixement de les tècniques i la descoberta del nou món.

Corona dels reis Catòlics. Museu de la capella reial de Granada. Foto A. Viñas / Alfa-Omega.

Arquers amb l'abillament guerrer propi de l'època. Detall de la taula de sant Sebastià, d'Alonso Sedano. Museu de la Catedral de Mallorca. Foto Càndido / Alfa-Omega.

CATALUNYA A LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XV

MERCADERS, MARINERS I CORSARIS

Maria Teresa Ferrer i Mallol

S'HA DIT que l'època de màxima prosperitat econòmica de Catalunya, que va coincidir amb l'expansió territorial, es va acabar cap a mitjan segle XIV i que després va comencar una època de crisi. La guerra dels catalans contra Joan II (1462-1472) va agreujar aquesta situació i va determinar que Catalunya arribés al final del segle XV amb una economia molt deteriorada.

Les aportacions més recents de la historiografia obliguen, però, a revisar aquest esquema i a posposar l'inici de la crisi general de l'economia catalana a l'època de la guerra contra Joan II, sense descartar que abans hi hagués crisis sectorials i circumstancials.

Creixement de l'economia

Hi ha alguns exemples molt significatius que demostren que, des de la darreria del segle XIV fins a mitjan segle XV, l'economia catalana havia continuat creixent. És el cas de la indústria tèxtil catalana. Tal com ha destacat Henri Bresc, entre 1298 i 1349, el 90 % de les peces de roba que es venien a Palerm eren italianes i només el 5 % eren catalanes. Entre 1430 i 1439 eren catalanes el 70 %, participació que baixà després una mica i se situà entre 1450 i 1459 en el 66 %.

L'expansió del comerç català durant el segle XV també fou tan notable que desencadenà reaccions proteccionistes semblants a les que s'havien registrat en terres catalanes contra els italians en els segles XIII i XIV. En efecte, cap a mitjan segle XV foren dictades a Gènova nombroses mesures proteccionistes per tal d'evitar una major penetració mercantil catalana a la ciutat i a la Ligúria, que ja havia començat un segle abans, segons indica el professor Del Treppo, i hom va punir amb forts impostos el comerç català amb Llombardia, per tal de preservar la mediació que Gènova hi havia exercit sempre.

Vaixell de dos pals del tipus coca, *molt característic de l'època. Els dos alts "castells" de proa i popa tenien per objecte la defensa de la nau contra els abordatges. Fragment del retaule de santa Úrsula del valencià Joan Reixach (s. XIV). Procedent de l'església de Cubells, és conservat al Museu d'Art de Catalunya. Foto Jordi Isern.*

Una flota potent

La flota mercant catalana era encara, a mitjan segle XV, una de les més nombroses i potents del Mediterrani i s'havia adaptat a les noves tècniques. El major contacte amb la marina atlàntica havia fet evolucionar la tipologia dels vaixells i havia determinat un increment dels de tipus rodó, de propulsió a vela, per sobre dels llargs, de rems i vela.

Vaixells de rems

Entre els vaixells de rems destacaven la **galera**, la **galiota**, la **sagetia**, la **fusta** i el **rampí**, que eren de la mateixa família que la galera, però més petits. Solien tenir dos pals per a veles i s'hi podien encabir fins a trenta bancs per als remers. La **tarida**, l'**uixer** i el **pàmfil** són rarament esmentats en la segona meitat del segle XV. Els **llenys** i les **barques** també pertanyien a aquest mateix grup, però tenien el buc més curt i més ample i un sol arbre. En aquesta època s'havia generalitzat el timó axial fins i tot en les galeres, on havia persistit durant més temps l'antic sistema mediterrani dels dos timons.

Vaixells rodons

Pel que fa als vaixells rodons, de propulsió a vela únicament, cal destacar la **nau**, de buc ample, curt, força alt, que podia tenir fins a tres cobertes. La nau era un vaixell també de tradició mediterrània, però fou força influït pels vaixells similars atlàntics. Pertanyien al mateix tipus, però més petits, la **barxa**, que podia tenir fins a dues cobertes, el **balener** i la **caravel·la**. A la darreria del segle XV aparegué també el **galió**. Les naus solien tenir tres arbres, dos dels quals portaven veles quadrades i un, vela llatina.

Una escena de navegació: els passatgers embarcats en un esquif per tal d'arribar a les naus, que, per manca de moll havien de restar ancorades a una certa distància de la riba. Retaule de santa Úrsula. Església parroquial de Cardona. Foto Ramon Manent.

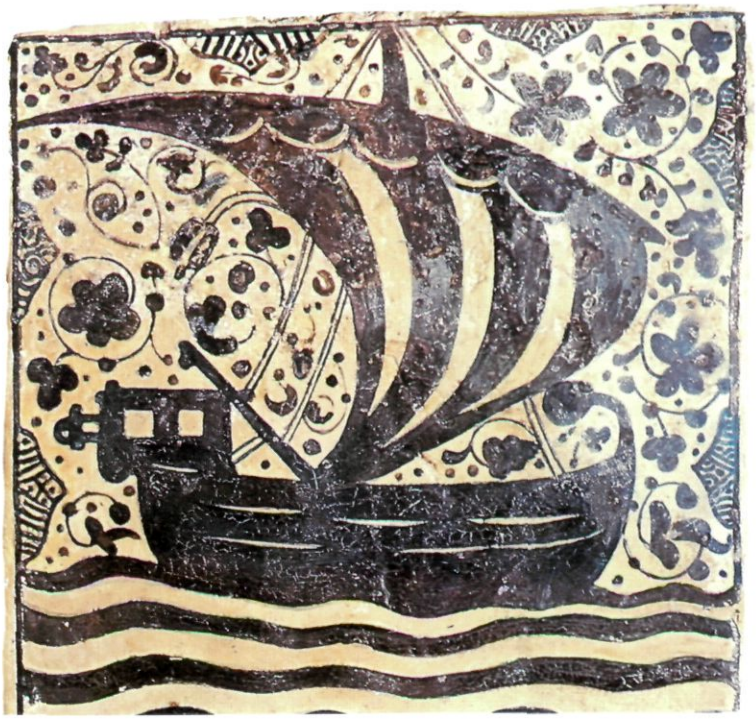

Nau catalana medieval. Rajola de Paterna (s. XV). Foto Ramon Manent.

Des del darrer terç del segle XIV es generalitzà l'artilleria naval i els vaixells, almenys quan hi havia perill, es dotaren de **bombardes**.

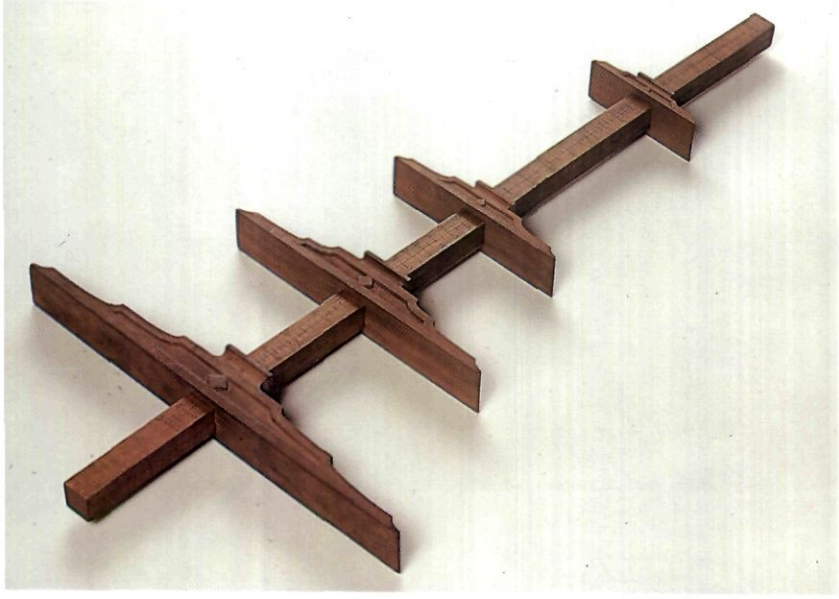

Instruments nàutics medievals: la ballesta, *usada per a mesurar l'altura dels astres, és una aportació del món àrab a l'art de navegar, junt amb l'*astrolabi. *Ambdós instruments eren bàsics per a la navegació astronòmica i indispensables per a la travessia atlàntica. Foto Jordi Isern.*

Època de crisi

Fins a mitjan segle XV, l'economia catalana havia tingut un creixement normal, similar al dels països veïns. Les pesants contribucions financeres a les guerres d'Alfons el Magnànim i les dificultats que aquests conflictes comportaren per a les relacions comercials i el comerç marítim l'havien debilitada força a la dècada de 1450-1460, però no era pas cap crisi profunda que no pogués ésser remuntada. La veritable crisi va començar com a conseqüència de la guerra dels catalans contra Joan II (1462-1472). El conflicte provocà grans destruccions a les collites i als béns, perquè es combaté a la pròpia terra, impedí o dificultà el transport de mercaderies i per tant el comerç, arruïnà les institucions i la Corona, i provocà la inflació. Acabada la guerra, els odis i venjances, les confiscacions de béns, i d'altres problemes que comporta qualsevol guerra civil, crearen una inseguretat jurídica i dificultaren la represa immediata de l'economia.

La situació del Mediterrani, amb el creixement agressiu de l'imperi turc des del 1453, tampoc no hi ajudà.

EL TRANSPORT MARÍTIM DURANT LA GUERRA CONTRA JOAN II

DURANT els anys de la guerra, el moviment comercial disminuí molt, però no desaparegué pas del tot, malgrat que la flota mercant barcelonina quedà gairebé col·lapsada.

Foren els viatges a llarga distància els que en sofriren més. Durant l'any 1462 només hi hagué tres viatges de vaixells catalans a l'Orient: a Quios, a Rodes i a Alexandria, segons les notícies que ens proporcionen els manuals notarials d'assegurances. L'any 1463, les expedicions comercials amb aquesta destinació foren tres i l'any 1464 cinc, però una d'elles utilitzà una galera florentina. Durant els anys 1465 i 1466 les nostres fonts no registren cap relació comercial amb el Mediterrani oriental, mentre que l'any 1467 almenys set mercaders aprofitaren vaixells neutrals, francesos i italians i un vaixell català armat a Rodes, per portar mercaderies a aquesta illa i a Alexandria. Dels anys 1468 i 1469 no tenim notícia de cap viatge i tampoc en els anys següents, per bé que les llacunes de la documentació assegurativa no permeten aventurar hipòtesis.

Un sector vital

El sector de Llevant havia estat vital per a l'economia catalana, gràcies a la revenda a la península, a Occitània i a Flandes de les espècies i els altres productes orientals, que deixaven grans marges comercials. Hom exportava a l'Orient mediterrani, per tal de compensar una mica la balança d'aquestes importacions, robes de llana, coral, etc. La disminució i, durant alguns anys, la desaparició d'una relació tan fructífera, va provocar ben segur danys greus en l'economia catalana.

Els transports i les relacions comercials en l'àmbit més pròxim del Mediterrani occidental i central es van ressentir menys dels danys de la guerra, potser perquè en depenia l'avituallament

de Barcelona, o potser perquè els viatges podien programar-se més ràpidament, quan se sabia que no hi havia corsaris o galeres enemigues a la proximitat del port barceloní o potser encara perquè les autoritats locals concedien llicències de sortida amb més facilitat per a destinacions pròximes, pensant que els vaixells beneficiaris tornarien aviat. En efecte, en temps de guerra es feia un control de la navegació per tal de retenir prou vaixells per defensar el port de Barcelona i la costa immediata.

Viatges coneguts

L'any 1462, vint vaixells realitzaren un viatge a Sardenya i sis ho feren a Sicília; l'any 1463 només cinc vaixells catalans navegaren cap a Sardenya, mentre que tres salparen cap a Nàpols. Dins d'aquesta situació de paralització creixent, els vaixells de les flotes neutrals es fan notar més; en els primers mesos de l'any hi havia al port de Barcelona dos vaixells biscaïns i un tercer hi havia de portar blat des de Provença; comptat i debatut, hi hagué uns setze viatges a Provença en vaixells dels quals només dos semblen catalans; la resta eren biscaïns o bé italians. D'altra banda, un vaixell genovès, un altre de florentí i un altre d'origen incert, bé que segur que era italià, havien de portar mercaderies a Gènova, a Pisa i a Malta des de Barcelona i Tortosa.

L'any 1464, de set viatges a la costa provençal, només dos foren a càrrec de vaixells catalans, mentre que les galeres florentines s'encarregaren de portar teixits catalans a Nàpols. L'any següent, el 1465, hi tornaren; llavors, també feren el viatge a Nàpols des de Barcelona una nau castellana, una galera italiana i una caravel·la catalana; en canvi, tres naus catalanes i un lleny s'arriscaren aquest any a anar a les costes provençals.

L'any 1466 galeres venecianes, franceses i florentines asseguraren la connexió amb Nàpols, mentre que sis vaixells catalans, entre baleners, naus, llenys i caravel·les realitzaren algun viatge a Marsella, Port-de-Boc o la costa provençal, viatge que també acompliren altres dues embarcacions d'origen incert.

Arribada d'una nau de comerç i venda dels grans que ha portat: el venedor comprova el gra que cap a la mesura oficial autoritzada pel mostassaf *de la ciutat. Retaule de Jaume Cabrera (s. XV). Catedral de Manresa. Foto Jordi Gumí.*

Un any dolent

Fou un any dolent, perquè els genovesos, recelosos d'una armada de cinc naus que els catalans havien fet per recollir a Provença el lloctinent del rei Renat, que havien nomenat com a sobirà, armaren un estol de sis vaixells, amb 1.600 homes a bord, que prengué almenys dos vaixells catalans. De llur band, els catalans havien pres prèviament una nau grossa genovesa, la de Bartolomeo Italiano.

Pel gener de 1467, els genovesos negociaven amb el rei Renat un tractat de pau amb els catalans i refusaren de ratificar una treva amb Joan II, que els prohibia d'utilitzar el port de Barcelona, però així i tot, per tal segurament de negociar des d'una posició de força, armaren dues naus perquè anessin en cors davant la capital catalana.

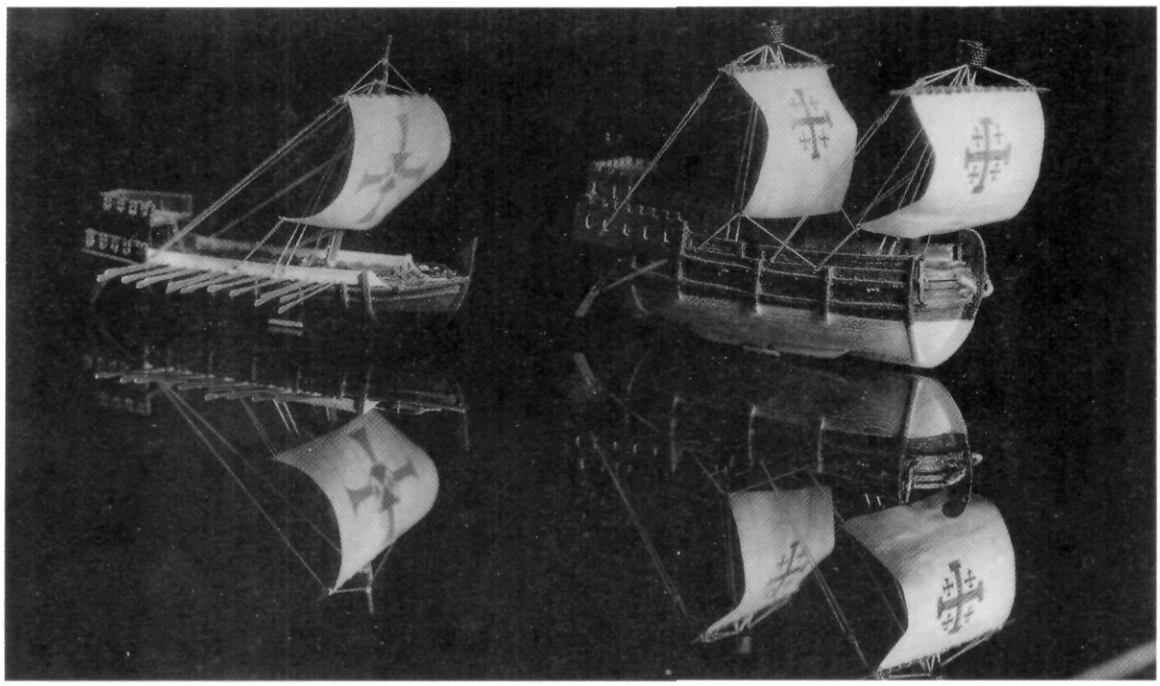

Dos vaixells medievals: el lleny, *embarcació ràpida de comerç i guerra, amb una sola vela, i la* nau *(s. XII), reproduïda aquesta d'un baix relleu de Sant Pere de Verona. Miniatures conservades a la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona. Foto Arxiu Mas.*

La treva amb Gènova, signada finalment per dos anys el mateix any 1467, significà un respir per als catalans, encara que dels anys 1467, 1468 i 1469 només tenim notícia de viatges a la costa provençal i llenguadociana: uns onze el primer any, amb vaixells que semblen tots catalans; disset el segon any, bé que dos viatges corresponen a una nau anglesa, i quinze el darrer any, dels quals un fou efectuat per un vaixell italià.

El fet que l'any 1469 Gènova prohibís als genovesos de carregar mercaderies en vaixells estrangers, citant expressament els bascos i els catalans, ens fa pensar que la flota mercant catalana no devia emigrar a altres ports mediterranis, on podia treballar normalment, mentre durà la guerra. Les autoritats genoveses afirmaven que com que els vaixells catalans i bascos treballaven a preus inferiors, els locals restaven inutilitzats, i eren abandonats en sec i desarmats.

Malgrat la treva, que no havia estat denunciada per cap de les parts, els catalans prengueren, l'any 1469, algunes naus genoveses –la de Vincenzo Fatinanti i la de Francesc Vidal, noliejada per genovesos– perquè deien que portaven mercaderies de Joan II. Potser això inclinà els genovesos a pactar una treva amb aquest rei, el qual admeté finalment que els genovesos poguessin comerciar amb els catalans, sempre que no els proveïssin d'armes i aliments i no comerciessin amb llana.

Però tampoc els partidaris de Joan II no respectaven la treva, motiu pel qual Gènova armà vaixells per defensar-se i prendre represàlies. Joan II es queixà que els genovesos portaven vitualles a Barcelona i aconseguí que el duc de Milà, senyor de Gènova, ho prohibís. Sembla que l'estroncament d'aquesta font d'aprovisionament obligà a avançar la capitulació de Barcelona.

LA POSTGUERRA

UN COP acabada la guerra, l'any 1472, començà molt lentament la represa de l'activitat normal. A Barcelona costà força perquè durant deu anys Joan II havia intentat aïllar-la obligant els genovesos i els mercaders d'altres nacions a transferir el centre de llurs negocis a València, si volien continuar freqüentant els ports sota el seu domini, entre ells els de Sicília.

Pel que fa a la flota mercant, durant deu anys de guerra molts vaixells s'havien perdut, altres havien envellit i les circumstàncies no havien afavorit la construcció de vaixells nous. Continuà, doncs, la dependència de la flota estrangera, basca, italiana i francesa. L'any 1474, per exemple, les galeres de França havien portat a Barcelona mercaderies típicament orientals com el pebre. Però l'any anterior un català ja havia portat un carregament de robes a l'illa de Quios i un tal Jordi va anar a Alexandria. L'any 1474 ho van fer Joan Clotes, patró de balener i Francí Benet, patró de galera.

La difícil seguretat marítima

El restabliment de la seguretat marítima i l'expulsió dels corsaris també resultà difícil. Gènova armà l'any 1474 sis vaixells per defensar la flota

mercant i en prengué alguns de catalans. Barcelona armà també dues naus grosses contra genovesos i Gènova ordenà la sortida dels seus súbdits de Catalunya; autoritzà l'atac als vaixells catalans i prohibí d'anar als ports catalans sense llicència especial. L'any 1475 les hostilitats entre genovesos i catalans arribaren pràcticament a l'estat de guerra. Gènova denuncià tots els salconduits concedits a súbdits de la Corona catalano-aragonesa i prohibí d'assegurar mercaderies catalanes, encara que naveguessin en vaixells neutrals. *Els vaixells mercants genovesos* foren atacats per galeres o naus armades catalanes, que arribaren davant el port de Gènova. Entre els corsaris d'aquesta època destaca un cert Colom, que l'any 1476 atacà, prop de València, un comboi de quatre naus genoveses quan anaven cap a Anglaterra, i en cremà tres.

Finalment, l'any 1477, gràcies a la mediació del rei Ferran de Nàpols, fou signada una treva de duració il·limitada, que aturà les hostilitats.

L'estat de guerra amb Gènova no havia afavorit gaire la represa de l'activitat comercial marítima a Catalunya. Tampoc no hi havia ajudat la relació tensa amb alguns països nord-africans, particularment amb Tunísia, que derivà en nombroses accions de pirateria. Pirates castellans i provençals contribuïen també a mantenir la inseguretat de les vies marítimes; cal esmentar, per exemple, les preses fetes l'any 1477 per tres caravel·les castellanes, una de les quals era patronejada per Vicente Yáñez Pinzón, que participà més tard en l'expedició en què Colom descobrí Amèrica patronejant la *Niña*. També tenim constància dels *danys causats per una galiota de provençals*, l'any 1478.

Reactivació del comerç

Des del 1477 començà a notar-se la reactivació del comerç. Hi hagué, com a mínim, quatre viatges a Sardenya, nou viatges a Sicília –un dels quals correspon a la galiassa del rei Ferran de Nàpols–, un viatge a Nàpols i un altre a Aigües Mortes o Buc. Del 1478, tenim proves que es

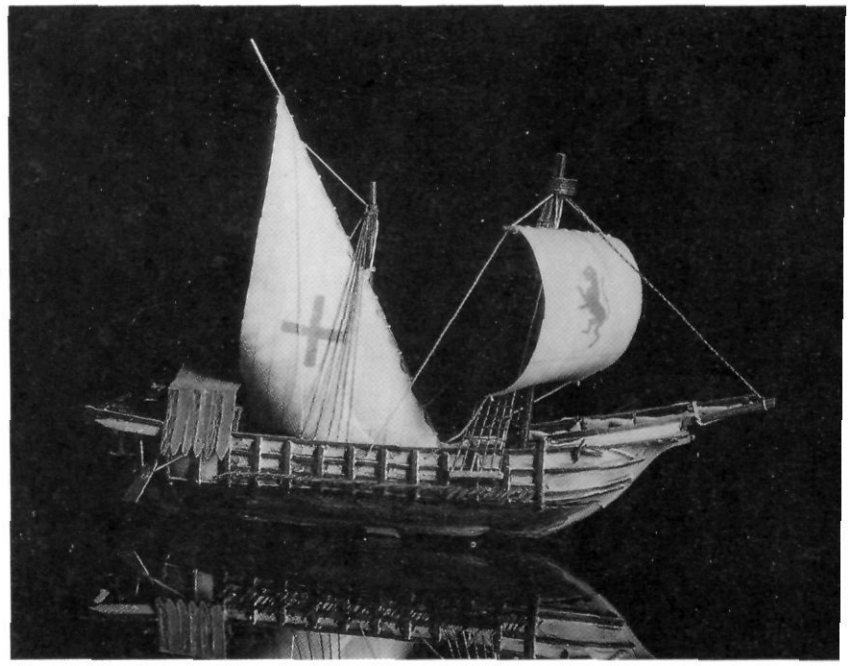

Uixer (s. XIV). Vaixell de transport també usat en temps de guerra. Miniatura conservada a la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona. Foto Arxiu Mas.

feren quatre viatges a Sardenya i ben bé dotze viatges a Sicília, dos dels quals foren a càrrec d'un balener probablement biscaí i un altre es realitzà a bord de les galeres venecianes. S'adreçaren cap a Nàpols la galiassa del rei Ferran i una nau catalana, la nau *Oliver*. Els carregaments habituals en aquestes destinacions eren robes de llana, merceria, arròs, vidre, etcètera. Les mercaderies de retorn des de Sardenya eren coral, cuirs, formatges, blat, plata, etcètera, i des de Sicília blat.

A aquest tràfic, cal afegir-hi el transport, al llarg de la costa catalana i valenciana, de blat o ordi, terrissa valenciana, pinyons, avellanes, panses, arròs, faves, vidre, teixits i peces de vestir, fusta, oli, vi, roldor i, com a senyal del canvi dels temps, fins i tot llibres impresos.

Dels anys 1477 i 1478 també tenim notícies d'un viatge comercial l'any, a Rodes o a Alexandria en vaixells catalans, cosa que confirma l'inici de la recuperació.

LLIBRE DE CON
SOLAT DELS
FETS MARITIMS.
ARA NOVAMENT CORREGIT Y EMENDAT
ab algunes declaracions de paraules als margens,
Y de nou afegits al fi alguns Capitols, y crides, y un priuilegi, &c.
Fissens Consols dela Lotja dela mar los magnifichs misser Francesch Canagossa Doctor en drets ciutadà de Barcelona, y mossen Pere Benet Metalli mercader, y deffensors mossen Balthasar Malseu, y mossen Bernat Camp Llanch mercaders ciutadans de Barcelona.
Venense en casa de Raphel Nogues llibrater de Lotja.

Portada d'una de les primeres edicions impreses del llibre del Consolat de mar, *amb una* coca *gravada al boix. Foto Ramon Manent.*

L'any 1479 no va ésser gaire bo dins el període postbèl·lic. A part de la navegació per la mar catalana, només hi ha certesa de tres viatges a Sardenya i dos viatges a Sicília, en vaixells catalans, i tres viatges a la costa provençal, que tornava a ésser un lloc segur a causa de la treva signada aquell any amb el rei Renat de Provença. Potser els preparatius per a una intervenció a Còrsega havien retret el tràfic marítim pel temor a noves hostilitats amb Gènova, que de fet dominava l'illa. Tant Joan II com el seu fill Ferran la reivindicaven en virtut de la mateixa donació papal que havia permès la conquesta de Sardenya un segle abans. Sabem que l'almirall Bernat de Vilamarí, amb set galeres, havia d'encoratjar una revolta de nobles corsos de la regió de Cinarca. Algun vaixell mercant català, com el balener de Galceran Andreu, en tocà les conseqüències, ja que, segurament per proveir la flota, l'almirall li prengué el carregament de blat que portava de Sicília a València.

Malgrat que fa temps es digué que l'any 1480 fou potser l'any més negre de la crisi postbèl·lica, hi hem trobat força activitat: cinc viatges a Sardenya i sis a Sicília, a part d'un viatge de les galeres venecianes, aprofitat per trametre-hi mercaderies catalanes. La veritat és que la situació general no era precisament per a encoratjar el comerç. Un pirata, conegut com a micer Orlando, actuava prop de la nostra costa. Més lluny, al Mediterrani oriental, una flota turca atacava Rodes, illa visitada regularment pels catalans, i s'apoderava d'Otranto, al sud de la península italiana.

L'INICI DE LA REPRESA DURANT LA DÈCADA DELS VUITANTA

DURANT aquest període la situació de l'economia catalana anà millorant, bé que dins d'un context general molt desfavorable, marcat per la presència de les flotes turques en el Mediterrani central i oriental. En efecte, malgrat que foren desallotjats d'Otranto l'any 1481, els turcs atacaren Malta l'any 1488, i Rodes en diverses ocasions.

A l'interior, tampoc no facilità la represa la nova revolta remensa de l'any 1483, ni l'establiment de la inquisició castellana a Catalunya l'any 1487. La fama de rigidesa i crueltat que la precedia determinà l'emigració de moltes famílies converses de Barcelona, que havien destacat en el comerç i en l'artesanat i en resultà el despoblament i l'empobriment de la capital catalana. La prohibició de comprar béns de conversos i la por de sofrir confiscacions per aquesta causa va contribuir a restringir l'activitat mercantil. En canvi, la restitució de béns confiscats durant la guerra contra Joan II, acordada l'any 1481, ajudà a pacificar la societat catalana i a crear un ambient propici a les iniciatives de negoci, afavorides també per les mesures econòmiques aprovades pel monarca, entre elles l'exclusivitat dels catalans en la pesca i comercialització del coral a Catalunya i a Sardenya, i la prohibició d'introduir draps estrangers a l'illa, que quedava reservada per als draps catalans.

Uns mercaders, testimonis directes d'un miracle. Retaule de les santes Justina i Rufina. Obra del taller dels germans Vergós, deixebles de Jaume Huguet (s. XV), procedent de la parròquia de Lliçà de Munt. Museu Diocesà de Barcelona. Foto Ramon Manent.

La pirateria

La pirateria continuà causant perjudicis a la marina mercant catalana. Les assegurances barcelonines d'aquests anys fan referència a diverses preses: el balener de Joan Roca i la caravel·la de Jaume Salvador foren preses per dues galeres genoveses en la ruta de l'Alguer a Barcelona l'any 1481. Un corsari castellà, Juan Ruiz de Olasso, i un italià, micer Orlando, atacaren diverses embarcacions l'any 1484, mentre que l'any 1485, Vicente Yáñez, segurament el mateix Vicente Yáñez Pinzón, el futur capità de la *Niña*, al qual ja ens hem referit, i un cert Antón Varo, amb un balener i una caravel·la, prengueren el balener de Nicolau Resclosa en la ruta de l'Alguer a Mallorca. Potser també foren ells mateixos els corsaris castellans responsables de la captura del lleny d'en Pujol, a la ruta de Barcelona a Alacant, i de la presa de la fusta d'en Roca, davant de Benicàssim; una part de la mercaderia fou rescatada de mans dels corsaris per homes d'Eivissa. El mateix any també fou capturada la fusta o caravel·la de Joan Sallés per pirates d'origen no especificat. L'any 1486 pirates castellans prengueren el lleny de Joan Pujol que anava d'Andalusia a València.

Els corsaris catalans

Sembla que els catalans tampoc no es quedaren enrere en les accions corsàries. L'any 1489 el rei disposà que Francesc Torrelles retornés les mercaderies que havia pres en cors i ratificà la decisió de no permetre la proliferació de corsaris.

Pel que fa al moviment de la flota mercant, sabem que l'any 1481 hi hagué set vaixells que realitzaren un viatge comercial a Sardenya i que l'any 1485 passaren a catorze. Amb destinació a Sicília tenim proves que es feren dos viatges l'any 1481 i d'uns dotze l'any 1485. La destinació a Nàpols no experimentà el mateix creixement: tres viatges l'any 1481 i tres també el 1485. Roma era la destinació d'un balener que, l'any 1484, va perdre una part del carregament de panses, anxoves, pinyons, olles, suro i arròs a causa d'un temporal al port de Palamós.

Personatges de l'època. Detall del retaule de sant Abdó i sant Senén, de Jaume Huguet, propietat de la Confraria de sant Pere de Terrassa. Església de Santa Maria d'Egara. Foto Ramon Manent.

Instruments de navegació medievals: el quadrant àrab, *emprat antigament per a determinar l'altura d'un astre sobre l'horitzó. Col. Vernet. Foto Arxiu Mas.*

La coca, *nau de transport de gran calat, fou la més usada pels marins catalans medievals. Ex-vot procedent de l'ermita de Sant Simó, de Mataró, conservat al Museu Comarcal del Maresme. Foto Ramon Manent.*

A la ruta de Provença trobem un viatge l'any 1482, i uns vuit l'any 1485, mentre que la de Flandes apareix només amb un viatge, l'any 1484. A Granada i Barbaria hi van anar dos vaixells l'any 1481, per bé que un era francès. La campanya contra Granada, que començà l'any 1482, sembla que esborrà aquesta destinació dels itineraris comercials catalans durant uns quants anys, fins que hagué passat a domini cristià.

Confirma la lenta recuperació del transport marítim, fins i tot amb el Llevant, el fet que hom recordés, l'any 1483, que els vaixells barcelonins que anessin a les regions de comerç prohibit (*com era el sultanat de Babilònia, o d'Egipte des* de temps antic) i a ultramar en general havien de pagar un impost per a la construcció de les Drassanes. L'any 1485 sabem que tingueren aquesta destinació quatre vaixells catalans, si bé un d'ells, el balener d'en Brunet, no hi arribà perquè naufragà a Palerm en el viatge d'anada.

Naturalment durant tots aquests anys el moviment marítim entre Catalunya, Mallorca i València fou força important. Als productes que ja hem esmentat com habituals a les rutes interiors, cal afegir-n'hi un de nou, els torrons, que apareixen per primera vegada com a carregament en una assegurança del 18 de desembre de 1484, en la ruta de Mataró a Ciutadella. Molts dels productes assegurats tenien un caràcter marcadament nadalenc: vi vermell i vi cuit, nous, pomes, torrons (dos quintars) i mel.

Reducció del tràfic

Malgrat la reactivació evident del comerç, no ens hem pas d'enganyar: el tràfic mitjà de l'any 1473 a 1484 representava només el 21 % del corresponent al període 1448-1451 i el 4'5 %, del dels anys 1433-1434, segons les dades que proporciona l'impost del pariatge, cobrat a tot Catalunya.

Cal no oblidar, però, que una part del moviment *mercantil català s'escapava d'aquests controls* perquè hom feia transaccions i trameses des de ports forasters. L'any 1482, per exemple, fou assegurat a Barcelona coral portuguès encomanat a un flamenc, que l'havia de portar de Lisboa a Bruges al factor d'un mercader català anomenat Domingo Perandreu. Deu anys després també fou *assegurat a Barcelona vi grec que havia d'ésser* portat directament de Nàpols a Londres en el vaixell d'un basc.

LA FI DE SEGLE

ANDALUSIA prengué en la darrera dècada del segle una gran importància en el conjunt del comerç català. Des de Barcelona, Roses o Sant Feliu de Guíxols hom hi anà a buscar anxova o peix salat, que es redistribuïa després cap a Mallorca i la costa del Llenguadoc: sucre de Madeira, cuiros, grana, sumac, blat, ordi, esclaus, etcètera. Serví també de base per al comerç atlàntic català, que sovint no passava per Barcelona. Des dels ports andalusos hom enviava vi, tàperes, olives, llimones, fruites, banyes de bou i d'altres productes, a Anglaterra, Flandes o Zelanda. Algun mercader andalús, com ara Pedro de Susan, s'instal·là a Barcelona, s'hi naturalitzà i participà en aquestes operacions comercials, com també ho van fer els barcelonins Viastrosa o el genovès resident a la capital catalana Ambrosio Fatinanti, que tenia relació per qüestions de negocis amb els Spinola o els Pinello establerts a Cadis. Barcelona, doncs, s'havia adaptat ja al predomini del comerç atlàntic.

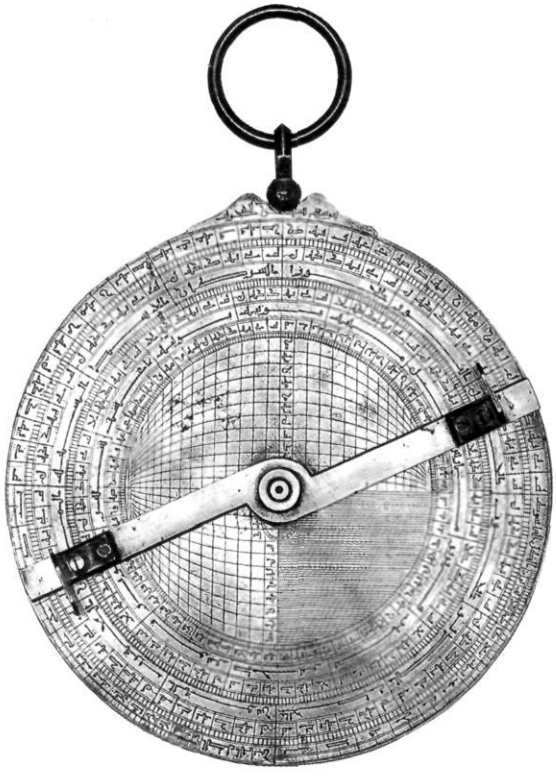

Instruments de navegació medievals: astrolabi *(o azafea), també d'origen àrab, conservat a l'Observatori Fabra. Foto Arxiu Mas.*

Manteniment de les rutes tradicionals

Es mantingueren les rutes tradicionals, com la del Llevant. L'any 1491 foren tres vaixells els que marxaren a l'Orient, i dos l'any 1492, als quals cal afegir una nau pertanyent a l'orde de Rodes, que carregà mercaderia a Barcelona, i una barxa biscaïna que féu el mateix. L'any 1495 sabem que hi anà el balener de mossèn Sarriera, que hi tornà l'any 1496. Aquest darrer any el balener d'en Pere Andreu també havia d'anar a Rodes i a les illes de l'arxipèlag grec, però fou pres per corsaris a Sardenya i es perdé. Tampoc no arribà a la seva destinació de Rodes, Alexandria o Constantinoble la nau d'un cert Pujol, comprada per Batista Lombardo de Palerm, presa prop de Messina per un corsari biscaí el mateix any. És la primera vegada que veiem novament Constantinoble en l'itinerari dels vaixells catalans, després de la presa de la ciutat pels turcs l'any 1453. Del 1498 tenim notícia de mercaderies expedides a Rodes, però ignorem en quin vaixell, i del 1499 hi ha testimoniatge d'un viatge a Alexandria de la nau de Joan Sarriera.

La recuperació del sector del comerç amb Llevant es féu palesa en el nomenament i l'activitat de sis cònsols catalans a Alexandria entre els anys 1485 i 1524. Egipte es mantingué com un país amic malgrat la conquesta del regne de Granada pels Reis Catòlics l'any 1492 i de diverses ciutats nord-africanes en els anys immediatament posteriors, i no atengué les diverses peticions d'ajuda que li adreçaren els estats islàmics occidentals.

Genovesos contra catalans

Per les notícies que tenim, que potser no són completes, sembla que el nombre de viatges a Sardenya i a Sicília baixà en els primers anys de la dècada dels noranta respecte als anys 1484 i 1485. És possible que hi influís el deteriorament de les relacions amb Gènova, pel suport genovès

Instruments de navegació antics: el quadrant de doble arc *o quadrant anglès (s. XVIII). Museu Marítim. Foto Jordi Isern.*

a la causa dels barons napolitans, revoltats l'any 1485 contra el rei Ferran, aliat de Ferran el Catòlic. El fet és que les assegurances ens informen de preses freqüents realitzades per genovesos contra vaixells catalans. Per exemple, l'any 1491 Giovanni Spinola atacà una nau barcelonina en el port de Salou; una galiota genovesa prengué un carregament d'anxova i de pinyons que havia estat enviat a Roma des de Mataró. A la darreria del mateix any la caravel·la de Baltasar Torroella, que portava un carregament d'avellanes des de Sant Feliu de Guíxols fins a Mallorca, fou pres per una nau genovesa i obligat a rescatar-se. Igualment fou atacat un balener que portava cera i cuir de Bugia a Mallorca. L'any 1492 el llagut d'un cert Joan Roca, que portava sardina des de Roses a Mallorca, fou pres per galiotes genoveses, i també fou atacat per un galió genovès un balener que portava peces de roba a Sardenya.

Ja l'any 1491, arran de l'atac piràtic perpetrat per Giovanni Spinola, el rei Ferran exigí a Gènova la confiscació dels béns del corsari per tal d'indemnitzar les víctimes i amenaçà amb confiscar els béns dels genovesos a Catalunya; però aquestes protestes difícilment aconseguien resultats concrets immediats. Els armaments marítims eren més efectius, per això Barcelona armà dues galeres i una galiota, l'any 1492, a les quals s'afegiren dues galeres reials, que atacaren el corsari Peiró, que menava vuit vaixells, Giovanni Spinola i tres embarcacions barbaresques.

Una pau curta

La pau amb Gènova de 1493 restablí la tranquil·litat al mar, però fou per poc temps. L'any 1494, Carles VIII de França inicià una expedició a Itàlia per apoderar-se del regne de Nàpols. Ferran el Catòlic, malgrat que el rei francès li havia tornat, l'any 1493, el Rosselló i la Cerdanya –que eren en poder de França des de la guerra civil de 1462-1472– s'alià amb el seu cosí el rei de Nàpols i entrà en la guerra d'Itàlia. La flota catalana, amb l'almirall Galceran de Requesens, comte de Trivento, i Bernat de Vilamarí, intervingué decisivament en la reconquesta de la ciutat de Nàpols per al monarca napolità l'any 1495.

Els vaixells mercants catalans sofriren immediatament les conseqüències del nou conflicte. L'any 1495 fou presa, a les illes Hières, una nau que havia carregat llana a València per portar-la a Savona. L'any 1496 fou pres a Sardenya el balener de Pere Andreu, que anava a Sicília i a Rodes; i la fusta d'en Xirau de Malgrat, que havia anat a carregar blat a Mazarrón per portar a Blanes o a Arenys, fou capturada al cap Martí, prop de Xàbia. No coneixem la identitat d'aquests corsaris, però devien ésser o bé genovesos o bé francesos; en canvi, sabem que era biscaí el corsari que el mateix any 1496 prengué, prop de Messina, una nau que havia pertangut a un cert Pujol i que llavors havia comprat Batista Lombardo, de Palerm. L'any 1497 hi hagué nombroses captures: una barca patronejada per Gaspar Lleu; una barxa que Frank Ferber, mercader alemany resident a Barcelona, havia comprat a Guillem Bou fou presa a Aigües Mortes; el balener de Joan Morell fou pres prop de Toló pels genovesos quan anava de Barcelona a Palerm amb un carregament de robes de llana, vidre, esmaltat, daurat, sal i pega que

havia carregat a Eivissa per portar a Nàpols; i també fou pres, per corsaris francesos, el vaixell de Joan i Antoni Torell de Cadaqués, que portava blat, faves i d'altres productes de Roses a Albenga, a la Riviera ligur. Sembla que aquest any catorze naus marselleses havien sortit en cors; les conseqüències s'havien fet notar, malgrat que una armada catalana, comandada per Galceran de Requesens, comte de Trivento, també navegava per aigües del Mediterrani occidental.

Durant l'any 1498, encara foren presos un vaixell que portava robes de Barcelona a Mallorca, com també el vaixell de Salvador Bertran, el llagut d'un cert Noya a Salou, i el de Llorenç Amar a Andratx, quan anava de Barcelona a Mallorca. Cal afegir-hi encara el galió de Bernat Alzira, que fou pres, prop de Sardenya, per galeres franceses, que donaren a rescat una part de la mercaderia, i la caravel·la de Pere Andreu, presa també per francesos.

La pau, no definitiva, entre França i Ferran el Catòlic per l'agost de 1498, hauria hagut d'eliminar la conflictivitat marítima, però el fenomen del cors era difícil de reduir. L'any següent encara tenim notícia de la presa d'un altre vaixell, el d'en Roca, capturat per un corsari francès quan feia un viatge de Barcelona a Mallorca.

La pirateria barbaresca

Quan el perill no venia d'una banda venia d'una altra, i cap al 1504 tornà a aparèixer amb més força la pirateria barbaresca. L'aturà, de moment, la conquesta de Ferran el Catòlic de diverses places nord-africanes; des de 1497 anaren caient Melilla, Mers-el-Kebir, Ghasassa (Alcúdia), Badis (Vélez de la Gomera), Orà, Bugia i Trípoli i es formà un protectorat sobre Tremissèn. En aquestes accions hi participaren els catalans, tant amb la flota com amb tropes i amb diners. Semblava que la conquesta havia de proporcionar als catalans un mercat més segur, accessible i privilegiat que abans, però l'aliança turco-barbaresca posterior destruí també aquest somni i donà pas a una de les èpoques més difícils i insegures per a la societat cristiana mediterrània.

Instruments de navegació antics: el nocturlabi *(s. XVII), usat per a mesurar la latitud. Museu Marítim. Foto Jordi Isern.*

Aquest fou el món que els catalans van viure de prop mentre a l'altra banda de l'Atlàntic Colom descobria Amèrica i començava la colonització castellana del nou continent.

JUEUS I CONVERSOS

Jaume Riera i Sans

Portal de la Transfiguera, al carrer de la Barca de Girona. Foto Arxiu Mas.

EL DIA 31 de març de 1492, a Granada, els reis Ferran i Isabel, que encara no tenien el títol de Catòlics, firmaven el decret d'expulsió peremptòria de tots els jueus residents en els seus dominis que no volien convertir-se.

A fi de publicar-lo simultàniament arreu, les còpies del decret arribaren a les autoritats i als oficials reials i senyorials encarregats de fer-lo complir amb la consigna de mantenir-lo secret fins al primer dia de maig. El vocabulari era dur: s'hi disposava l'aplicació de la pena de mort irremissible a qualsevol jueu que es trobés dins aquells dominis passat el 31 de juliol, tres mesos després de la data de la publicació del decret.

El decret es complí, i el primer d'agost de 1492 la presència de jueus als regnes de Castella, Aragó i Sicília esdevenia una referència al passat.

Conseqüències transcendentals

Les conseqüències de l'expulsió, dictada en una època de grans transformacions, foren, sens dubte, transcendentals "per al judaisme", la historiografia del qual no pot deixar de referir-s'hi com una fita major; tant, que hom ha arribat a comparar l'expulsió dels jueus de Sefarad amb la destrucció de Jerusalem. La història dels jueus, però, és *una* història particular, el respecte per la qual no implica que hàgim de fer nostres els seus judicis i les seves valoracions.

Dins una visió de la història general, diguem-ne europea, l'expulsió dels jueus dels regnes de les corones de Castella i Aragó no significà cap variació apreciable en la correlació de forces socials i no passà d'una simple anècdota. Als ulls dels coetanis, l'expulsió dels jueus decretada pels reis Ferran i Isabel i la mateixa inquisició –com remarca el professor Yitzhaq Baer– es convertiren de seguida en uns fets legals i històrics i en una praxi eclesial que no calia sotmetre a reflexió, sinó, simplement, admetre. En realitat, l'expulsió de 1492 és una baula més de la cadena d'expulsions majors de jueus iniciada per sant Eduard d'Anglaterra el 1290, continuada per Felip el Bell de

Besalú. El call jueu d'aquesta vila fou un dels més importants de Catalunya. Foto Arxiu Mas.

França el 1305 i seguida, encara, per Manuel I de Portugal el 1497. De reaccions de protesta o d'oposició, cal no esperar trobar-ne d'entre els coetanis: a Barcelona no va faltar qui se n'alegrés, com l'arxiver Pere Miquel Carbonell, que assimilà l'expulsió a la conquesta de Granada –vistes, totes dues, com a gestes personals del rei Ferran– i qualificà els jueus de *"pestes mortiferas"*. Seguint-lo, el continuador de Tomic també aprovà que els reis haguessin expulsat *"la superstició judaica, la qual, així com domèstica pestilència, més que la mahomètica secta, lurs realmes enfectionava"*. No ha estat fins els segles XIX i XX que els historiadors professionals, servidors fidels de prejudicis i mitologies interessades, han exagerat i capgirat les valoracions fins a intoxicar la consciència dels fets històrics. Ha estat així com l'expulsió decretada pels Reis Catòlics s'ha convertit en el paradigma de la intolerància i la crueltat.

Sense repercussió a Catalunya

Si ens centrem en la història de Catalunya, hem de remarcar, per començar, que el decret d'expulsió, si bé fou realment publicat a Barcelona, residència del lloctinent reial, no hi tingué cap mena de repercussió: ja feia dues generacions que els jueus n'havien estat expulsats i només podien estar-s'hi, com a transeünts, durant quinze dies. De Barcelona no partí ni un sol jueu, l'any 1492. El dietari municipal i el de la Diputació consignen l'anècdota del pas per la platja de la ciutat, el dia 2 d'agost, de vuit o nou naus carregades de jueus, embarcats al regne de València, Tortosa i Tarragona, que es dirigien cap a llevant. Ho consignaren, segurament, perquè hi veien feta realitat la llegenda de les naus carregades de jueus que l'emperador Titus havia fet varar, sense rems ni timó, després de la destrucció de Jerusalem, com a càstig per la mort de Jesucrist.

La presència de jueus, aquí, no havia estat mai volguda ni ben vista. A tot estirar, havia estat tolerada, i cada vegada menys. Recordem que fou València, l'any 1396, la primera ciutat de la corona d'Aragó que demanà i aconseguí el privi-

Predicació a un grup de jueus abillats segons el costum de l'època. Retaule de sant Marc, atribuït a Arnau Bassa (s. XIV). Seu de Manresa. Foto Montserrat Sagarra / Alfa-Omega.

legi de no tenir call i de prohibir la residència de jueus. Barcelona aconseguí temporalment el mateix privilegi el 1402 i definitivament, el 1423. El regne de Mallorca també l'aconseguí després de la conversió massiva dels seus jueus, l'any 1435, si bé més endavant hi renuncià. Una pragmàtica del rei Alfons, firmada el 2 d'abril de 1458, expulsava els jueus de les aldees de Calataiud. El 1486 estigué a punt de fer-se efectiva l'expulsió dels jueus dels bisbats de Saragossa i Albarrasí, tal com ja s'havia fet en els bisbats de Sevilla, Còrdova i Jaén. El cas és que, de jueus, només en volien aquells que podien treure'n profit i aquells que se'n sentien germans: els conversos. A Catalunya, a la segona meitat del segle XV, els jueus eren pocs i malvivien hostilitzats contínuament, si fa no fa com a tot arreu.

Eren pocs, realment. En els funerals del rei Joan II, l'any 1479, havent-se congregat a Cervera els jueus de la vila amb els de Tàrrega, Agramunt, Bellpuig i Santa Coloma, se'n comptaren 60 homes i 30 dones. A Cervera mateix, si bé sembla que hi havia unes 50 famílies de jueus l'any 1454, en el moment de l'expulsió apareixen tan sols 23 jueus propietaris de béns immobles, i a Montblanc, només 9. A Girona, l'any 1466 només hi quedaven 24 contribuents jueus. A Lleida, el 1491, els jueus no eren més de 38 focs. Les xifres demogràfiques dels jueus catalans a la segona meitat del segle XV estan en aquests nivells tan baixos. Abans, a la primera meitat del segle XIV, n'havien estat molts més: sis, vuit o deu vegades més; però ara, després de les conversions i les fugides massives –i d'alguns assassinats, també–, la presència pública dels jueus costava de fer-se veure. En total, de Catalunya, el decret de 1492 no podia expulsar pas més de 2.000 persones.

Sobresalts i estretors

Aquests pocs jueus havien viscut en continu sobresalt i en l'estretor. No eren sols, a l'hora d'atacar-los, els clergues zelosos per als quals urgia l'aplicació estricta dels cànons conciliars i les butlles papals sobre la completa segregació respecte dels cristians; també hi havia les commocions socials, en què els jueus sempre rebien. Les diverses ocupacions del Rosselló havien dissipat la comunitat de Perpinyà –en altre temps, la més rica de Catalunya després de la de Barcelona–, i durant la guerra civil havia estat saquejada i desfeta la de Cervera i molt perjudicades les de Tàrrega i Lleida, amb el pretext que els jueus eren reialistes. Aquells llinatges opulents que al segle XIII detenien el títol de prínceps *(nesi'im)* havien desaparegut o havien perdut irremissiblement el seu ascendent social, reclosos en poblacions de tercer orde. Solament algun jueu escadusser conservava el tractament de *don,* resta simbòlica de glòries passades. Ni Joan II ni el seu fill Ferran pensaven ja posar confiança en jueus perquè ad-

ministressin el seu patrimoni, i encara menys el conestable Pere de Portugal, que en el seu programa de reforma social n'havia inclòs la supressió. Potser l'únic jueu català que apareix amb un cert relleu social en el caire econòmic és Bonastruc Benvenisti, designat l'any 1486 pels síndics dels remences del bisbat de Girona com a clavari i dipositari de les talles que s'havien de fer entre ells.

Metges i científics

El prestigi tradicional que un percentatge reduït de jueus encara conservava era el de l'exercici de la medicina. Com a metge i home de ciència, sobresurt la figura de mestre Cresques Adret, de Cervera. El 1458 pronuncià l'elogi del rei Alfons el Magnànim en els seus funerals, i intervingué en una obra de conducció d'aigües a la vila. Pronosticà la victòria de Joan II a la batalla de Rubinat, pel juliol de 1462, i la seva victòria final el 1471, precisament a partir d'un eclipsi de lluna –veient-hi la ciutat de Barcelona (la Lluna) anorreada pel rei (el Sol)– que hi va haver el 27 de novembre de 1471 i que també va predir. El desastre final dels fills d'Israel en terres de Sefarad, però, no va saber llegir-lo en els astres.

També és molt esmentat el cirurgià Cresques Abnarrabí, resident temporalment a Lleida, el qual, l'any 1468, operà les cataractes de Joan II després d'encercar una conjunció astral favorable. Un tal mestre Bonjuha exercia com a metge a Tarragona el 1477, i l'any després era aconductat pels prohoms de Reus. A Cervera, hi trobem mestre Jucef Cavaller, que el 1480 era secretari de l'aljama, i el 1492, mestre Salomó Cavaller i diversos membres de la família Quercí, d'entre els quals, mestre Jacob de Quercí, aconductat oficialment per la vila. A Santa Coloma, el 1491 hi vivia mestre Abraham Adret, i a Montblanc, mestre Vidal Caravida Mercadell, que optà per convertir-se abans que exiliar-se.

Tots aquests metges, indubtablement, estaven doblats de rabins, mantenien la flama de la fe jueva en les seves reduïdes comunitats i hi dirigien escoles talmúdiques, com mestre Abraham Salom, de Tàrrega, mort el 1492, autor d'una obra de filosofia religiosa, *Nevé Shalom*. És l'únic escriptor jueu català d'aquesta època.

Bateig d'un home i una dona conversos. Fragment del retaule de sant Marc. Foto Alícia Noé / Alfa-Omega.

La quantitat de jueus que enmig de tanta hostilitat ambiental obtenien fàcilment la llicència reial per a exercir la medicina –Salomó Albalà, de Solsona, l'obtenia el 1474; Issach Salom, de Tàrrega, el 1478; Jucef Abnaçaya, també de Tàrrega, el 1479; Issach Benvenist, de Lleida, el 1481, etc., esmentant només catalans– té una explicació molt clara quan descobrim que els protofísics reials encarregats d'examinar-los i aprovar-los eren conversos. Els dos protofísics de Joan II i de Ferran II, mestre Joan de Ribesaltes i mestre Llorenç Badoç, eren conversos i foren processats per la inquisició –sortosament per a ells, quan ja eren difunts.

Els conversos, una casta social particular

No anaven del tot errats els qui veien els conversos com a quintacolumnistes dels jueus i els ficaven tots al mateix sac. Els jueus que l'any 1391 i més endavant, arran de la disputa de Tortosa i les predicacions de fra Vicent Ferrer, s'havien batejat massivament havien pres noms i cognoms de cristians, però continuaven formant una classe o casta social particular. És molt clar que els conversos, nombrosíssims a Barcelona i a les grans viles i ciutats reials, no arribaren mai a assimilar-se. No podien fer-ho i, segurament, tampoc no ho volien. L'estament eclesiàstic, per

El call de Santa Coloma de Queralt (Conca de Barberà) conserva encara l'ambient tancat propi dels barris jueus a l'Edat Mitjana. Foto Arxiu Mas

descomptat, no es mobilitzà gens per catequitzar-los. La societat cristiana els mirà sempre amb recel, i ells mateixos n'obstaculitzaren la integració practicant l'endogàmia.

Abandonats a la seva sort, els conversos no trobaven altres senyals d'identitat que els del judaisme a què pertanyien per nissaga. Els cristians els recordaven constantment, amb insults, els seus orígens, i provocaven que ells tinguessin a glòria pertànyer al poble escollit, dipositari de les promeses fetes per Déu als patriarques. No eren com els cristians ni ho volien ser, perquè se sentien superiors. I continuaven circumcidant els seus fills, observant el dissabte, invocant el déu d'Abraham, Isaac i Jacob i esperant el messies que havia d'alliberar-los.

Basant-se en un joc de paraules malèvol –*"Qui no té fe, no pot donar fe"*–, hom prohibí als conversos l'exercici de les professions que postulen relacions socials de confiança; en concret, les de notari i corredor. Quan Joan II s'apoderà dels béns de les esglésies i monestirs per finançar la guerra contra Catalunya, hom acusà els seus consellers conversos d'inductors. Se'ls atribuïen les blasfèmies, els sacrilegis i les profanacions més atroços. Enverinades progressivament les relacions socials, és ben creïble que es forgés la creença d'una conspiració general de conversos i jueus per arruïnar la cristiandat. Hi donaven peu les constants evasions de conversos cap a terra de moros per practicar lliurement el judaisme i apostatar i abandonar el cristianisme que fins aleshores havien fingit practicar.

Un remei pitjor que la malaltia

El remei, pitjor que la malaltia, fou la Santa Inquisició, ideada, creada i conduïda per fra Tomàs de Torquemada, dominicà confessor del rei Ferran. La seva primera finalitat, clara i ferma, fou exterminar el judaisme hispànic.

Els conversos catalans tingueren la sort de veure acostar-se el perill mortal. Els inquisidors castellans no arribaren a Lleida fins el novembre de 1486, i a Barcelona no pogueren començar a actuar fins el juliol de 1487, gairebé quatre anys després del nomenament de Torquemada com a inquisidor general a Catalunya i als regnes d'Aragó, València i Catalunya i nou anys després de la butlla fundacional.

Els conversos, majoritàriament, fugiren. Documents coetanis parlen de 500 famílies escapades de Barcelona per temor de la inquisició. El fugitiu més destacat fou misser Antoni de Bardaixí, doctor en ambdós drets que exercia el càrrec de regent a la cancelleria reial; però també havia fugit Gabriel Mercader, lloctinent de tresorer, Joan Vallmoll, algutzir de la mar, Joan de Sant Jordi, que va ser secretari de Joan II, i els escrivans reials Joan Alfonso, Joan Girgós i Joan Puigmitjà, entre molts altres personatges de vida pública.

Front comú contra els inquisidors castellans

Totes les autoritats civils i eclesiàstiques de Barcelona, des dels consellers fins als canonges, feren un front comú per impedir l'actuació dels inquisidors castellans, esgrimint tota mena de raons i fent totes les gestions possibles a Roma i a la cort reial. Són ells qui ens revelen la finalitat que perseguia la màquina d'extermini ideada pel frare castellà quan diuen no creure que els conversos, *"per ésser conversos, hagen ésser heretges"*.

Jueu català amb la "rutlla". Pintura mural a la capella de Santa Llúcia de la catedral de Tarragona (s. XIV). Foto Ramon Manent.

Res no hi valgué. El rei Ferran recolzà en tot i per tot els inquisidors delegats pel seu confessor, i aquests portaren a terme, implacablement, el seu programa: processaren tots els conversos indiscriminadament; cremaren en efígie els conversos fugitius, convictes –per això mateix– de judaïtzar; cremaren de viu en viu els pocs que es mantingueren en la professió de la fe judaica, i espoliaren, infamaren i privaren d'ocupar càrrecs públics tots aquells que trobaren –o fingiren trobar– reus de qualsevol pràctica que fes olor de judaisme.

Quan l'ambient del país estigué en saó i la maldat dels judaïtzants ja era cosa demostrada i evident, el mateix Torquemada expulsà, per pròpia autoritat, tots els jueus que no volien convertir-se, i arrossegà els reis Ferran i Isabel a fer el mateix.

Els motius que expressen els preàmbuls dels decrets d'expulsió –el de Torquemada, el dels regnes de Castella i el dels regnes d'Aragó– són, segons els indicis, literatura pura. Els jueus foren expulsats perquè Torquemada ho volia.

El dia 31 de juliol de 1492 el gran inquisidor es pensava que dormia tranquil perquè l'enemic ja era fora. S'equivocava, és clar: el seu pitjor enemic –i el nostre– té la clau de casa i cada nit dorm a dins.

Escut de la Santa Inquisició. Relleu en pedra encastat a la façana del Museu Marès, al carrer dels Comtes de Barcelona. Foto Jordi Gumí.

LES ARTS PLÀSTIQUES: JAUME HUGUET

Joan Ainaud de Lasarte

Fragment del retaule de l'església de Vallmoll (Alt Camp). Museu d'Art de Catalunya. Foto Ramon Manent.

L'ANY 1492 marca per a Catalunya un punt d'inflexió històrica que, de fet, s'havia iniciat molt abans.

No cal dir que la data de la caiguda de Constantinoble (1453) ha estat considerada l'acabament de l'edat mitjana. De la seva banda, Pierre Vilar va proposar el 1472, any del retorn de Barcelona al poder de Joan II, com una data igualment significativa.

De fet, tot al llarg de la segona meitat del segle XV es va produir una sèrie de fets que marquen una evolució clarament significativa.

Un artista característic

En el camp de les arts plàstiques, ho podem verificar analitzant la trajectòria d'un sol artista, Jaume Huguet, que n'és un exponent ben característic.

Deixant de banda els documents més antics, que corresponen a Valls, la seva vila nadiva –on transcorregué la seva infantesa en condició d'orfe, sota la tutela del seu oncle, el pintor Pere Huguet–, ja el trobem establert a Barcelona el 1448, després d'una etapa d'activitat artística a Tarragona.

Tenim una abundosa documentació sobre la seva etapa barcelonina des de l'any 1472 fins a la seva mort, esdevinguda el 1492. La contractació de retaules i l'afluència d'aprenents al seu taller són proves del seu prestigi, a desgrat de les greus conseqüències que per a ell i per a tot el país va tenir la guerra dels catalans amb Joan II.

Aquesta situació d'anormalitat ens ajuda a comprendre per què les variacions de l'estil pictòric de Jaume Huguet al llarg de mig segle foren tan escasses: el seu art i la vida de tot el país estigueren sotmesos a un veritable estancament en tot aquell període. Amb tot, la vàlua de les seves qualitats fou indiscutible.

Retaule de sant Abdó i sant Senén, obra de Jaume Huguet, procedent de Sant Pere de Terrassa. Es conserva a l'església de Santa Maria d'Egara, Terrassa. Foto Ramon Manent.

La influència dels pintors flamencs

A mitjan segle XV, la renovació artística és representada principalment pel coneixement de la cultura flamenca. Per això, el rei Alfons el Magnànim, a desgrat de la seva immersió en el món cultural italià, el 1443 adquiria un Sant Jordi pintat per Jan Van Eyck i el seu palau de Nàpols era ornat amb tapisseries teixides a Flandes segons models de Roger van der Weyden. El rei havia tramès a Flandes el seu pintor Lluís Dalmau, actiu primerament a València i després a Barcelona. Un contracte per a un retaule signat a Saragossa el 1443 pel pintor de Tarragona Pasqual Ortoneda manifesta que *"serà molt meravellosament fet, e en molt nova manera, [...] de pintura de molt*

Detall del retaule de la Verge. Museu Episcopal de Vic. Foto Ramon Manent.

nova ordenança, e tot ab colors ab oli de linós". Afegeix, a més, que en el revers hi haurà d'haver *"quatre profetes de blanch e negre, de nova manera, retirant a obra de Pedro"*. Encara, el 1455, en un contracte per a un retaule de Ripoll, Jaume Huguet especificava que quatre figures de profetes –de les quals dues es conserven en el Museu Episcopal de Vic– serien pintades en blanc i negre, és a dir, en grisalla, com si fossin de pedra, seguint un procediment molt estimat pels pintors flamencs.

La taula de la Mare de Déu i els consellers, pintada per Lluís Dalmau entre 1443 i 1445 per a la capella de la Casa de la Ciutat de Barcelona, és plena de ressonàncies de la pintura de Jan van Eyck.

Fusió de factors

Aquest seria, doncs, el model immediat de l'art *de Jaume Huguet; caldria afegir-hi, però, l'aporta*ció de la seva idiosincràcia personal, que fa que el seu art sigui el resultat de la fusió entre factors adquirits i altres d'elaborats o afegits per ell.

En una obra contractada per Lluís Dalmau, el retaule de Sant Baldiri de la parroquial de Sant Boi de Llobregat (1448), ja hi confluueixen les lliçons externes i els gustos del país. La figura del sant patró, ben plantada damunt un paviment amb acurada perspectiva, s'acusa en relleu i ben ombrejada. Amb tot, el rostre no té l'expressivitat de les figures de Jaume Huguet: aquestes sovint s'apleguen en grups de dues o tres, com en un diàleg de muda confidència, tan expressives en les mans com en les cares, diferenciades per colors de base de tons diferents. El modelatge dels personatges de l'artista vallenc és obtingut mitjançant un cendrejat molt fi i característic.

Una producció remarcable

L'etapa barcelonina de Jaume Huguet és ben coneguda gràcies a l'abundància de documents i de peces conservades que li són clarament atribuïbles. Recordem el retaule de sant Antoni Abad (1454-1457), de l'església barcelonina dels Antonians, destruït el 1909 –se'n conserva, però, molta informació fotogràfica–; el bancal de l'altar major de Ripoll (1455), del qual hi ha dues taules a Vic, ja esmentades; el retaule dels sants Abdó i Senén (1460-1461), per a una confraria de sant Pere de Terrassa –l'obra manté intactes la seva

integritat i una magnífica policromia–; el retaule de sant Bernardí i l'àngel custodi (1462-1470), destinat a una confraria de la catedral de Barcelona; el retaule major del convent de Sant Agustí, a Barcelona (1463-1486), pagat per la confraria dels blanquers o pellaires –li restaren deutes per pagar fins el 1488–; el de l'Epifania (1464-1465), per a la capella del Palau Reial Major de Barcelona, encarregat per Pere, conestable de Portugal elegit rei per la Generalitat de Catalunya durant la guerra contra Joan II; un retaule destinat a Sant Celoni dedicat a sant Bartomeu, santa Anna i santa Magdalena (1465-1470), del qual resten tres taules al Museu d'Art de Catalunya. Per documents posteriors a la mort de Jaume Huguet sabem que havia pintat part del retaule de la parroquial de Sant Vicenç de Sarrià –ara, al Museu d'Art de Catalunya. Per raons d'estil, també li són clarament atribuïbles, entre altres obres, el retaule de sant Miquel de la confraria dels revenedors, per a la parroquial barcelonina de Santa Maria del Pi (Museu d'Art de Catalunya); el frontal de la Flagel·lació (museu del Louvre, París), procedent de l'altar dels sabaters de la catedral de Barcelona, i un refinadíssim retaulet de l'Epifania (Museu Episcopal de Vic), que sembla haver estat, abans, en un oratori privat.

Coneixem set contractes d'aprenentatge amb Jaume Huguet, de set nois, procedents de l'Alforja (1453), Narbona (1455), Girona (1458), Santa Coloma de Queralt (1459), Girona (1467), Barcelona (1467) i Perpinyà (1469). Eren d'edats diverses, d'entre catorze i vint anys. Cal advertir que Barnat Vicens, de Girona, que havia entrat com a aprenent el 1458, set anys després és esmentat com a pintor entre els testimonis d'un document de Jaume Huguet. Esteve Solà, també de Girona, era fill i cunyat d'altres pintors, i el 1467, quan tenia 20 anys, va entrar al taller de Jaume Huguet per dos anys per fer-hi el que ara anomenaríem cursos de perfeccionament. Jordi Mates (1469) era fill d'un pintor perpinyanès. És presumible que el pintor Pau Vergós, mort el 1495, membre d'una llarga dinastia de pintors, fos també deixeble d'Huguet en el darrer període de la vida d'aquest.

L'adoració dels Reis *de Jaume Huguet. Detall del retaule de l'Epifania de la capella del Palau Reial Major. Museu d'Història de la Ciutat, Barcelona. Foto Ramon Manent.*

Al cap dels pintors barcelonins

Pel que fa a la confraria de Sant Esteve dels Freners, a la qual pertanyien els pintors barcelonins, sabem que Jaume Huguet en fou president, o *"Prohom en cap"*, el 1465 (l'any en què va ser pintat el retaule del conestable) i el 1479 (després de la mort de Joan II).

Després del 1479, els contractes tornen a afluir abundantment al taller del pintor; la seva producció, però, sembla haver pres un caràcter més aviat artesanal, tal com es dedueix del retaule de sant Sebastià i santa Tecla, de la catedral de Barcelona, pintat vers el 1486.

Un altre detall del retaule de la Verge. Museu Episcopal de Vic. Foto Ramon Manent.

La guerra degué comportar un greu impediment econòmic i artístic a l'expansió de la pintura d'Huguet fora de Catalunya. En canvi, abans del 1460 hi hagué una clara relació del seu estil amb el que imperava per terres d'Aragó, per bé que la interpretació exacta d'aquest fet encara és voltada de problemes.

Molt més endavant, el 1489, els frares agustins de Saragossa, estimulats per l'acabament del gran retaule barceloní del seu sant patró, van encarregar a dos altres pintors –aleshores actius a la capital aragonesa–, Miguel Ximénez i Martín Bernat, la pintura del retaule major del convent agustinià de Saragossa, i van decidir trametre a Barcelona tots dos pintors, acompanyats d'un frare, per prendre com a model el retaule de Jaume Huguet.

Ressò perdurable

El ressò de l'art d'Huguet dins la pintura catalana va perdurar encara alguns anys, gràcies a l'activitat de Pau i Rafael Vergós i també, possiblement, a la de llur pare, Jaume Vergós, amic personal d'Huguet, i a la d'altres artistes associats amb ells, sobretot Pere Alemany.

La renovació artística, però, va venir d'altres costats. En primer lloc, del pintor cordovès Bartolomé Bermejo, actiu a València, Daroca, Saragossa i, més endavant, a Barcelona, on el 1486 es va presentar, enfront de Jaume Huguet, al concurs per a pintar les portes de l'orgue de l'església de Santa Maria del Mar. Fos qui fos l'autor escollit definitivament, sabem que Bermejo va pintar, el 1490, la gran taula de la Pietat que va encarregar-li l'ardiaca major de Barcelona, Lluís Desplà, obra que constitueix un gran salt en la renovació de la pintura d'arrels flamenques atès el nou sentit realista que presenta. Unes taules del retaule major de la col·legiata de Santa Anna i Santa Eulàlia, a Barcelona, destruïdes el 1936, testimoniaven el mateix estil, confirmat pel model que Bermejo va emprar, també el 1495, en el vitrall del *Noli me tangere* de la capella de les Fonts Baptismals de la seu de Barcelona –obra executada pel mestre Gil Fontanet i renovada, en part, amb afegits renaixentistes, per Jaume Fontanet.

A Sardenya, un artista conegut amb el sobrenom de Mestre de Castelsardo va emprar un estil en el qual es fonen els d'Huguet i Bermejo, en obres com el retaule de la Porciúncula, a Càller, provinent de Sant Francesco *in Stampace*, altres retaules a Castelsardo i a Tuili i, encara, altres obres a l'illa veïna de Còrsega.

El retaule major de Sant Esteve de Granollers fou pintat pels membres de la família Vergós, i per bé que Joan Gascó, de Tafalla, establert a Vic des del 1502, hi afegí quatre figures de profetes, la seva tendència artistica els manté encara dins l'àmbit de l'estil gòtic.

A Girona i al Rosselló, altres corrents gòtics franco-flamencs s'havien superposat al marge de la influència d'Huguet. Els artistes més notables són els anomenats Mestre de Canapost i Mestre de la Seu d'Urgell, amb obres a l'Empordà, la Cerdanya i l'Alt Urgell.

El pas del gòtic al Renaixement

El retaule de la Mare de Déu de la Magrana (1492), a la catedral de Perpinyà, marca el pas de l'estil gòtic cap al Renaixement.

Ben poc després de la mort de Jaume Huguet, el pla renaixement s'imposa arreu de Catalunya, sovint per obra d'artistes forasters de vàlua, com Ayne Bru, present a Girona l'any 1500 i, més endavant, a Barcelona –on va pintar el retaule major de Sant Cugat del Vallès entre 1502 i 1507.

Retaule del gremi dels corders, de Jaume Huguet. Catedral de Barcelona. Foto Alícia Noé / Alfa-Omega.

Catalunya havia entrat en els dominis de Ferran el Catòlic, i aviat ho faria en l'àmbit de l'imperi de Carles V. El món i el país havien canviat.

L'escultura, l'orfebreria i les altres arts

En el domini de l'escultura en pedra, talla o terracuita, el gòtic va persistir no sols per obra d'artistes catalans –com els membres de la família Claperós, actius a Barcelona i a Girona–, sinó també gràcies a la presència d'escultors alemanys i holandesos com Miquel Lluc Locher, autor del timpà de la Pietat de la catedral de Barcelona i d'un retaule de Premià de Dalt, o Giralt Spierinx, que va tallar el gran sant Cugat de l'altar major de Sant Cugat del Vallès, i, encara, els autors de dos importants retaules de talla de Perpinyà.

El mateix podem dir de l'orfebreria, de la qual és un exemple tardà, pero esplèndid, la gran creu d'or i esmalts de la catedral de Girona, obrada entre 1503 i 1506 per Pere Joan Palau.

En el món tèxtil –ja pel que fa a altres arts–, destaquen els brocats i velluts italians i els brodats fets al país, dels quals hi ha valuosos exemplars a Girona i a Tarragona.

En altres obres, com els vidres esmaltats barcelonins i la ceràmica daurada o blava, es combinen la tradició islàmica i les formes gòtiques.

Els llibres de comptabilitat del mercader Francesc Reyner, establert a Barcelona a partir del 1477 i mort el 1502, el presenten com un actiu importador de peces de ceràmica daurada valenciana, de les quals tenien el monopoli d'exportació dos moros de Paterna de la família Alcudori. Sabem que Reyner en va importar 147.170 peces entre 1483 i 1489. En el mateix període, la manufactura creada per ell a Barcelona va produir 860.987 peces en blau i blanc. Més endavant, Nicolau Reyner, fill de Francesc mort el 1519, i altres socis, com Gaspar Moner, produirien a Barcelona una gran quantitat de peces daurades.

En aquest període, tingueren un gran increment la pesca, la talla i el poliment del corall a Catalunya.

De fet, per bé que els símptomes d'un canvi general s'apuntaven ja durant els darrers anys de la vida de Jaume Huguet, no hi va haver cap modificació de fons fins amb l'impacte total de la presència dels turcs a la Mediterrània i l'obertura de les rutes americanes.

LA DIVINITZACIÓ COM A ESTRATÈGIA DE PODER A LA CATALUNYA DEL SEGLE XV

Eulàlia Duran

Pàgina del Llibre d'Hores *(s. XV) conservat a Vilafranca del Penedès. Foto Ramon Manent.*

UN DELS components essencials del poder polític durant la baixa edat mitjana, i que perdura al llarg de l'edat moderna, es d'ordre sagrat o diví. La representació sagrada de la reialesa sovint ha estat una de les estratègies polítiques més eficaces per a l'accés al poder o per al manteniment al poder. Aquesta dimensió sagrada té un sòlid fonament ideològic al servei de les necessitats de legitimació d'una persona o d'una acció. Per això utilitza amb profusió la propaganda política com a mitjà divulgatiu d'aquesta legitimització.

Em referiré ací a dues formes molt específiques d'aquesta determinada estratègia de poder. La primera, centrada en la persona del príncep Carles de Viana –convertit, arran de la seva mort, en un sant i en un símbol d'una de les parts bel·ligerants en la guerra contra Joan II–: la Generalitat com a representant de Catalunya. L'altra, al voltant de la figura del príncep i després rei Ferran II el Catòlic, considerat com un messies i com el monarca universal dels darrers temps anunciat pels profetes, que exemplifica l'estratègia d'accés i de manteniment en el poder. Els dos germanastres fills del rei Joan II de Catalunya i Aragó s'han beneficiat, per tant, especialment d'una aurèola sobrenatural; cada un d'ells, tanmateix, d'un tipus diferent. Crec que és interessant d'estudiar amb certa detenció el procés seguit en tots dos casos.

La Catalunya de la segona meitat del segle XV ens proporciona, doncs, una bona mostra d'aquesta activitat al servei del poder. Normalment fou duta a terme pels eclesiàstics, que són bons *coneixedors de la ciència sagrada i de la història*, i també s'hi implicaren poetes, cronistes o humanistes en general. A més, aquest període és especialment interessant en aquest sentit perquè coincideix amb el despertar de les nacionalitats modernes, fet que feia necessària la utilització de totes les armes disponibles, àdhuc les sagrades, per prestigiar i justificar el mateix monarca enfront dels altres. D'aquesta manera, el combat ideològic entre les nacions s'incrementa i adquireix unes connotacions patriòtiques.

La canonització popular de Carles de Viana

La figura del príncep Carles de Viana està intimament relacionada amb la guerra contra Joan II desencadenada el 1462 i que durà deu anys. El Príncep, considerat rival del seu pare i empresonat per aquest, aviat fou convertit en bandera de la Generalitat de Catalunya, i mitificat fins a considerar-lo sant, ja arran de la seva mort l'any 1461. Esdevingué així, per als antireialistes, l'encarnació de les llibertats de Catalunya en contra de la tirania del rei Joan II, el seu pare, i aconseguí, gràcies a una evident càrrega de sentimentalisme, l'adhesió a la seva causa de bona part dels estaments populars. La mort del príncep fou oficialment polititzada i utilitzada per atreure partidaris a la causa antireialista. Però el que interessa ara destacar en aquest procés de propaganda és l'aurèola sobrenatural de santedat que envoltà la seva figura.

La propagació de la santedat del príncep ja s'inicià d'una manera oficial, arran de la seva mort el 23 de setembre de 1461. Aquell mateix dia, el *Dietari* de la Generalitat el designava amb les paraules *"Sanct Karles [...] sanct e virtuós senyor, que passà d'esta vida en la glòria del Paradís"*, i consignava, a partir del dia 25 del mateix mes, els nombrosos miracles que li adjudicaven: curacions de malalts diversos, paralítics, cecs, deformes. Els miracles anaren en augment com figura en la documentació de la Generalitat, en la Seu i també en el Consell barceloní. Personalitats tan preeminents i alhora partidistes com el confessor del príncep, el dominicà fra Domènec de Queralt; el bisbe de Vic, Cosme de Montserrat, i el conseller del príncep, Joan Cristòfor de Gualbes, en testificaren que els fets passaren de veritat i els difongueren. El seu cos, exposat a la sala del palau reial i després a la catedral de Barcelona, fou objecte de gran veneració per part del poble, fins al punt de convertir-se en un perill de possibles desordres, ja que la gent intentava arrencar-li la roba per guardar-la com a relíquia. El 5 d'octubre, el cos del príncep fou traslladat a la Seu, i a la gent cregué veure com les mans i els braços es movien. Els diputats escriviren als seus ambaixadors a Roma que les *"mans, braços, cap e cames stigueren per tres dies així blanchs, nets, tractables, molls e movibles a totes parts sens incompositut alguna, com si fos viu"*. De tot, en donaren fe notarial.

Retaule de la Crucifixió, obra dels germans Vergós, deixebles de Jaume Huguet. Museu d'Art de Catalunya. Foto Ramon Manent.

La idea de santedat també fou difosa per mitjans més populars. Ho certifica, per exemple, el complant que Guillem Gibert li dedicà arran de la seva mort:

"Jesús baneyt, volgut nos has levar
lo Carles bo, qui era nostra guia;
Jesús baneyt, no l'as lexat regnar
perquè rey ***sant*** *algú no.l merexia".*

El 10 de juny de 1462, hom afirmà veure volar pel cel el nostre sant en ple combat de Girona. En el curs de la guerra, la intercessió de sant Carles continuà essent invocada en companyia de la verge Maria i de sant Jordi. El culte (tingué altar en diverses esglésies de Catalunya) sembla que durà fins al final de la guerra civil, el 1472. Els

miracles l'acompanyaren encara durant el trasllat del cos a Poblet el 1491. I se n'hi atribueixen fins al segle XIX. Amb tot, les gestions fetes pels diputats el març del 1462 per tal d'aconseguir-ne la canonització no tingueren èxit.

Sant de partit, els reialistes intentaren contrarestar aquesta fama de santedat i de miracles amb armes similars a les utilitzades pels contraris, que són prova indirecta de la seva enorme popularitat:

"No.t cal cridar per les places
O sent Carles, ajudau!".

Comentaris del papa, especialment durs

El papa humanista Pius II, en els seus *Comentaris*, és especialment dur respecte als miracles. Vegem-ne la traducció de J.M. Pons i Guri:

"Hom anava a visitar molt sovint el seu sepulcre, plorant i relatant senyals i miracles que venien d'ell; asseguraven que a uns els havia estat retornada la vista i a altres l'oïda; deien que n'hi havia de curats de la podagra, de la lepra o de la hidropesia; algú afirmava que a prop del sepulcre se li havia restituït la llengua que abans li havien tallat. El desvergonyiment dels mentiders és infinit!

"Per terra i mar hi anaven els malalts d'arreu i dels indrets més allunyats que s'aplegaven entorn del sepulcre. Tal vegada, entre tanta gentada, hi hauria algú que cregués curar o bé que cessés la malaltia per les mateixes forces naturals. Tot esdevenia miracle, cada cas s'engrandia exageradament i el que s'havia sentit dir es tornava a explicar com si s'haguessin pres les armes contra el rei per defensar un home sant.

"Cosme, bisbe de Vic, expert artífex en simulacions i dissimulacions, enemic del rei perquè l'havia privat de l'església de Sogorb, escampà arreu lletres divulgant els miracles de Carles i assegurant tenir proves de la seva santedat. D'arreu arribaven donatius dels malalts i el temple s'omplia de ciris. A tanta follia s'hi afegí que, a proposta del Senat dels catalans (la Generalitat), s'escrivís al pontífex Pius demanant la canonització del difunt. I Lluís, rei de França, s'adherí a tanta lleugeresa. Pius s'oposà a tot el que li digueren en aquells escrits i se'n va riure. I després la ficció s'anà esllanguint per ella mateixa".

Un fet habitual

L'atribució de santedat al príncep de Viana no era pas un fet insòlit. Totes les monarquies europees es gloriaven de tenir alguns avantpassats sants. França tenia dos sants importants, Clovis i sant Lluís; Castella tenia Ferran III, però la monarquia catalana no en tenia cap. El comte Ramon Berenguer IV fou designat amb el sobrenom de sant i, en morir, també se li adjudicaren miracles. A Ripoll, on fou enterrat, figura que *satis evidentibus claruit miraculis*. Però no arribà gaire més enllà d'una fama erudita sostinguda pels historiadors. Tampoc Jaume I, el monarca contemporani de sant Lluís i sant Ferran, no ho aconseguí malgrat tot el seu prestigi. D'altra banda, la repercussió de la recent rehabilitació solemne, el 1456, de Joana d'Arc com a màrtir de la lluita de França contra Anglaterra, podia molt bé estimular el desig de comptar també amb un màrtir sant identificat amb la "terra" i les seves llibertats.

El segon exemple s'inicia el 1472, acabada la guerra, quan el rei vencedor Joan II i el seu fill Ferran, tot i ser vencedors, necessitaven ser acceptats per tothom si volien regnar en pau. El rei, ja vell, difícilment podia ser acceptat, però Ferran, el seu jove fill, ja tenia més possibilitats. Tanmateix, el muntatge organitzat per al seu germanastre Carles ja no es podia repetir. Calia cercar una altra via de "divinització".

El monarca universal dels darrers temps

Els corrents mil·lenaristes atorgaven un paper important al *monarca universal dels darrers temps* que havia de vèncer el mal, anomenat Anticrist, i inaugurar el mil·leni paradisíac en què regnaria la pau, no hi hauria diferències socials i no caldria treballar. Arnau de Vilanova, en una famosa profecia que se li atribueix, *Vae mundo in*

centum annis, vinculà el monarca universal a la casa d'Aragó, i el designà amb un nom especial, Vespertilió –relacionat amb el de vesper, estrella d'Occident–o amb el de la seva versió catalana, rat-penat. Precisament aquest animal figurava a la cimera reial com per recordar el caràcter escatològic que aureolava la casa reial de Catalunya i Aragó.

Doncs bé, aquesta tradició mil·lenarista fou utilitzada des de la cort per identificar Ferran II amb el *Vespertilió* esperat, i anunciat pels profetes. També se li aplicà un altre nom privatiu des d'aleshores de la monarquia catalana i castellana; el d'Encobert. Aquest nom fou introduït per un cert fra Joan Alemany en el tractat *De la venguda de l'Anticrist,* publicat a la darreria del segle XV i reeditat a València el 1520. Fou un procés que s'inicià el 1472, arran de la rendició de Barcelona al rei Joan II i enllaçà, així, amb el procés de santificació de Carles de Viana.

Un ambient favorable

Els ingredients bàsics perquè aquesta estratègia pogués triomfar hi eren. En un ambient favorable en general –la sensació de la imminència de la fi del món afermada per la presència turca al Mediterrani (identificada amb el mal o l'Anticrist), els presagis inherents a la conjunció astrològica entre Júpiter i Saturn el 1484–, Ferran II tenia molts triomfs que el propiciaven com a candidat enfront de l'emperador germànic Frederic III i del rei francès Carles VIII, que eren els altres candidats amb més possibilitats: en primer lloc la triple corona (Sicília, Aragó i Castella), per la qual cosa convergien en la seva persona els corrents mil·lenaristes germànics (a través de Sicília), catalans i castellans. Però també fou considerat un pacificador i redemptor, en posar fi a la guerra civil castellana i catalana, un període d'intrigues i de corrupció que fàcilment pogué ser identificat com a pertanyent al regne de l'Anticrist. En el cas català, a més, aquesta imatge negativa aplicada a la guerra civil podia ajudar a contrarestar i a fer oblidar el sant heroi del bàndol antireialista. D'altra banda, el programa polític contra els moros

Carles de Viana entra triomfalment a Barcelona. Pintura romàntica de Tusquets. Foto Ramon Manent.

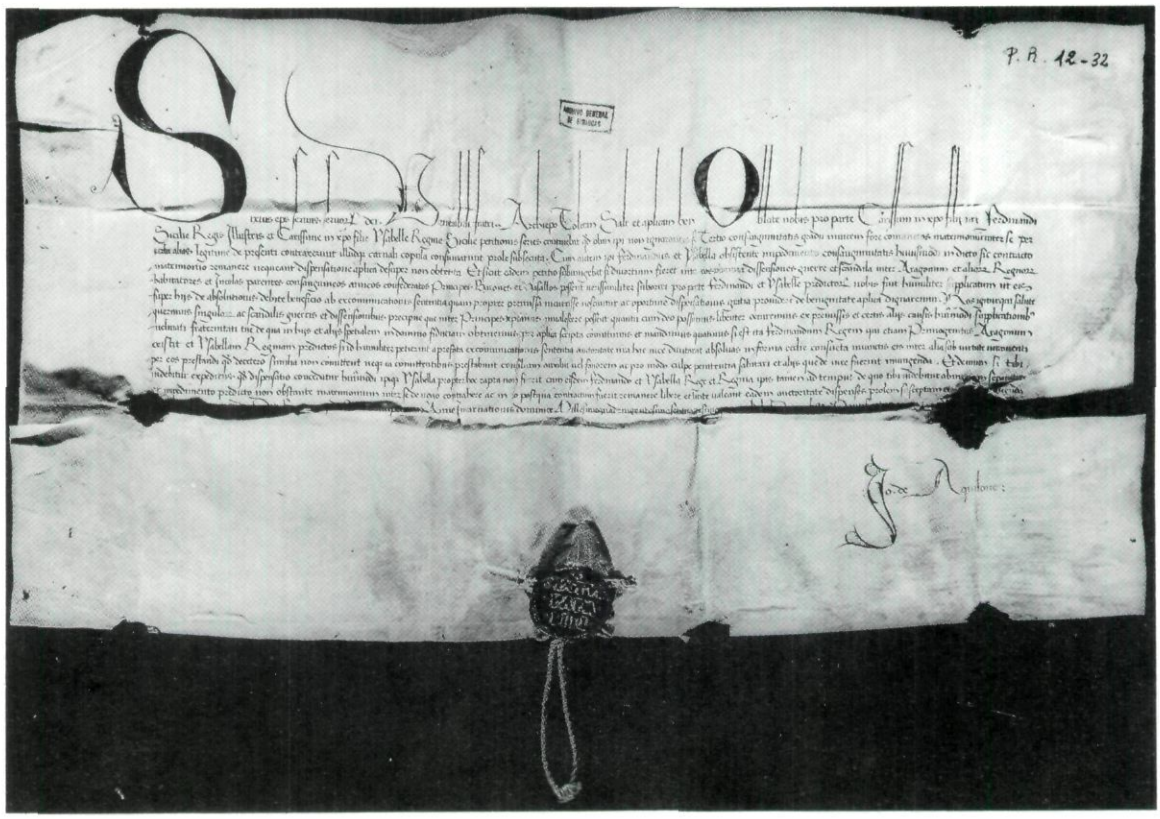

Butlla papal amb la dispensa de matrimoni per raó de parentiu entre Ferran i Isabel. El signa el papa Sixte IV. Arxiu General de Simancas (Valladolid). Foto Arxiu Mas.

de Granada i contra els jueus fou vist, també, com un acompliment profètic en fer realitat el triomf de la fe catòlica com a religió única, que era la primera premissa, i la fonamental, del programa del monarca escatològic.

Orquestració de profecies

Per això, la cort dels Reis Catòlics organitzà una veritable orquestració de profecies escollides per demostrar que Ferran, ja rei de Castella, era l'anunciat monarca universal. També les autoritats se li adreçaren en un to ple de connotacions messiàniques. Ja arran de la capitulació de Barcelona, el 1472, un cronista anònim, potser Alfons de Jaén, se li adreçava així: *"que vos soys l'excelso Vespertilion que stan esperando los reynos d'Espanya"*. Els consellers de Barcelona del 1475 el relacionaven amb *"lo adveniment del Fill de Déu"*.

L'auditor del consell reial Pere Azamar, doctor en drets i autor d'un tractat sobre dret militar en castellà, dedicà el pròleg a enumerar les profecies que convergien en la seva persona, una de les quals, atribuïda a Merlí, anima el rei a seguir el seu destí com a monarca universal:

"Levantate, ratapenada o muciélago con las armas en la mano, toma el carcaxe y el arco e aguza el cuchillo de dos puntas, fas temblar la lança, sojudga los reyes brutales e los pueblos bestiales, alcança la monarchia, recobra la Tierra Santa, que tu sojudgarás el soldán".

Estímul de les expectatives

Els consellers de Barcelona del 1479 li escriviren, en esdevenir rei de Catalunya i Aragó a la mort del seu pare, que l'esperaven *"com fehen los Sancts Pares lo Messies"*. La guerra de Granada estimularia encara més les expectatives. En plena campanya de Granada, el capità general Rodrigo Ponce de Leon exclamava adreçant-se als cavallers castellans: *"Sabed que este santo rey don Fernando bienaventurado que tenemos, es el Encubierto"*. El 1493, el bisbe de Girona, Berenguer de Pau, responia amb místic entusiasme la proposició del rei a la cort de Barcelona:

"Figure jo, senyor molt alt [...] que la vinguda de V.M. en aquest Principat representa la incarnacio de Jesucrist [...] E com la Magestat Vostra sia vist corporal déu en la terra, esperam que imitarà les operacions de Jesucrist".

I encara el 1496 el metge i astròleg valencià Jeroni Torrella identificava el rei amb el rat-penat de les profecies, i estimulava a dur a terme les accions anunciades, tot i que insistia en la conversió de moros i jueus.

Perquè no tan sols se li aplicà la profecia arnaldiana del Vespertilió, sinó moltes altres que es referien a un rei petit i fort (Ferran II era baix i tort), a un infant que havia de sortir de les portes d'Hèrcules, al lleó hispànic, al lleó coronat, a l'onzè rei d'Aragó, entre d'altres. El tractat de profecies més ambiciós escrit per demostrar per totes les vies que Ferran II, al costat de la seva muller la reina Isabel a qui és dedicat, és el monarca universal profetitzat es deu a Alfons de Jaén, titulat *Espejo del mundo*, i escrit els anys vuitanta. Acaba les demostracions d'aquesta manera:

"Por donde claramente se muestra, seyendo la magestad del seyor rey don Ferrando, marido vuestro, el Vespertilion y la quinta generación de los reyes de Spanya, qu.és el Encubierto que ha de lançar los moros de la Spanya e destryr la setta mafomética, según por todas las prophecías e revelaciones susodichas está provado".

La "divinització" com a estratègia política va ser realment eficaç en tots dos casos. En el primer, els "miracles" del príncep de Viana van donar suport a la Generalitat en la lluita contra el rei. En el segon cas, Ferran II utilitzà per accedir al poder sense problemes i per mantenir-s'hi. Ell que només era un fill segon, sense possibilitats de pujar, sabé treure'n partit i aconseguí, almenys externament i durant uns quants anys, fer oblidar el carisma i l'aurèola de santedat del seu germanastre. Aquesta capacitat seva tan renaixentista de dominar el propi destí, admirada per Maquiavel, tingué un dels principals fonaments en la mitificació de la seva persona.

Pelegrins a Montserrat. Detall d'una miniatura del Llibre Vermell *de Montserrat (s. XIV-XV). Biblioteca de Montserrat. Foto Ramon Manent.*

LA CARTOGRAFIA DE L'ÈPOCA

Santiago de Llovet

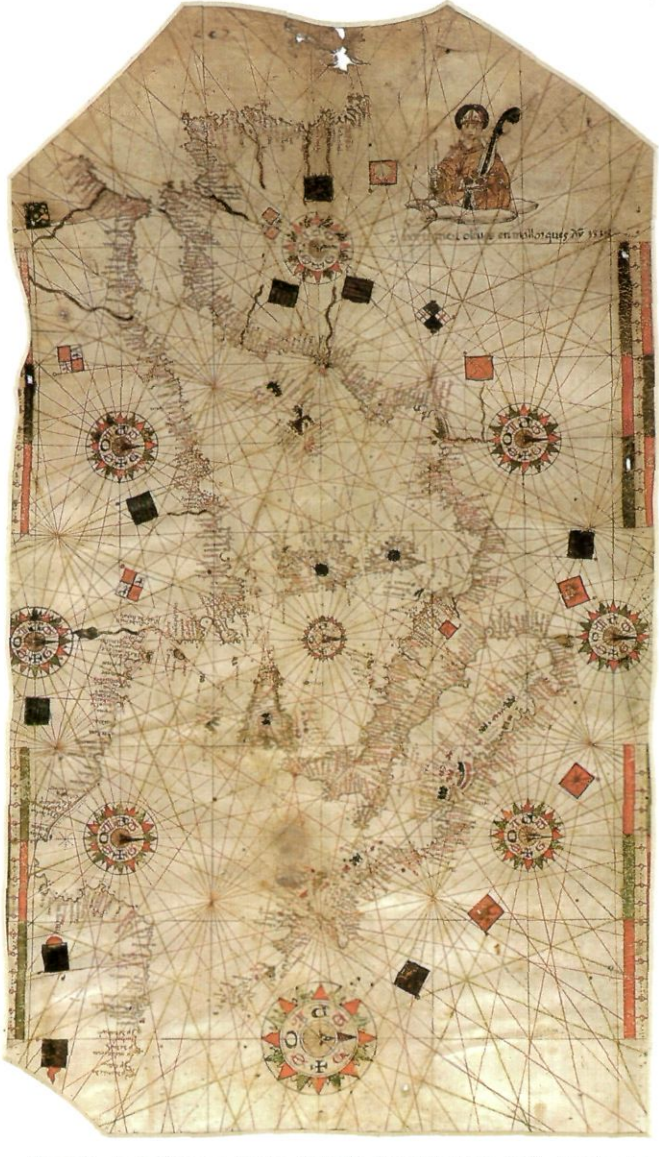

Portolà *de Bartomeu Olives (1358). El portolà i la brúixola són les aportacions més importants dels pobles de la Mediterrània a l'art de navegar. Al portolà consten les distàncies entre ports i els punts de referència costaners. Museu Marítim de Barcelona. Foto Jordi Isern.*

LA CARTOGRAFIA és una ciència que neix d'una necessitat imposada per la navegació. El pilot ha de tenir una referència, una guia, que li permeti identificar la costa; ha de saber què trobarà si ultrapassa aquell cap o més enllà d'aquella badia, quin port té més proper, on són les illes, etcètera.

Les croades són un revulsiu que posa en contacte Orient amb Occident. Europa demana espècies, teixits, productes rars; per això, el comerç per mar es fa imprescindible i neixen les associacions de comerciants. La figura del gran mercader intermediari apareix a la Mediterrània: Gènova, Venècia, Pisa, Catalunya... Aquests individus amb empenta i visió mouen les transaccions, la construcció naval i la ciència del mar. Les autoritats donen suport a aquesta activitat, com ho demostra l'establiment de normes i costums reguladors, llotges de contractació als ports, etcètera.

Neix al nostre país el **Llibre del Consolat del Mar** com un far que il·lumina les lleis marítimes europees. Així, doncs, els catalans escampen un gran nombre de consolats i llotges de contractació per totes les costes conegudes fins al mar Negre. Dins la revolució marítimo-comercial nascuda el segle XII, s'aplica la ciència a la navegació.

El timó articulat

Durant el segle XIII, s'adapta a les embarcacions el **timó articulat**. Aquest senzill invent permet la construcció de les primeres naus de gran tonatge (Cocas), en les quals ja no serà necessària la força de dos grans rems a la popa per guiar-les. De l'any 1195, ens ha arribat la notícia de l'existència d'una **brúixola** a Europa. El 1269, la brúixola ja és un invent perfeccionat que té una divisió en cercle de 360 graus. Els constructors d'aparells astronòmics per mesurar l'altura del Sol i dels estels depuren el seu art, i conceptes i objectes com **astrolabi**, **quadrant**, **ballesteta**, **Al Quemal**, **rellotges de sorra** i **corredora de barqueta** apareixen en els inventaris de naus.

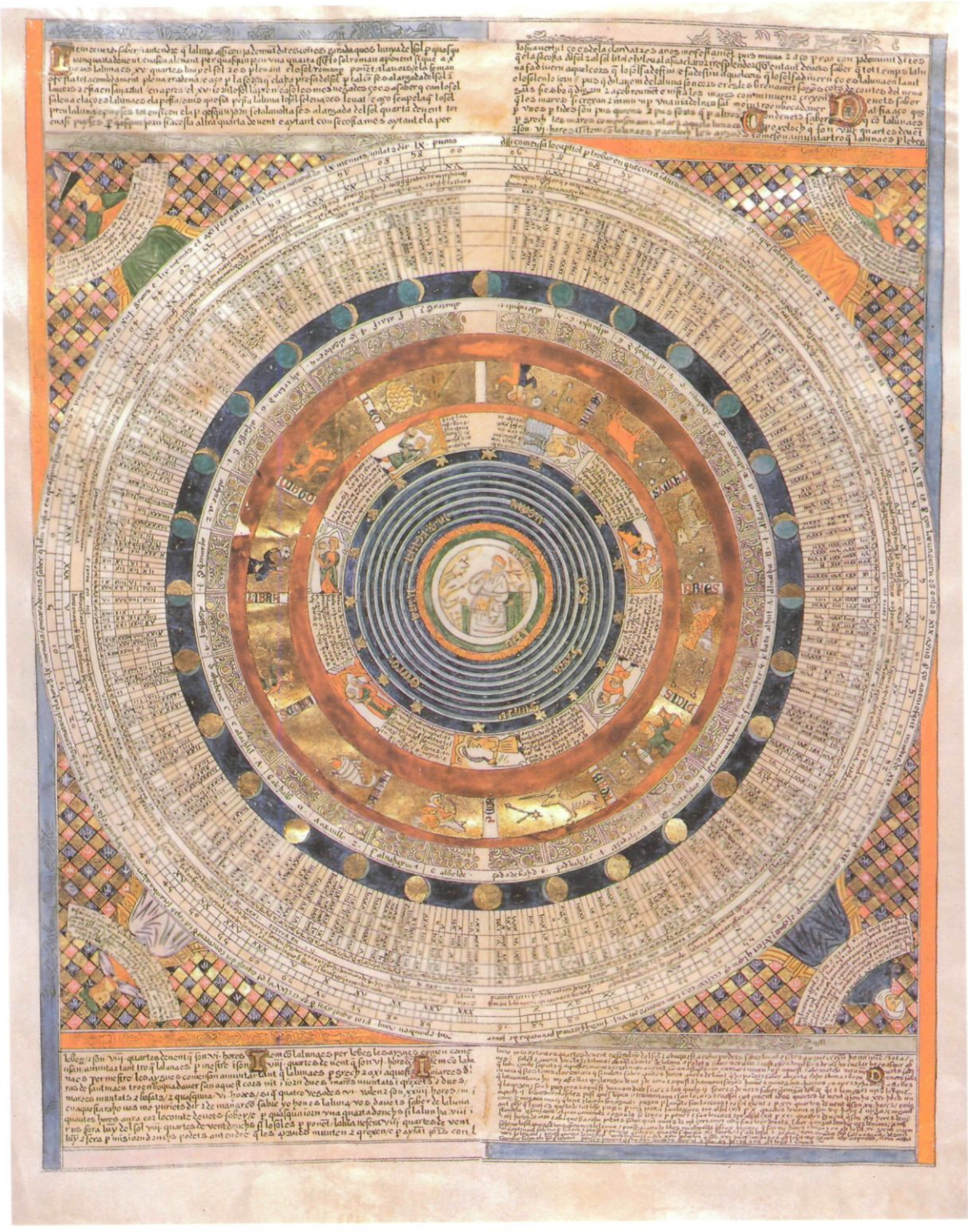

*Pàgina de l'*Atlas Català *del qual són autors Abraham Cresques i el seu fill Jafudà. Abraham Cresques, jueu mallorquí, fou també bruixoler, rellotger i constructor d'instruments nàutics. El 1381 fou autoritzat a construir uns banys públics per a jueus i fou eximit de dur el distintiu de la roda judaica. Museu Marítim. Foto Jordi Isern.*

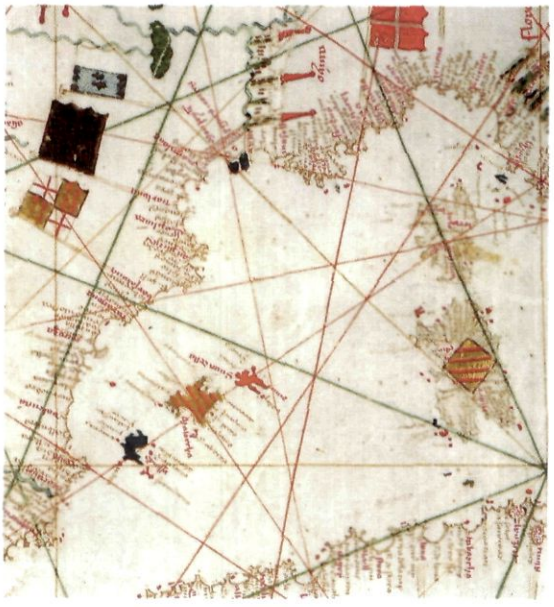

Les costes catalanes, amb Còrsega, Sardenya i les Balears. Detall del portolà de Vallseca (1439). Les possessions catalanes hi són assenyalades amb l'escut reial. Museu Marítim. Foto Jordi Isern.

Neix la cartografia

Unes rudimentàries taules trigonomètriques apareixen a la fi del segle XIII. Al començament del mateix segle neix la cartografia amb els **portolans**, que són els llibres on els pilots marquen la forma dels ports principals dels diferents sectors de la Mediterrània, amb tota mena de dades. El portolà més antic que es conserva és el **Compasso de Navigare** (1236). El resultat d'aplegar les dades d'un portolà, les marcacions de rumbs i les direccions dels vents dibuixades sobre un pla és la carta nàutica. La carta nàutica més antiga conservada és l'anomenada **Carta Pisana**, feta a Gènova al voltant del 1290. Tot i això, la cartografia feia temps que era un fet, com també ho eren les escoles cartogràfiques tant a les repúbliques italianes com a Catalunya.

Es consideren produccions cartogràfiques de l'escola catalana totes aquelles obres signades per catalans o mallorquins, encara que no hagin estat fetes al nostre país, i totes aquelles produccions anònimes escrites en la nostra llengua o en llatí en què l'estil de l'obra, la tècnica emprada, etcètera, corresponguin a aquesta escola.

Les produccions cartogràfiques es poden dividir en dues classes: les cartes nàutiques pròpiament dites, i les que, a més de nàutiques, són geogràfiques. En el primer tipus, hi podem incloure la carta nàutica de 1385, de Guillem Soler, i en el segon, l'**Atlas Català** d'Abraham i Jafudà Cresques (1375). Totes dues produccions són a la Biblioteca Nacional de París.

L'inici de la cartografia catalana (segle XIII)

No queda cap exemple de cartografia catalana d'aquesta època; el pas del temps ha estat inexorable. Només podem recollir el testimoni de Ramon Llull, que, en el **Fèlix o Llibre de Meravelles**, dóna notícia dels navegants que usen quadrants i cartes nàutiques. Amb els quadrants es fixava l'altura dels estels o del Sol respecte a l'horitzó; amb les cartes nàutiques s'apuntava o s'advertia on era la nau.

L'època d'or de la cartografia catalana (segle XIV)

Es considera que el segle d'or de la cartografia catalano-mallorquina és el segle XIV, a causa de la categoria tècnica i artística de la producció que hi va haver.

Si bé són poques les cartes nàutiques que s'han conservat fins als nostres dies, el fet que trobem ordenances reials de l'any 1354 obligant cada galera a tenir un mínim de dues cartes a bord ens fa pensar que l'escola de cartografia ja era una escola amb una gran producció.

D'aquest segle es conserven una trentena de cartes dibuixades sobre pergamí: vint-i-tres són anònimes i les altres corresponen a treballs signats per Angelino Dulcert (1339), Guillem Soler (1380-1385) i Abraham i Jafudà Cresques. Aquests dos últims són els cartògrafs mallorquins d'aquesta escola que tenen més renom. Tots dos treballaren per als reis Pere IV i Martí I. Abraham, el pare, que a més era constructor d'aparells astronòmics, va morir al voltant de 1380. El fill Jafudà es convertí al cristianisme el 1394, i prengué el nom de Jaume Ribes. L'any 1420 fou contractat per l'infant Enric el Navegant de Portugal, i va traslladar-se a Sagrés, on va fundar l'escola cartogràfica portuguesa. L'any 1375, surt del seu taller el mapamundi o Atlas Català, que és un recull enciclopèdic del coneixement geogràfic de l'ecumene conegut. Aquest

atlas era fruit d'un encàrrec de l'infant Joan, i va ser tramès al rei Carles VI de França. La seva representació cartogràfica s'estén en sentit horitzontal, és a dir, des de les illes Canàries fins a l'illa Tropobana, els confins orientals del món, passant per Catai (la Xina) i Cipangu (el Japó). En sentit vertical, abraça des de Noruega fins al cap Boj, incloent-hi el regne de Preste Joan (Etiòpia), i les llegendàries terres de Gog i Magog, d'on sortirà l'Anticrist.

L'Atlas Català també inclou referències cosmogràfiques, zodiacals i del sistema planetari; parla dels bons i mals dies de la lluna, de la influència dels astres sobre el cos humà, i també conté un calendari, un gràfic sobre marees al mar del Nord, una taula de declinació solar, etcètera.

En alguns estudis actuals, s'hi constata que el cartògraf era un recopilador de coneixements que havia de mantenir una correspondència nombrosa i constant amb mercaders, cònsols, pilots, etcètera; que havia de conèixer les obres dels grans viatjans com Marco Polo o altres descobridors, i les dels geògrafs d'altres terres com Ibn-al-Bannâ, Abú Abdallah-Mohamed el Edrisi, i d'altres. El cartògraf, en definitiva, havia de mantenir-se al capdavant del coneixement geogràfic, matemàtic, astronòmic, etcètera.

El desenvolupament de la cartografia durant el segle XV. L'època de Colom

En la cartografia catalano-mallorquina, el segle XV s'obre amb un ressorgiment tècnic. Fins llavors, es dibuixava la projecció del globus terraqüi segons una retícula quadriculada, és a dir, com si la projecció de l'esfera terrestre sobre un pla fos un cilindre.

L'any 1409, Jacopo d'Angelo tradueix l'obra de Claudi Ptolomeu (segle II d.C.) de l'àrab al llatí, en homenatge del papa Alexandre V. Occident gaudeix, doncs, dels coneixements escrits a la **Summa Mathematica (Almageste)** i a la **Geographia**.

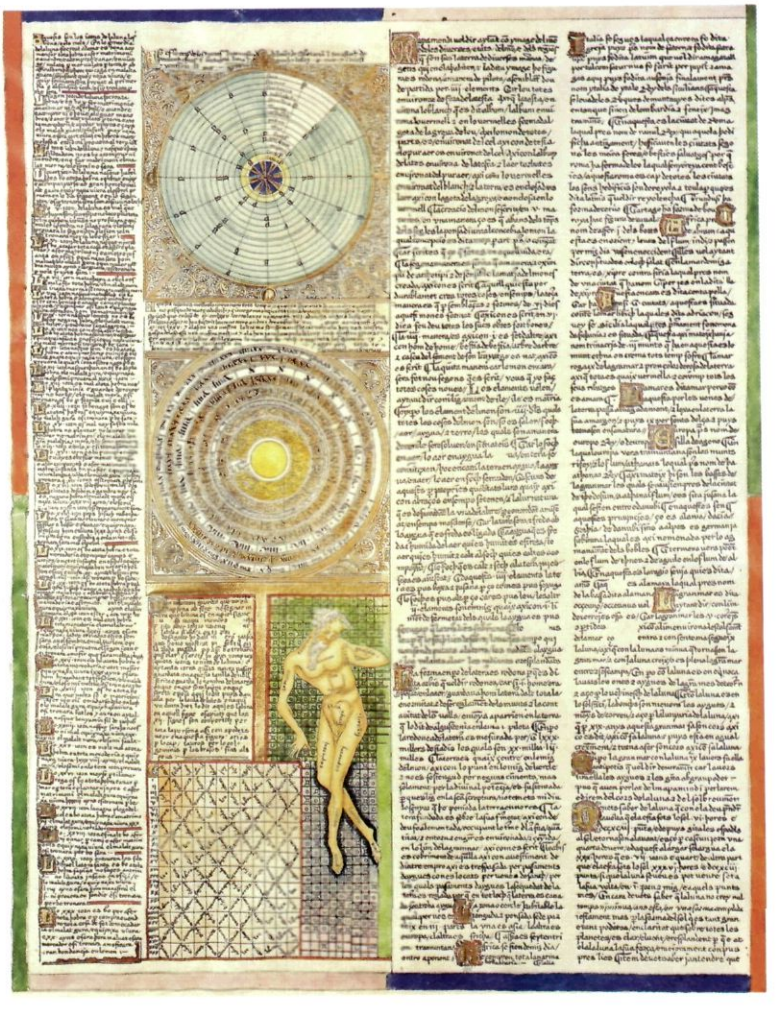

*Pàgina de l'*Atlas Català *d'Abraham i Jafudà Cresques. Aquest joiell de la cartografia catalana, datat el 1375, és conservat a la Biblioteca Nacional de París. Foto Jordi Gumí.*

La cartografia recupera la projecció cònica combinada amb l'esfèrica; la divisió entre meridians i paral·lels; l'orientació de les cartes respecte del nord geogràfic, l'equador, el cercle equinoccial, els dos tròpics i, en definitiva, un dibuix millorat i sense tantes distorsions del món conegut i de la Mediterrània.

D'aquesta tècnica de projecció cònica, el paral–lel que passava per l'illa de Rodes, el 36 de latitud nord, torna a ésser la línia de partença del reticulat cartogràfic. El paral·lel de Tule, al nord, i

*Visió de la Mediterrània occidental a l'*Atlas Català *d'Abraham i Jafudà Cresques. Foto Jordi Gumí.*

la línia equinoccial completen el desenvolupament cònic primitiu. A sota d'aquest penja una projecció que primer és cilíndrica i després esfèrica, fins al paral·lel anomenat Anti-Meroe.

La nova tècnica millora les distorsions del dibuix. Tot i això, perviuen els dos sistemes com ho demostra el fet que Cristòfor Colom fa servir la projecció cilíndrica (reticulat quadriculat), que, pel sector del globus on va navegar, facilita la marcació del rumb.

Decadència

Durant el segle XV, a l'escola cartogràfica mallorquina s'inicia una certa decadència no pas per qüestions tècniques, sinó a causa del desplaçament del centre de gravetat comercial.

D'una banda, Catalunya entra en una crisi comercial profunda. Venecians i portuguesos trenquen el que gairebé eren monopolis comercials de genovesos i catalans. Els uns a la Mediterrània i els altres a l'Atlàntic.

Les convulsions de les lluites agràries trenquen l'ordre interior. Fins al final de les guerres remences no tornarà a haver-hi un ressorgiment català, que ja no serà mercantil; serà el món agrari el que donarà durant tres-cents anys, fins a la industrialització, l'estabilitat a Catalunya.

Mercaders, comerciants i pilots viuen el Renaixement, no solament l'artístic, sinó també el tècnic. A poc a poc, es torna al concepte de l'esfericitat de la Terra. La famosa carta de Toscanelli, feta servir per Colom i el seu germà, situa l'illa de Cipangu a 2.400 milles a l'est de l'illa de Ferro, a les Canàries i Catai, el regne del Gran Khan, a 3.550 milles.

L'any del descobriment serà també l'any que començarà la diàspora de l'escola cartogràfica de Mallorca. El 1492, són expulsats els jueus de la Corona d'Aragó; malauradament, la gran majoria dels components d'aquesta eren jueus. Actualment, diferents museus i entitats internacionals conserven cinquanta-sis cartes del segle XV, vint-i-dues de les quals són anònimes; les altres, són de Macià i Joan Viladestes (1413-1457), Gabriel Valseca (1439-1449), Pere Rosell (1446-1489), Jacobus Bertran (1456-1489), Berenguer Ripoll i Domènec Arnau.

El final de l'escola catalano-mallorquina (segle XVI)

Durant el segle XVI hi ha una sèrie de canvis en la producció cartogràfica. D'una banda, hi ha el canvi dels dibuixos de pergamí a paper; de l'altra, la introducció de la impremta. Aquests dos canvis fan perdre el caràcter artesà de la labor cartogràfica i fan possible una producció més àmplia.

Portolà de Gabriel de Vallseca (1439). Museu Marítim. Foto Jordi Isern.

A més a més, els descobriments del nou món obliguen a millorar la tècnica projectiva de l'esfera sobre el pla per suprimir distorsions. Aquest problema queda resolt el 1569 amb el mètode inventat per l'holandès G. Kauffman, més conegut amb el nom de Mercator.

Les escoles cartogràfiques holandeses i portugueses anul·len les catalanes i italianes. El pes específic de l'Atlàntic guanya el de la Mediterrània, i tot es decanta cap allà.

Tot i que l'expulsió dels jueus també va obligar al trasllat de molts tallers, disposem de més de dues-centes cartes d'aquest període; són els treballs de Salvat de Pilestrina, Benet Penedès, Reinald Bartomeu de Ferraros, Joan Ortiz, Pietro i Jaume Russo, Joan Martínez, la dinastia dels Prunés (Joan Baptista, Mateu, Vicens, Joan i Pere Giovanni), i, finalment, la nissaga dels Olives, que escampà cartògrafs arreu de la Mediterrània amb Jaume, Bartomeu, dos Francescs, Domènech, Plàcid, Diego Joan, etcètera, i les subbranques, al segle XVII, dels Oliva-Caloiro, amb vuit representants més.

Moltes cartes, en virtut de l'expulsió, són firmades a Marsella, Messina, Venècia, Florència, Malta...

Els tallers catalans continuaran creant el seu art lluny de la terra pròpia fins a desaparèixer totalment.

LA SITUACIÓ DE LA LLENGUA CATALANA AL SEGLE XV

Joan Martí i Castell

Primera pàgina d'una edició valenciana del Llibre del Consolat de Mar. *Foto Pere Català/Alfa-Omega.*

El català, llengua normalitzada

QUAN HOM parla de la situació d'una llengua, és fonamental de referir-s'hi considerant el grau de normalitat que ha assolit d'acord amb la perspectiva sociolingüística, el qual es mesura a partir de dues coordenades: una de caràcter més *quantitatiu*, la de l'extensió de l'ús social; i una altra de caire *qualitatiu*, la dels àmbits, les funcions en què s'empra i els models formals aplicats, en la qual s'ha d'incloure la *codificació* o *normativització*, aspecte fonamental per evitar-ne la fragmentació i, en un altre sentit, per reforçar la consciència d'unitat lingüística.

Doncs bé, al segle XV, d'acord amb aquestes condicions, podem afirmar que el català esdevingué una llengua normal de cultura. Dins el propi territori fou la que utilitzà tothom, per a tot i en qualsevol situació; no hi ha gramàtiques en el sentit de recull de la seva preceptiva global, però se seguiren les normes adquirides a través dels escriptors, que actuaren, així, com a models; els quals, a llur torn, aprengueren l'ús unitari per la influència de la Cancelleria reial.

Ja a l'inici del segle XV disposem d'un idioma amb plenitud de funcions, que havia superat pràcticament la diglòssia: no es considerava que era gens o poc apte per a cap finalitat; i, encara que el llatí continuà usant-se, no exclogué el recurs al català, amb el qual compartí cada vegada més el protagonisme. Fins i tot es tingué com a llengua nacional de la cort.

Una llengua prestigiosa

No hi ha dubte que la força expansiva en el segle XIV fou el factor decisiu perquè, essent un idioma que s'escampà i s'imposà al llarg de la Mediterrània, es considerés com un dels més poderosos i prestigiosos de tots els neollatins.

A més a més, al darrer quart del segle XV tingué una particular importància la difusió de la impremta, ja que facilità la divulgació de textos escrits, els quals, al mateix temps, esdevingueren

un mitjà eficacíssim per consolidar i generalitzar el procés de la codificació. L'accés al llibre transformà una concepció de la cultura excessivament restringida i minoritària. La burgesia, que progressivament s'alfabetitzà i que desitjà de convertirse en una classe social hegemònica, contribuí decisivament amb la seva demanda al fenomen de l'expansió d'obres escrites en la llengua vulgar.

I, amb els llibres, la impremta col·laborà en la difusió dels corrents humanístics, que s'anaren imposant a la tradició medieval, que encara es mantingué, tanmateix, en figures com Vicent Ferrer.

Un període contradictori

Si, d'una banda, el quatre-cents fou el moment de màxim apogeu de la cultura literària catalana, d'una altra, fou també, paradoxalment, el punt de partença de l'anomenada decadència, perquè s'hi desenvoluparen els factors que caracteritzaran el declinar, si més no parcial, de la producció autòctona.

Concretament, en la vida sòcio-polític-econòmica es produïren fenòmens que anunciaven una pròxima realitat en la qual els interessos castellans interferiren obertament en els afers de la Confederació catalano-aragonesa, i, per una relació inesquivable entre la situació de les llengües i el poder de les comunitats d'on són pròpies, la catalana en patí les conseqüències.

Plagues i pestes

Cal tenir en compte que a la fi del segle XIV el Principat de Catalunya fou seriosament amenaçat per plagues i pestes que dugueren fam i mort des de l'any 1348. També s'hi visqué el descontentament dels mercaders, dels pagesos i dels menestrals, que es traduí en enfrontaments amb les intransigents classes aristocràtiques.

Primera pàgina del Tirant lo Blanc, *edició valenciana del 1490. Foto Jordi Gumí.*

En definitiva, el Segle d'Or de la literatura catalana fou ensems el d'inquietants problemàtiques que impediren de continuar el procés d'expansió.

Respecte de la normalitat de la llengua ens hem de referir a allò que li serà més negatiu: la pèrdua d'autonomia, en un sentit més literal que no pas polític, i, doncs, d'identitat.

La dinastia castellana

L'any 1410, Martí l'Humà morí sense descendència; pel Compromís de Casp (1412) s'introduí a Catalunya la dinastia castellana dels Trastàmara, amb l'elecció com a rei de Ferran d'Antequera. El segle XV fou, en definitiva, testimoni de l'extinció de la dinastia catalano-aragonesa i de l'adveniment, en substitució seva, d'una altra de forana, que no s'arrelà mai del tot ni al país ni a la cultura catalana. A la fi del segle, el casament dels Reis Catòlics significà la unió amb la Corona de Castella, la qual cosa comportà l'obertura d'escletxes primerament, i de grans portes després, per on la llengua castellana s'introduí, amb

Libro llamado Cõsulado de mar. Obra muy vtil y provechosa: y auu muy necessaria: ansi para todo genero de mercaderes: como de señores de Naos: y pilotos: y marineros: y todos los que navegã. Demas de tener clara luz para en todos los negocios de la mar o concernientes a ella: tiene agora nueuamente las ordinaciones delos derechos del general: y del peso del señor Rey. E va tãbien puesto el priuilegio delos consules y mercaderes: cõcedido por el rey Don Hernando de gloriosa memoria. Es agora nueuamente traduzido de lengua Catalana en Castellana. Impresso y de muchos vicios reconosciido.:.

Año de. M. D. xxxviij.

Traducció castellana del Llibre del Consolat de Mar *(1539). Foto Jordi Gumí.*

la castellanització completa de la cort i el desplaçament dels centres decisoris de la monarquia fora de l'àrea catalana. La noblesa catalanoparlant es passà de mica a mica al castellà.

Sense discriminació

Cal remarcar, tanmateix, que en les substitucions esporàdiques del català pel castellà, no hi havia pròpiament discriminació en contra de la nostra llengua: era el gust, no específic de Catalunya, de recórrer a d'altres llengües de cultura a més de la pròpia. Sigui com sigui, a la literatura nasqué una notable producció en castellà a causa de l'annexió suara esmentada: la llengua catalana rebia un toc d'atenció que l'amenaçava com a llengua d'alta cultura i que li féu perdre perillosament terreny.

València, centre hegemònic

També al segle XV, Barcelona deixà d'ésser el centre neuràlgic dels territoris de llengua catalana, el qual es traslladà a València.

El pas de l'hegemonia de Barcelona a València no fou debades ni per atzar. Hi foren decisives les transformacions sòcio-econòmiques. A la fi del segle XV, València tenia 75.000 habitants i disposava d'una burgesia emprenedora i forta. Barcelona s'havia quedat amb només 30.000 habitants.

Les conseqüències de la guerra que el Principat va realitzar contra Joan II foren el seu empobriment i l'inici de la seva decadència; però, endemés, la guerra, no compartida per la resta dels Països Catalans, determinà una diferenciació política i cultural que afectà inevitablement la llengua.

Sentiment de particularisme

Aquests fets no significaren exclusivament un canvi de marc geogràfic de les principals iniciatives culturals, sinó també l'aparició d'un sentiment inèdit de particularisme local molt marcat que acabarà pesant damunt la unitat indiscutible, i indiscutida fins aleshores, del català. Es començaren a conformar els trets de distinció dialectal, encara que en el nivell culte i escrit es mantenia una gran uniformitat en tot el domini lingüístic.

Els millors escriptors de l'època o eren valencians o s'instal·laren a València: Ausiàs Marc, Jaume Roig, Joanot Martorell, Roís de Corella...

València ostentà l'honor d'ésser la seu d'on sortí el primer llibre imprès a la Península; i la llengua catalana, que en fos el mitjà d'expressió.

S'hi deixà sentir la influència incipient del castellà; conegué, molt abans que la resta de contrades catalanoparlants, una situació diglòssica nova, realitat que ha marcat la història sociolingüística del País Valencià fins als nostres dies.

L'estil de "valenciana prosa"

L'expressió *valenciana prosa* s'identifica amb Joan Roís de Corella (1433 [1443?] - 1497). Per a uns, es tracta d'una manera particular d'escriure, caracteritzada per l'artificiositat, l'estil retòric i classicitzant; per a d'altres, és més una actitud: la voluntat de destacar el localisme, l'afirmació de la valencianitat, al marge d'estils i formes. L'expressió, en principi, no incloïa cap connotació ni despectiva respecte de la catalanitat, ni de dubtes respecte de la unitat de la llengua.

S'hi donà una pregona llatinització. Rebrotà, en suma, la tendència humanística que obrí la Cancelleria reial.

Aportacions cabdals a la literatura catalana

Joanot Martorell

En el període en què s'acostava la fi de l'època medieval, revifà el sentiment cavalleresc. Gràcies a la prosperitat de València a què suara ens referíem, hom hi visqué la fascinació d'habitar en castells i en palaus. Brollà un esperit de croada com a actitud defensiva davant l'amenaça dels turcs al regne de Nàpols. Tot plegat explica la literatura cavalleresca, escrita, emperò, amb l'estil humanista de l'època.

Joanot Martorell era cavaller i escriví la famosa i ara justament tan festejada novel·la **Tirant lo Blanch**, el llibre no religiós més conegut a l'Europa del segle XV. La seva llengua participa de les tendències llatinitzants i de formes populars gens artificioses. Hom hi ha observat la presència de trets dialectals valencians i abundor d'arabismes; no hi manquen tampoc castellanismes i gal·licismes. L'obra fou acabada per Martí Joan de Galba (mort el 1490), qui se serví d'una llengua més culta i elaborada.

Reproducció d'una premsa d'imprimir Gutemberg. Museu de les Arts Gràfiques de Barcelona. Foto Jordi Gumí.

Curial e Güelfa (entre 1453 i 1462)

Obra de qui no consta l'autor, l'argument és també cavalleresc. S'hi empra una llengua acurada, però no carregosa. Semblantment a **Tirant lo Blanch**, participa ensems del retoricisme i de la vivesa i el to populars.

Jaume Roig (mort el 1478)

Era metge. La seva obra **Espill** fou escrita en vers, però hi mostra influència occitana. Roig declara que emprà l'*aljamia*, per indicar que volia utilitzar la variant valenciana de l'idioma, la qual cosa explica que hi apareguin solucions dialectals i fins i tot que s'hi reflecteixi la pronunciació vulgar d'algunes formes. Aquestes característiques atorguen un to molt directe i acostat al de l'ús col·loquial. En destaca la riquesa lèxica.

Coincidències en la llengua

Hem esmentat tres exemples il·lustres de la literatura del segle XV. En tots trobem la coincidència més o menys notable en una llengua llatinitzant, retoricista, cancelleresca, i en la voluntat d'aprofitar-se dels recursos populars. Es tracta d'acontentar el gust dels autors i del públic per una literatura realista, viva: burgesa, en un mot.

Al costat d'aquestes obres, i en els diversos territoris de parla catalana, n'apareixen d'altres del mateix caràcter i de temes distints: en el teatre, en el romancer popular, en epistolaris, fins i tot en llibres pràctics de cuina, com, per exemple, el **Llibre del Coch**; no manquen els tractats científics d'astronomia, de medicina, de geografia, etc.

La producció escrita, doncs, no es limita a un estil ni a un registre d'ús, sinó que abraça temàtiques i solucions lingüístiques ben diferents.

Les reflexions metalingüístiques

El prestigi que ha arribat a assolir una llengua es manifesta per la importància que li donen els seus usuaris. Per això és normal que un idioma que ha aconseguit obrir-se camí en tots els àmbits de la *cultura es converteixi per si mateix en un objecte* d'estudi i de reflexió.

Tot i que des de Ramon Llull molts autors catalans ens comuniquen adesiara idees pròpies sobre la manera d'escriure, fins al segle XV no apareixen textos sencers destinats a procurar un millor domini de la llengua.

L'any 1472 el valencià Joan Esteve enllestí el **Liber elegantiarum**, que es publicà vint-i-set anys després, el 1499. És un treball de lexicografia, de recull i ordenació de mots; es tracta del primer diccionari conegut de la llengua catalana i un dels més antics de totes les llengües romàniques.

De la col·laboració d'un valencià, Bernat Fenollar, i d'un barceloní, Jeroni Pau, nasqué una altra mostra de l'interès pel català en un vessant diferent: el de la correcció idiomàtica. Molt abans que altres llengües neollatines emprenguessin una tasca semblant, la nostra disposava d'una aportació pionera i de gran interès filològic: **Regles d'esquivar vocables e mots grossers o pagesívols**. L'objectiu de Fenollar i de Pau és de censurar i esmenar formes massa vulgars per altres més cultes. Foren escrites l'any 1487. Les **Regles** constitueixen una font important per al coneixement del nivell col·loquial del català. El model lingüístic de què se serviren els autors és el valencià i el barceloní, variants aleshores de prestigi per raó de la seva significació en el desenvolupament cultural.

Tant el **Liber elegantiarum** com les **Regles** representen una mostra d'influència humanista que empeny vers la creació d'una llengua culta moderna, basada en els models ciutadans de València i Barcelona.

La fi de la diglòssia català/occità

Hom sap que, en l'àmbit de la poesia no popular, els autors catalans substituïren llur llengua per l'occitana, a causa de la fama de què gaudiren la tècnica i el contingut de la lírica trobadoresca arreu d'Europa.

Ausiàs Marc es desentengué de la influència occitana d'una manera pràcticament definitiva.

Així, al segle XV, tenint en compte que entre el català i el llatí no hi havia una particular discriminació que no fos la que observem a qualsevol altre territori, el català esdevingué de ple una llengua autòctona, no subordinada a cap altra.

La incipient nova diglòssia català/castellà

Quan podem afirmar que el català ha superat la diglòssia parcial amb el llatí i l'occità, començà a interferir-s'hi el castellà.

Hom ha subratllat que, malgrat les noves circumstàncies històriques a què hem fet esment (vegeu 2.), no és fins molt més endavant que es pot parlar de diglòssia català/castellà. Nogensmenys, pensem que les bases es formaren al segle XV i que en aquest període es feren paleses les condicions que la provocaren: pèrdua de poder polític, econòmic i social de Catalunya i puixança, en canvi, de la Corona castellana.

Des de la segona meitat del segle XIV fins a la segona del XV, la Cancelleria reial encara controlava plenament l'ús del català. Però després, la llatinització i, sobretot, la castellanització desferen una part important de la tasca duta a terme.

És veritat que fenòmens esporàdics de substitució lingüística es produïren, com dèiem, a tot Europa. Fou moda del Renaixement emprar llengües diferents. Però volem insistir que a Catalunya els canvis es donaren especialment a favor del castellà i no del francès o de l'italià, posem per cas: afavoriren unilateralment la llengua que s'havia introduït com a representant del poder més fort.

No ho diríem tot si no ens referíem al fet que també escriptors castellans de la cort empraren de vegades el català. Així, per exemple, Enrique de Villena redactà en català els **Dotze treballs d'Hèrcules**, que després ell mateix traduí al castellà.

El cert és que a la fi del segle XV esdevingué normal, sobretot a València, una literatura bilingüe amb tracte afavoridor per al castellà. L'aristocràcia s'acostumà a l'ús d'aquesta llengua, la qual cosa implicà que cada cop fos més present a l'administració, l'ensenyament, la creació literària, etcètera, anunciant la situació extrema que es crearà en els segles immediatament posteriors. Ara: el català fou encara llengua bàsica en tots aquests àmbits.

Sobre la unitat de la llengua catalana

En relació amb els retrocessos en l'ús lingüístic que començaren a fer-se notar, hem d'esmentar l'erosió de la consciència d'unitat lingüística nacional a què s'havia arribat. La pèrdua de la capacitat de direcció del propi destí comportà una dispersió de les diverses parts que componien la comunitat històricament constituïda; afavorí els localismes, els particularismes, la fragmentació, en una paraula.

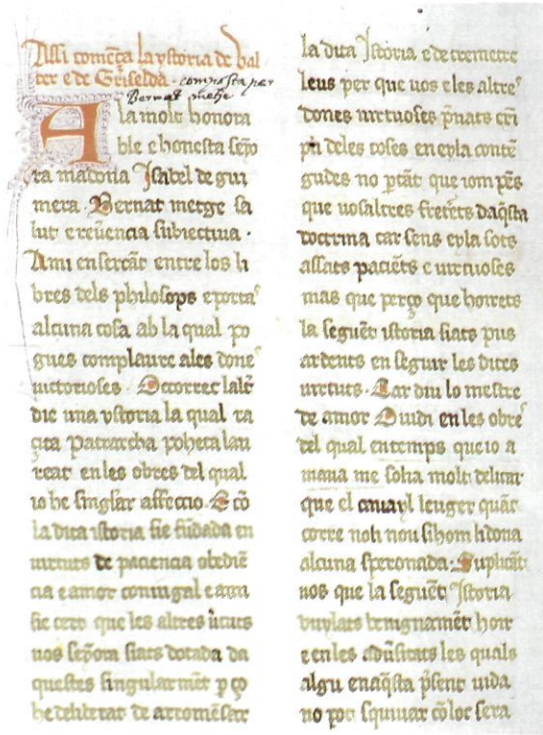

Valter i Griselda.
Foto Montserrat Segarra/Alfa-Omega.

Catalunya, València i Mallorca no tenien la possibilitat, posades les circumstàncies, de sentir-se estretament unides. La desconnexió i la secessió lingüística s'evidenciaren particularment entre Catalunya i el País Valencià; a la darreria del segle XV alguns valencians ja sostenien que el que ells parlaven no era català... Començà a generalitzar-se l'ús del nom *valencià* per referir-se a la llengua catalana, fins i tot per part d'escriptors del Principat que s'establiren a València.

Les manifestacions de la disgregació tingueren una incidència capital en la problemàtica lingüística, però també, indivisiblement, en la nacional.

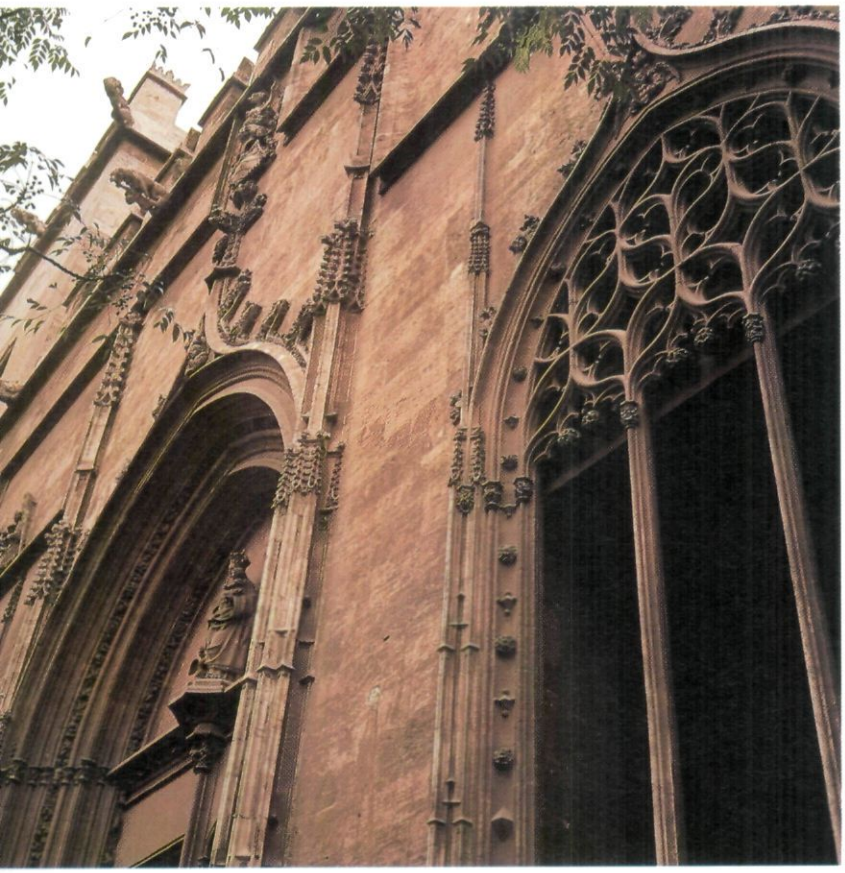

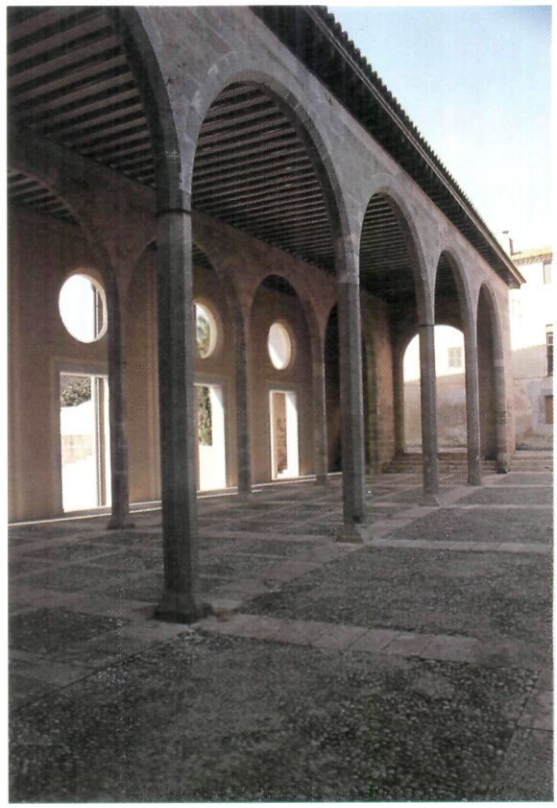

Les llotges de contractació, exponents de la vitalitat i l'activitat mercantil dels catalans: Barcelona, València i Castelló d'Empúries són una mostra del millor art gòtic civil català. Fotos Jordi Gumí.

Representació idealitzada d'una ciutat gòtica. Detall del tapís (s. XV) conservat a la capella de Sant Jordi del palau de la Generalitat. Foto Arxiu Mas.

COLOM I CATALUNYA

ELS LLINATGES DE COLOM

Pere Català i Roca

Vista aèria de la ciutat i el port de Gènova. Foto Arxiu Mas.

HEM D'AL·LUDIR als llinatges –en plural– de Colom per raó de les diverses teories que el reclamen. Si tenim en compte les distintes pàtries que han estat assignades al descobridor del nou món, ens adonem que el simple fet de plantejar la qüestió del seu llinatge és motiu de prevencions i controvèrsia. On va néixer, Cristòfor Colom? Quin any? En quin medi familiar? Era jueu? El seu nom de fonts, era, realment, Cristòfor? Aquests interrogants han estat plenament resolts, a parer d'alguns erudits, mentre que per a altres estudiosos són preguntes no gens fàcils de respondre. És cert, tanmateix, que la majoria de tractats d'història universal i gairebé totes les enciclopèdies van reiterant el mòdul italianista d'un Cristoforo Colombo nat a Gènova, generalment l'any 1451, sorgit d'un medi de pairaires i taverners, del qual el pare s'anomena Domenico Colombo, la mare, Susanna Fontanarossa i els germans, Giovanni Pellegrino, Bartolomeo, Giacomo i Bianchinetta.

En rigor, l'apreciació, àdhuc dins l'ambient italià mateix, no esdevé pas tan segura. El lloc de naixença pot fluctuar entre no pas menys de vint municipis: Savona, Oneglia, Finale, Boggiasco, Quinto, Nervi, Pradello, Cuccaro, Cogoletto, Albissola, Cosseria, Piacenza, Chiavari, etc. Voler dilucidar la qüestió ens mena, posem per cas, a la dienda que *"Cuccaro presenta un privilegi respecte als altres* **pretendents:** *mentre que a Moconesi, Quinto, Gènova i Savona els Colombo hi són només* **de pas**, *a Cuccaro la presència de l'estirp dels Colombo es perpetua llargament"*. L'autor que això ha escrit –Pietro Canepa, a la revista *Columbus 92,* Gènova, maig de 1990– no s'està d'assenyalar, literalment, que *"il Colombo genovese ci appare talvolta poco credibile"*. És a dir que el monolitisme genovista colombí troba entrebancs. I hi agreguem que alguns provenen de fa molts anys, puix que, per exemple, trobem que el poeta savoià Lazzaro Pantaleo Murassana (1554-1619) cantà un descobridor que hagué d'abandonar la família a Savona *("che ra fameggia a Sann-a e ghe lasció)". I observem que un cert Colom que mai no va parlar ni escriure, que hom sàpiga, la llengua genovesa apareix com l'arquetipus d'aqueixa parla –la* "lengua de Balilla e de

Colombo" – *per la voluntat d'Ettore Balbi, director de* Zena, *una revista redactada completament en genovès que sortí a Gènova els anys 1958 i 1959.*

Objeccions

Deixem a banda el fet de la disputa, a la mateixa Ligúria, del lloc nadiu de Colom. Una de les principals objeccions que escau a la biografia *clàssica* del gran navegant rau en la dificultat que d'un medi sedentari i vulgar *("textor pannorum et tabernarius")* eixissin dos cosmògrafs i marins del tremp i de la talla dels germans Cristòfor i Bartomeu. D'acord amb les dades genovistes conegudes, Cristòfor embarcà per primera vegada el 1474, en qualitat de marxant o viatjant de comerç, en un estol que partí de Savona cap a Quios. L'agost del 1476 va tenir efecte, enfront de la costa portuguesa, el famós combat naval del cap de Sant Vicenç, i és a partir d'ací que s'inicià històricament, malgrat la nebulosa subsegüent, la personalitat del descobridor.

Convé de precisar, pel que pertoca als dos germans de Colom esmentats –quin era el gran?–, que, si Bartomeu anà amb el portuguès Bartolomé Dias, el 1488, a la descoberta del cap de Bona Esperança, Cristòfor ja era un marí avesat quan prengué el comandament de les naus que li confiaren els Reis Catòlics. L'almirall nordamericà Morison ho reflecteix, en el seu llibre *Columbus as a navigator: "No se'n féu càrrec com un afeccionat posseït per una gran idea, sinó com un capità amb experiència en l'art de la mar".* La perícia marinera de Cristòfor Colom troba avaladors, antics i moderns; en conseqüència, O. Baldacci pot recordar, en els nostres dies, que ja el 1535 Ramusio va sostenir que la descoberta del nou món fou el fruit del talent d'un home que estudià racionalment una nova ruta i dominà l'Atlàntic.

Mènsules del claustre del monestir de Sant Jeroni de la Murtra. Representen els reis Catòlics Ferran d'Aragó i Isabel de Castella. Fotos Arxiu Mas.

La tesi corsa

A l'illa –ara francesa– de Còrsega hi ha fixada, en un mur antanyàs, una placa amb el text següent: *"Ville de Calvi. / Ici est né en 1441 / Christophe Colomb / immortalisé par la découverte du Nouveau Monde / alors que Calvi était sous la domination génoise. / Mort à Valladolid le 20 mai 1500".* D'antuvi, advertim l'error d'aqueix darrer any, que ha d'ésser el 1506. Algú (Philippe Pergola) ha subratllat que la placa reivindica el lloc del naixement amb *"una llengua que segurament ell mai no practicà, ni tan sols en el bressol",* la francesa. Les raons que determinen el postulat *"Calvi, natum Columbum"* (esgrimit pel pare Denys al principi del segle XIX) han originat un ventall de bibliografia prou ampli per a desplegar, en l'espai de poc més d'un segle, obres d'investigació –partint de *La verité sur l'origine et la patrie de Chritophe Colomb* (Bastia, 1980), del reverend Martin Casanova– i representacions teatrals –com el drama **Cristofanu Culombu,** de G. Chiari, interpretat a Calvi el 21 de juliol del 1988–, passant per estudis realitzats per Peretti, Casa-

Astrolabi gòtic *(s. XV) conservat a l'Observatori Fabra. L'astrolabi es pot considerar un mapa portàtil del cel. S'usava per a saber quan sortirien i es pondrien el sol i les grans estrelles en totes les estacions de l'any, així com per a determinar l'altitud del sol o de qualsevol estrella en qualsevol dia i hora. Foto Ramon Manent.*

bianca, Cesarini, Schoen, Giafferi, Le Gentil, Mattei... Al **Christophe Colomb** (1961), d'A. Bernardini-Sjoestedt, obra ben estructurada, la procedència corsa del llinatge Colomb, abans que ell nasqués a Calvi, és situada a Terra Rossa de Cagnano, al cap Corso. *"Nat en realitat el 1443, descendia dels senyors de San Colombano."* A hores d'ara, l'associació Christophe Colomb Calvais no manca d'activitat, junt amb l'organització U Svegliu Calvese, en l'afer colombí. Volem donar com a cert que la interpretació corsista no ens sembla tan desgavellada com pensen alguns; així, Bernardini-Sjoestedt procura justificar pel dialecte cors del segle XV –mai no ben estudiat– dues notes escrites pel descobridor.

El nostre Víctor Balaguer (segle XIX), tot i creure en la genovesitat de Colom, defensà (en **La cuna de Cristóbal Colón,** 1888) l'índole catalana d'un eventual Colom nascut a Còrsega; es fonamentava en el fet que l'illa havia pertangut a la corona d'Aragó, arran de la investidura que, a les acaballes del segle XIII, el pontífex Bonifaci VIII féu, de Còrsega, al rei d'Aragó. *Cristóbal Colón español, como nacido en territorio perteneciente al reino de Aragón* és el títol d'un treball publicat al *Boletín de la Academia de Historia* el 1886, signat per Luis Franco, baró de Mora. La història ens informa que Vicentello d'Ischia, virrei installat a l'illa per Alfons el Magnànim, fou vençut i decapitat pels genovesos el 1431 (seixanta-un anys, doncs, abans de la descoberta).

La primera menció de la nacionalitat de Colom

Cronològicament, la primera vegada que compareix consignada la nacionalitat del descobridor és en l'esment *"Christophorus quidam Colonus vir ligur"*, de la carta que Pere Màrtir d'Angleria (Pier M. d'Anghiera) –nat a Arona, prop de Milà–escriví, el 14 de maig de 1493, al comte Giovanni Borromei. Posteriorment, pel setembre del mateix any, l'autor de les **Decade** insistí en el *"Colonum ligurem"*. Curiosament –com indica Caius Parellada en l'exegesi publicada en el número inicial del *Butlletí del Centre d'Estudis Colombins* (Barcelona, gener-març de 1991)–, el nom *Colon* no és lígur (hauria d'ésser *Colombo*); per tant, l'investigador pot continuar alimentant dubtes sobre la pàtria natural del descobridor. Tant és així que Parellada ho arrodoneix dient que *"si el Colon lígur sembla que pugui afavorir, a cop d'ull, la posició genovista, també conté la seva condemna"*.

El tresorer Francisco González de Sevilla, en una partida enregistrada a Còrdova el 5 de maig de 1487 (primer pagament efectuat a Colom per ordre dels Reis Catòlics), expressa: *"Este dicho dia di a Xristoval de Colomo, estrangero [...]"*. La partícula *de* fa el paper, semblantment, d'una obstrucció important pel que concerneix l'estimació d'un Colom d'escàs relleu social.

Una tesi que trontolla: l'origen genovès

Quelcom trontolla en el camp genovista, tot i la seva aparent copiositat documental. Per damunt de tot, el protagonista local no s'avé amb la cir-

Porxos medievals del carrer del Consolat de Mar, a Barcelona. Foto Ramon Manent.

cumstància del mateix descobridor, el qual, en una lletra als Reis Catòlics el 1501, els comunica –i bé cal creure que no menteix– que *"De muy pequeña hedad entré en la mar navegando y lo he continuado fasta oy. La mesma arte inclina a quien le prosigue a desear de saber los secretos d'este mundo. Ya pasan de XL años que yo voy en este uso. Todo lo que fasta oy se navega, todo lo he andado"*.

La teoria grega i altres

Colom, pirata o corsari? Em sembla que la qüestió és aquesta.

En tal sentit, algú ha apuntat la possibilitat del Colom grec. Recordem que Luis Ulloa, el 1927, advertí que *"hom sap positivament que el pretès Colombo-Junior fou un grec que s'anomenava en realitat Georges de Bissipat, emparentat amb la família imperial grega i corsari al servei de França durant nombrosos anys"*, que *"mai no s'anomenà Colombo"* (les *Historie* copiaren aquest error de l'annalista venecià Sabellico) i que *"fou a Venècia on sorgí la confusió de Bissipat amb Colom"*.

La menció de les **Historie** concerneix la biografia que, ans *historie* que *storia*, hom atribueix, sense tenir-ne la certesa absoluta, a Fernando Colón, fill del descobridor. Quant al Colombo-Junior, hi ha especulació amb el combat naval del cap de Sant Vicenç, prop de Lisboa. També el pare Bartolomé de Las Casas, en la seva **Historia de las Indias** (capítol IV), segueix el relat de Sabellico. La concordança, en alguns aspectes, de la **Vida del Almirante Don Cristóbal Colón** –així traduït el títol **Historie** per Ramón Iglesia en l'edició de 1947 (Mèxic - Buenos Aires)– amb l'obra lascasasiana ha estat subratllada en ocasions. Evidentment, només amb l'ànim d'embolicar la troca Fernando Colón (prou gran per haver pogut inquirir oportunament del propi genitor o de l'oncle Bartomeu les dades del cas) podia sortir amb l'estirabot (potser explicable per raó dels *pleitos)* que *"alguns, que en certa manera pensen d'enfosquir la seva fama, diuen que fou de Nervi, altres de Cugureo i altres de Boggiasco, que tots són llogarrets propers a la ciutat de Gènova i de la seva mateixa ribera; altres, que volen enaltir-lo, diuen que era de Savona, i altres que genovès; i, els que van més lluny, el fan ésser de Piacenza, ciutat on hi ha algunes persones honrades de la seva família i sepulcres amb armes i epitafis de Colombo, perquè aquest era, en efecte, el cognom usat pels seus majors"* (capítol I).

El greguisme del descobridor, segons la poc documentada obra d'Aaron Goodrich **A history of the character and achievements of the so-called Christofher Columbus** (Nova York, 1874), tindria a veure amb un cert Nicolau Grec. No sembla que hagi de fer-nos rumiar massa un insospitat *Ni-Colon* a vegades adduït.

Per cert, que també coneixem la tradició –reportada per E. Rossi (en **Studi Colombiani,** II, Gènova, 1951-1952)– d'un cristià que hauria ofert el seu il·lusionat projecte ultraatlàntic al soldà turc; mera contarella, és clar, que no queda inserida en el profitós recull **Colón tal cual fué** (Barcelona, Porter-Libros, 1961), on l'autor, Enric

Teixinat gòtic del palau del Lloctinent, seu actual de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Foto Montserrat Sagarra / Alfa-Omega.

Bayerri, aplega insòlites teories, basades en uns "Coloms" rus, suís (per confusió de Gènova amb Ginebra, per causa de la forma francesa Genève), irlandès, anglès, polonès.

Més atenció podria merèixer-nos un cert Colom francès, delit, sense assolir gaire consens, pel comte Rosselly de Lorges (1805-1895), o portuguès, avalat per Patrocinio Ribeiro en **A nacionalidade portuguesa de Cristovam Colombo** (Lisboa, 1927). Algun altre autor –Pestana, Ferreira...– ha tractat de donar suport al lusitanisme, indicatiu en qui visqué un període de la seva vida en territori de Portugal.

La teoria galleguista

Considerem desacreditada, avui, la versió galleguista que Celso García de la Riega anà madurant des del 1897 i que motivà el seu llibre **Colón español, su origen y su patria** (Madrid, 1914). En un determinat moment, la teoria tingué prou acceptació perquè *Tesoro de la Juventud*, publicació destinada als nois, divulgués que *"fué Colón natural de Pontevedra, hijo de Domingo Colón y de Susana Fonterosa, que había tenido por padre a un judío converso. Siendo esto así, explícase que Cristóbal Colón tuviese el mayor interés en ocultar su verdadero origen"*. L'anàlisi de la documentació gallega féu concloure al crític Astrana Marín que demostrava –sí– que existí una família Colón a Pontevedra, però que res no tenia a veure amb l'almirall de les Índies; a més, es produïa la paradoxa de voler refutar la genovesitat de Colom adduint el cognom matern Fonterosa, semblant al Fontanarossa dels documents italians.

No silenciem que en l'apreciació galleguista bategava, en algú, el revengisme històric. Ho copsem en llegir, per exemple, el paràgraf següent de **La verdadera cuna de Cristóbal Colón** (Nova York, 1912), de Constantino de Horta y Pardo: *"[...] las ociosas é indolentes gentes de Andalucía y Castilla creen por ignorancia supina que el laborioso y honrado pueblo gallego es un pueblo de imbéciles y de estúpidos, incapaz de producir nada intelectualmente, estúpido error que divulgaron por América. Por otra parte, el pueblo gallego era mirado con desprecio por los Reyes Católicos –aún hoy por Castilla– porque se alzó apoyando la causa de "La Beltraneja", en contra de Isabel de Castilla; y en venganza, le despojaron de sus libertades, le maltrataron y sojuzgaron a Castilla, quedando el antiguo reino de Galicia reducido a la condición de esclava colonia"*.

No és aquesta, ni de bon tros, la sola vegada que el tema colombí serveix per a tirar pedres.

Rafael Calzada y Prudencio Otero es mostraren, pels anys vint, com a acèrrims galleguistes, amb obra publicada. El darrer afirmà que *"de mi tesis de que "Cristóbal Colón" no es "Cristóbal Colombo", estoy tan cierto como de que existo"*. La refutació docta de la presumpció de García de la Riega té noms d'acadèmics com Manuel Serrano y Sanz i Ángel de Altolaguirre.

Judiquem anecdòtiques algunes elucubracions que han pretès, en el marc de la Península, que el descobridor nasqué a Toledo, Extremadura (hi és feta la confusió de Plasencia amb Piacenza) o Bascònia. Si consultem la **Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco,** (3.ª edició, Sant Sebastià, 1978, volum VII), albirarem quins motius induïren Curro Vargas (pseudònim de Francisco Meléndez Polo) a sostenir el **Colón, vizcaíno** (Salamanca, 1936), que tenia per nom veritable Cristóbal Maistegui Larriategui Salogoen Lascurain.

Oi més: a la revista milanesa *Panorama* de 17 d'octubre de 1968 s'insinua un cert *"Colombo che si chiamava Jonah o Gionah, che in ebraico significa appunto colomba"*.

Colom català, les teories del peruà Ulloa i altres

"Quan vaig iniciar els meus treballs sobre Colom, fa més de vint anys –manifesta, el 1927, el peruà Luis Ulloa y Cisneros, director de la Biblioteca Nacional de Lima del 1914 al 1922–, *ho vaig fer, en part, dominat per la influència de la tesi gallega de García de la Riega i àdhuc ansiós de veure-la confirmada. No en va tinc un cognom gallec. Tot cercant un Colón gallec, vaig trobar-me un Colom català."*

L'obra colombina d'Ulloa s'expressà, d'inici, amb conferències i amb dos llibres que traduïen el seu **Christophe Colomb catalan,** publicat a París: **Cristòfor Colom fou català** i **Noves proves de la catalanitat de Colom**. En aquell 1927, Valls i Taberner, bo i felicitant l'autor perquè *"ofereix alguns indicis més estimables que la [tesi] genovesa tradicional, francament inadmissible"*, no s'està d'exterioritzar reserves quant a la nova formulació. Ocorre que la personalitat del descobridor no descansa, pràcticament, damunt de documentació personal. Això no obstant, transcorregut més de mig segle, podem resoldre que diversos dels criteris sostinguts per Ulloa i els seus principals adeptes –Carreras i Candi, Carreras i Valls, Mitjana de las Doblas, etc.– continuen vàlids. Entre altres raons, perquè Ulloa partí de conceptes lògics: la ductilitat del cognom Colom per esdevenir, en adaptació peninsular, Colomo i Colón; el manteniment de la forma *Colom* en determinats textos; la particularitat que fora de Catalunya i Aragó i les seves dependències no existí enlloc més el cognom Colom fins a les acaballes del segle XV; la noblesa o nissaga aristocràtica, denotada per l'heràldica; el lul·lisme; la guerra contra Joan II; el fet d'haver navegat en servei del rei Renat; la seva estrangeria a Castella; els catalanismes trobables en els seus escrits; el caràcter *"genuïnament català"* de la institució virreinal per ell demanada; la identificació amb el pilot Joan Scolom, etc. Cal que ho tinguin en compte, tot això, aquells que pretenen –com el redactor de la notícia *Colón, Cristóbal* de la **Gran Enciclopedia de Andalucía** (Sevilla, s.a., 1979?, volum II)– que tota la hipòtesi de Colom català gravita quasi només en la transcripció del seu cognom.

Ferran el Catòlic. Pintura conservada a l'Ajuntament de Cervera. Foto Montserrat Sagarra / Alfa-Omega.

Brúixola *medieval proveïda d'una rosa dels vents dividida segons els quatre punts cardinals de l'horitzó: tramuntana, llevant, migjorn i ponent. Museu Marítim. Foto Jordi Isern.*

Millor és que cedim la paraula al traspassat historiador i polític Miquel Coll i Alentorn, qui, en la inauguració del curs acadèmic 1981-1982, digué, a l'Ateneu Barcelonès:

"[...] I hem d'encarar-nos ara amb el misteri de Cristòfor Colom i amb la pregunta de si va ésser català o no, problema suscitat modernament pel professor peruà Luis Ulloa, el 1927, amb raons de vàlua diversa, però algunes prou convincents. I diem "suscitat modernament" perquè, quasi coetàniament a la descoberta, sembla que Pere Màrtir d'Anghiera ja havia identificat el descobridor amb el mallorquí Joan Colom i més endavant Serra i Postius ja havia afirmat l'origen català de Colom, per bé que acceptant que havia nascut a Gènova.

"No és aquest, evidentment, el lloc d'aturar-nos a examinar detingudament aquesta qüestió, però no voldríem deixar de subratllar ací que la forma castellana del cognom del descobridor no té explicació plausible més que partint del català Colom. El Colombo *genovès hauria donat en castellà* Colombo *o* Colomo, *mentre que* Colom *havia de donar necessàriament* Colón *davant la dificultat, quasi insuperable, que experimenten els castellans de pronunciar una* m *a final de mot, la qual cosa fa que la converteixin en* n, *com en* referendu*n o* Dominus vobiscu*n.*

"Afegim ací que, inexplicablement, el document de les capitulacions de Colom amb els Reis Catòlics, signades el 17 d'abril del 1492 a Santa Fe durant el setge de Granada, es troba a l'Arxiu Reial de Barcelona i no en un arxiu de la Corona de Castella, com seria natural.

"De totes maneres, és cert que cap català no sembla haver acompanyat Colom en el seu primer viatge, però també és cert que és a Barcelona on Colom acaba el seu viatge de retorn i on ret comptes als Reis de la seva expedició. I també és cert que el dit primer viatge és afavorit i facilitat per personatges de la corona catalano-aragonesa, com l'escrivà de ració Lluís Santàngel, com el secretari de Ferran II, Joan de Coloma, com el seu cambrer Joan de Cabrero, com el tresorer Gabriel Sànchez. Va ésser Joan de Coloma (nascut a Borja, de pare empordanès) qui, juntament amb fra Joan Pérez, va concertar Colom amb els reis; fou ell mateix qui, com a secretari, va signar les capitulacions, el passaport i les lletres de creença, i les reials cèdules de nomenament d'almirall i de virrei, tots els quals documents van ésser inscrits en els registres de la cancelleria catalana. I va ésser Santàngel (valencià que algun temps fou ciutadà de Barcelona) el qui va decidir l'ànim vacil·lant de la reina i va avençar els 1.140.000 maravedisos que calien per a enllestir l'expedició".

El discurs de Coll i Alentorn continua, fent referència al segon viatge (1493), on *"la participació catalana és important"*. Ens cenyim, però, a la personalitat de Colom segons ho fa Ulloa a **Noves proves...**, pàgina 72:

"1. Colom va embarcar-se quan tenia uns quinze anys, el 1462, en les costes catalanes, a bord d'una nau que es dirigia a Rhodes, tot fent escala

a Itàlia. En dita nau navegava el Gran Mestre de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, Pere Sacosta.

"2. Colom –anomenat probablement Joan aleshores– navegà per la Mediterrània; més tard entrà, com a corsari, a les ordres de Guillem Casenove Coullon i al servei del comte Renat d'Anjou de Provença, intitulat rei de Sicília.

"3. Colom naufragà prop de les costes portugueses, de resultes d'un combat naval, en 1476.

"4. A les darreries del mateix any, Colom anà a Dinamarca, a Islàndia i a les costes orientals de la Groenlàndia.

"5. Fou a conseqüència d'aquest darrer viatge que Colom va concebre el projecte de la descoberta.

"6. De retorn de Portugal, en 1477 o en 1478, Colom canvià el seu cognom de Joan pel nom simbòlic de "Xristo-Ferens", i transformà el seu nom de família en "Colomo", per poder, amagant la seva personalitat, cercar protecció per a emprendre la descoberta".

En **Cristòfor Colom fou català,** Ulloa determina: *"Jo estic convençut –mentre no em provin el contrari– que Xristo-Ferens Colom, el que va descobrir l'Amèrica, fou un català que es digué Joan Colom. Perdonem, doncs, que fou corsari, potser per santa rebel·lia, i admirem i beneïm el descobridor"* (pàgina 155).

Compartim amb Ulloa el criteri segons el qual *"no és, de tota manera, el lloc de naixement de Colom el més important"* a esbrinar. Particularment, hi ha dos aspectes en la vida del gran navegant que considerem d'interès major: si prové d'una família afectada seriosament per la guerra de la Diputació contra Joan II –el pare de Ferran el Catòlic– i si fou corsari (és a dir, pirata amb patent de cors). El primer aspecte, l'hem tractat en el llibre **Quatre germans Colom, el 1462** (Barcelona, Dalmau ed., 1978), i, el segon tema, el tenim enfocat en **Un corsari anomenat Colom** (Barcelona, Dalmau ed., 1991). Evitem de reiterar l'argumentació.

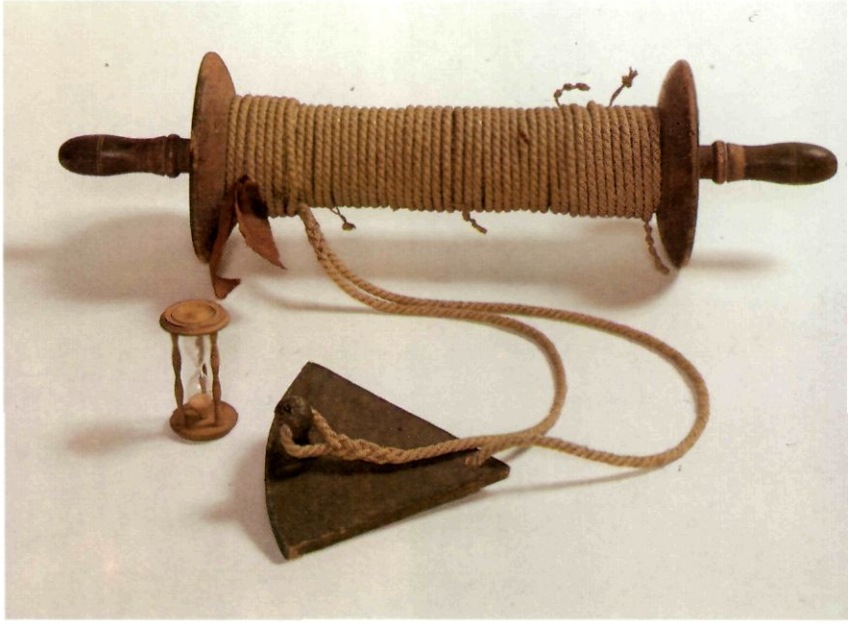

Instruments nàutics antics: la corredora de barqueta *i el* rellotge de sorra. *La corredora de barqueta servia per a mesurar la velocitat de navegació. Museu Marítim. Foto Jordi Isern.*

La tesi d'una Gènova tortosina

Com és natural, la incògnita incita la imaginació i, per tant, diversos erudits catalans han procurat d'aportar la contribució entusiasta als problemes colombins. Així, Ricard Carreras i Valls –autor de mants articles de tema colombí– en el seu llibre **Catalunya descobridora d'Amèrica** (Barcelona, 1928-1929) manifesta que, respecte a la ubicació de l'indret de naixença de Colom, Ulloa *"s'inclina cap als indrets de Jana o Canet lo Roig, a la província de Castelló"*, mentre que *"jo [ho] situo a Terra Roig o Terra Rubra* ultra flumen *de Tortosa"*.

Escauria de referir-nos a les conferències que Ulloa pronuncià en ambients com el Centre Excursionista de Catalunya –amb la intervenció del president F. de P. Maspons i Anglasell i de F. Carreras i Candi–, però no perdem de vista que convertiríem el present article en una crònica. Per tant, ens limitem a reflectir que el 1929, gràcies a l'atenció prestada a Carreras i Valls, el tortosí Enric Bayerri pogué repristinar la seva teoria tor-

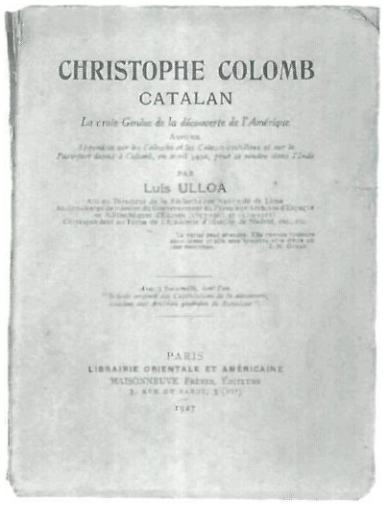

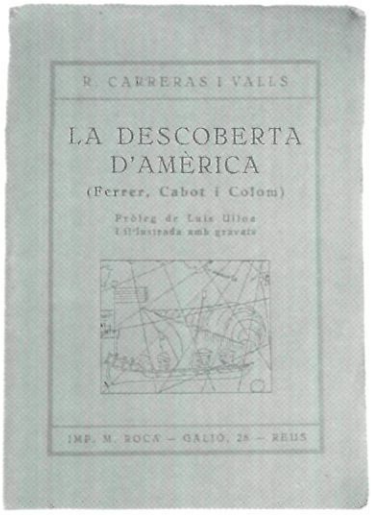

tosinista. Aquell reconeixia (a *La Veu de Catalunya,* 26 de setembre de 1929) que *"Tortosa és la vila de Catalunya que més pot vanagloriar-se d'haver vist néixer el Descobridor"*, mentre que, dies després, el periodista F. Madrid comentava (a *Estampa,* Madrid, 15 d'octubre de 1929) la vaguetat que *"un dia van dir que Colom era nat a l'Urgell; un altre, a l'Empordà; més tard, a Lleida; i ara hom afirma que nasqué a Tortosa"*. Bayerri, en la seva obra pòstuma **Colón tal cual fué,** publicada el 1961, insisteix que *"mentre no sigui provada amb documents indiscutibles una altra cosa, Colom tingué com a pàtria d'origen l'illa anomenada Gènova, situada a l'Ebre, enfront de la ciutat de Tortosa"*. Bayerri parteix de la circumstància històrica que després de la conquesta de Tortosa, el 1148, el comte-rei Ramon Berenguer cedí dues terceres parts de l'esmentada illa a l'església de Sant Llorenç, de Gènova, i la part restant, a la república de Gènova. L'illa, que passà a rebre el nom de Gènova, avui ja no existeix, a causa dels al·luvions ebrencs del principi de la segona meitat del segle XIX. El director, que fou, de l'Arxiu Municipal de Tortosa mantingué els sil·logismes següents (pàgina 637):

"1. Colom és genovès perquè va néixer en una Gènova. Només hi havia, a darreries de l'Edat Mitjana, dues Gènova al món: la d'Itàlia i la de Tortosa. Colom no ha pogut néixer sinó en una, d'ambdues.

"2. Dificultats insuperables s'oposen a donar per cert que Colom nasqué a la Gènova italiana. Per tant, no queda cap més Gènova, per al naixement, que la Gènova tortosina".

Val a dir que Bayerri deixà sempre com a hipòtesi, no pas com a tesi, la seva interpretació ací adduïda. Pel que convingui, anotem que el capítol catedralici de Gènova va vendre, el 1289, al bisbe tortosí l'illa que continuà amb el nom de Gènova.

La tesi mallorquina

El 1931, Manuel Rubio i Borràs, essent director de la Biblioteca Universitària de Barcelona, rebé la carta d'un bibliòfil resident a Milà que, signant amb pseudònim, li oferí la coneixença d'un document d'elevat interès per a la història nacional: ni més ni menys que l'asserció que el descobridor era nat a Mallorca! No podem entretenir-nos a explicar la vicissitud del transcendental document, però el cas és que arribà a mans del doctor Rubio, el qual en publicà la reproducció fotogràfica, amb comentaris, en un periòdic madrileny. R. Llanas de Niubó, en **El enigma de Cristóbal Colón** (Barcelona, 1964), en narra el procés. Com refereix J. Suau Alabern en **La tesis mallorquina de Cristóbal Colón** (Palma de Mallorca, 1967), Rubio i Borràs es trobà immers en la qüestió sense proposar-s'ho i volgué comprovar, per tots els mitjans al seu abast, si el document era autèntic. El document, traduït, certifica: *"Jo, Giovan de Borromeo, havent-se'm prohibit de manifestar la veritat, secretament sabuda per mitjà del senyor Pier d'Anghiera, tresorer dels Reis Catòlics d'Es-*

panya [...], confio a la Història que "Colonus Christophorens" és de Mallorca i no de Ligúria. L'esmentat Pier d'Anghiera estimà que fos ocultada l'astúcia usada per "Giovan Colón" perquè causes de política i religió li havien aconsellat de fingir-se "Cristophorens Colón" per a demanar l'ajut de les naus del Rei d'Espanya. I diré, encara, ésser Colom igual a Colombo, perquè, havent descobert que viu a Gènova un tal "Christophero Colombo" llaner, fill de Domenico i Susanna Fontanarrosa, no sigui confós amb el navegant de les Índies Occidentals.

De Bèrgamo a d[esembre] 1494".

És obvi que un text tan expressiu havia d'aixecar polseguera; n'ha aixecat, però no pas tanta, ni de bon tros, com algú podia esperar. El document resulta massa explícit! Tot i que, segons J.M. Millàs Vallicrosa, l'escrit no conté cap expressió impròpia del temps pretès, l'opinió erudita, tanmateix, no s'inclina, en general, a assignar-li el valor d'autenticitat.

Sigui com vulgui, l'atenció envers un possible Colom mallorquí no resulta foraviada. El març del 1952, la revista illenca *Cort* publicà una sèrie de quatre articles, de Suau, enfocant per primera vegada –segons sembla– a Mallorca i en una publicació mallorquina el mallorquinisme del gran navegant. Llavors guanyà terreny la possibilitat que Colom fos de família "xueta".

El felanitxer Joan Cerdà va comentar a *Cort*, l'abril del 1962, el *document Borromeo*, amb l'article *"¿Cristóbal Colón nació o no nació en Felanitx?"*. S'anava configurant, en el pensament d'alguns illencs, que Joan Colom, de Felanitx i de casta oposada a Joan II, tingué un fill homònim... el descobridor.

La remoció del tema motivà que algun mallorquí suscités l'existència, prop de la ciutat de Palma, del suburbi dit Gènova, d'etimologia dubtosa entre "gent nova" i el contrabandisme per les peces arribades "de Gènova".

La toponímia –tothora present en les diverses teories que escartegem– té, en el cas felanitxer,

el puntal del santuari de Sant Salvador (aquest és el primer nom que Colom posà en arribar al nou món). El pòsit de l'Escola de Cartografia constitueix una altra basa mallorquina, i, en especial, el rerefons de la lluita entre "ciutadans" i "forans", a mitjan segle XV: els dos fills de Joan Colom, anomenats Joan i Bartomeu, per salvar la vida hagueren de fugir de l'illa, i s'escaparen amb Miquel Ballester, fill de Simó Ballester (esquarterat, com a cap de la conspiració). El fill Joan Colom serà el descobridor, i Miquel Ballester li serà company en el segon viatge.

Fill del Príncep de Viana?

El 1968 Joan Cerdà féu impacte, amb el seu llibre **Mallorca ¿cuna de Colom?**, editat a Felanitx. Hi refereix que el príncep Carles de Viana –germanastre de Ferran el Catòlic– estigué en

Eines de calafat. Museu Marítim. Foto Jordi Isern.

estat de llibertat vigilada, l'agost del 1459, al castell de Santueri. A l'Alqueria Rossa, entre Santueri i la vila felanitxera, residia la família Colom, destacada com a contrària del rei Joan II. Carles de Viana i l'al·lota de la casa, Margarida, simpatitzaren, intimaren... i aviat, el 28 d'octubre (del 1459), el príncep agraïa al governador de Mallorca *"lo que fecho haveis en recomendacion de Margarita, la verdad de la cosa mostrara lo que haveys sentido de ella ser prenyada"*. Segons Cerdà, d'aqueix embaràs nasqué el 1460 una descendència que més tard s'identificaria com "el Descobridor". El nom de l'Alqueria Rossa –Rotja, l'indica Millàs Vallicrosa– correspondria al "Terra Rubra" consignat en algun document colombí (que és un topònim, altrament, que fa practicar al tarragoní Ernest Vallhonrat indagacions prop de l'Alguer, a Sardenya).

Han estat diversos els estudiosos que, bo i caient, alguns, en l'oblit de no mencionar Cerdà com a promotor de la romàntica història apuntada, difonen l'enamorament del príncep i la fadrina. Hem d'afegir, però, que un dels qui en foren propagadors, Miquel Ferrà, autor de **Memòries secretes de Cristòfor Colom** (Barcelona, Edicions La Magrana, 1983), posteriorment –el març del 1989– ha escrit que *"ben aviat em desmuntaren la tramoia quan aquesta ja estava quasi endiumenjada. Com una poalada d'aigua fresca em caigué a sobre l'opinió, segons sembla ben documentada, del biògraf del Príncep de Viana Manuel Iribarren, el qual afirma que la suposada presó del tal personatge al castell roquer de Santueri de Felanitx no passa d'ésser una tradició romàntica local sense que cap paper la justifiqui"*. I, ja en l'etapa actual, Ferrà es queixa dels *"excessius localismes que (sense sortir de l'arxipèlag) es volen atribuir al navegant (Felanitx, Montuïri, Fornalutx, Biniaratx, Menorca, Eivissa, Call de la Ciutat de Mallorca...)"*. *"Potser –hi agrega– seria l'hora de reivindicar (si és que val la pena) un Cristòfor Colom balear, en majúscules, prescindint de la lletra petita."*

Confiem que hi hagi, en conseqüència, revisió del "vianisme", que, a les Balears, ha apassionat algun altre autor, com Gabriel Verd (**Cristóbal**

Colón y la revelación del enigma, 2.ª edició, Palma, 1986; **Cristóbal Colón. Era noble y de sangre real,** Palma, 1989), i, lluny de les illes, té exponent en Bartomeu Costa-Amic (**Colom, catalán de Mallorca, sobrino de los Reyes Católicos,** 2.ª edició, Mèxic, 1989).

Felanitx

Jaume E. Amengual, amb la col·laboració de R. Bauzà Socias –de Montuïri–, ha publicat, el 1990, **El descubridor del Nuevo Mundo** i **La verdad de Joan Colom** (Ed. Eureka, Palma). Arriba a la conclusió que el futur descobridor nasqué vers el 1436, probablement a Felanitx, *"nomia Joan Colom i no Cristòfor"*, començà a navegar vers el 1450, tenia formació hebraica i participà en la guerra dels forans contra els ciutadans (1450-1452) –revolta dels mallorquins contra el sistema feudal. Havent fugit amb el seu germà, a Provença, hom posà preu, en tant que "bandejats", als seus caps: 40 lliures. Esdevingué corsari al servei de Renat d'Anjou i va lluitar contra l'armada de Ferran el Catòlic.

Catalanismes als escrits de Colom

Advertim que Amengual no manca de mètode i, així, procura reforçar la seva teoria amb l'aportació de particularitats, com els catalanismes (o mallorquinismes) observables –tal vegada pretesament– en els escrits colombins.

Aquest tema dels idiotismes ha inspirat bastants indagadors: Menéndez Pidal (**La lengua de Cristóbal Colón,** Madrid, 1942), Cúneo-Vidal (**Cristóbal Colón, genovés,** Barcelona, 1928), Caius Parellada (**Colom venç Colombo,** Barcelona, 1987), Josep M. Castellnou (**Cristòfor Colom, català,** Barcelona, 1989), etc. No sempre l'assenyalador ha gaudit d'encert, com ocorre quan hi ha la pretensió que Colom signà "El Almirant", sense adonar-se, qui ho sosté, de la faisó amb què ell grafiava la síl·laba final *te* (ultra que *almirant* no és, lexicalment, *almirall).*

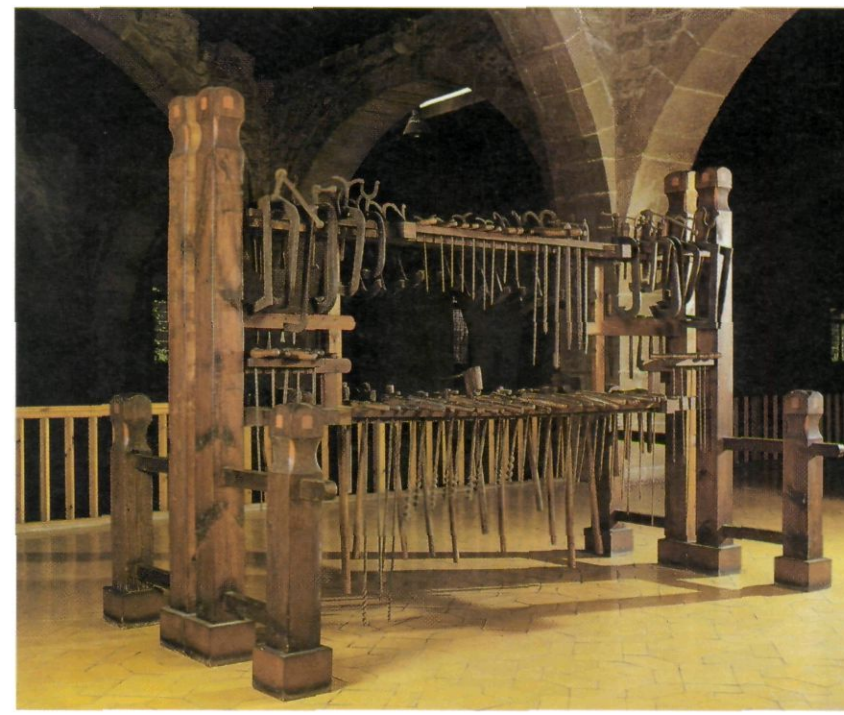

Eines del mestre d'aixa. Museu Marítim. Foto Jordi Isern.

"Todas éstas son palabras del Almirante, con su humilde y falto de la propriedad de vocablos, estilo, como quien en Castilla no había nacido", constatà el pare Las Casas (**Historia de las Indias,** capítol CXLI). *"Yo no soy el primer Almirante de mi familia"*, va escriure el mateix Colom. Ho hem de tenir present, és clar, per raó de l'enunciat que ens hem proposat.

Eivissa

L'eivissenc Nito Verdera aportà, el 1979, la seva tesi *Cristòfor Colom fou eivissenc;* la divulgà a través del *Diario de Ibiza.* Indaga en la toponímia colombina i troba que *"Sant Salvador, Saona, Martinet, Margarita, Galera, Camarí... són noms existents a Eivissa-Formentera"*. No deixa d'establir política de campanar: el *"Sant Salvador, de Dalt Vila"* té més antigor que el *"Sant Salvador de Felanitx"*, *"ermita encara no construïda o no del tot acabada a l'època de la Descoberta"*. Per fortuna, l'infatigable Nito sap obrir millor els horitzons científics, com ho ha anat demostrant amb posteriors treballs concernents al descobridor.

Torroja de Segarra, prop de Cervera. Foto Arxiu Mas.

La tesi segarrenca

A la revista *Diplomatari* (Barcelona) de setembre del 1980 l'igualadí Antoni Colom i Bisbal publicà *Cristóbal Colón, català, de Tarroja de Segarra*. Al principat, el caliu alimentat per Luis Ulloa (mort a Barcelona el febrer de 1936) ha prosseguit, més o menys viu, ventat en bona part per homes del tremp del recercador Jaume Colomer i Monset, el periodista Joaquim Ventalló i el bibliògraf Josep Porter. La nòmina d'indrets catalans *"on nasqué Colom"* no és pobra a les comarques lleidatanes, des que Carreras i Valls (a **Los catalanes Juan Cabot y Cristóbal Colom**, Barcelona, 1931, pàgina 128) presumí que a Castellsalvà o a Verdú veuria la llum primera, l'any 1447, l'immortal navegant. Un altre lleidatanista fou *Joan Querol i Calvis, amb una sèrie d'articles que* aparegueren, pels volts del 1953, al diari lleidatà *La Mañana* i que duien el títol genèric *"¿De dónde fué Colón?"*, amb el subtítol *¿De Lérida? Una hipótesis corroborada con singulares indicios.*

El mencionat Colom i Bisbal decidí que *"Cristòfor Colom no pot ésser altre que un Joan Baptista Colom, nat a Tarroja de Segarra, qui d'infant havia anat a escola a Pavia, lloc proper"*. Podem convenir-hi, o no. Si ens convenç l'argumentació, admetrem que *"Tarroja, bressol del genial descobridor, queda convertit en poble extraordinari, de ressonància mundial"*. I aprendrem que els progenitors de l'almirall foren Antoni i Magdalena, els quals, per ésser contraris al rei Joan II, el 1462 abandonaren Tarroja, i empobriren.

Sobre aqueixa teoria tarrogenca pot comptar, també, l'opinió –documental– de l'arxiver reverend Antoni Bach i Riu, o bé la –crítica– de l'investigador nord-americà Charles Merrill. No hi és refractària, pel que sabem, Teresa Baqué i Estadella, qui, enllà del batibull d'*ismes* localitzadors, sosté la singular teoria que presentà al XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (1987), amb la comunicació –publicada el 1990– *El rei Pere de Portugal (Pere IV dels catalans) i la seva influència en el descobriment d'Amèrica*. L'atipisme rau en el fet, real, que la coneguda divisa, en francès, *"Paine pour Joie"*, pròpia de Pere de Portugal –nét del darrer comte d'Urgell, Jaume el Dissortat–, fou encarnada per un personatge, de carn i ossos, herald del rei i de nom ignorat. Baqué i la seva col·laboradora Dolors Barfull arriben al convenciment que l'herald *"Paine pour Joie"* fou Colom.

Altres teories

La constel·lació de "pàtries de Colom" se significa, encara, i sense deixar de mirar el mapa de Catalunya, amb d'altres topònims. Així, Ernest Vallhonrat i Llurba, practicant l'estudi de la família del constructor de naus Pau Colom –resident al tarragoní carrer de la Nau, el 1453–, ha dissertat, el 1990, sobre *Colom, un jueu de Tarragona*. Amb bon bagatge històric, el veterà Josep Porter i Rovira centra a Barcelona, la capital catalana, l'arrel del llinatge: el pare de Colom militava en la Busca i en sofrí les conseqüències; el futur descobridor i el seu germà Bartomeu no foren perdonats per haver combatut contra Joan II i s'exilia-

Castell de Felanitx, Mallorca. Foto Arxiu Mas.

ren a Portugal. Retreiem que la família barcelonina dels *"quatre germans Colom, el 1462"*, consent ramificacions, com el badalonisme que propagà, fa anys, Manuel Bazataqui Villarroya, amb el seu article *"¿Cristóbal Colón, badalonés?" (Diario de Barcelona,* 14 de setembre de 1972).

En un terreny més folklòric que no pas històric, Joan Amades exposà (en l'article *"Colón, catalán según la leyenda", Destino,* Barcelona, 7 de novembre de 1953) una sèrie de masos que, per dur el nom Colom, queden vinculats al descobridor; apareixen a Arenys de Munt, Sant Feliu de Guíxols, Sant Joan Despí, la Geltrú, Capafonts, Cardona...

La veritat pot esperar

Amb vehemència, el balaguerí J.B. Xuriguera va publicar l'article "Cristòfor Colom fou català" (al butlletí del Centre Comarcal Lleidatà, Barcelona, gener de 1978) dient-hi, amb rotunditat: *"Voldríem fer entendre que ja n'hi ha prou de presentar proves, que fins i tot en sobren... Podem dir ben alt que Colom fou català. Ningú no pot demostrar el contrari"*. Tanmateix, hem de recordar que Ulloa adoptà el lema de J.M. Guyau, que manifesta: *"La veritat pot esperar. Restarà sempre jove i un dia serà reconeguda"*.

COLOM I BARCELONA

Frederic Udina i Martorell

UNA presència documental i l'altra, física: aquestes correspondrien a les dues vegades que el descobridor estigué, moralment i físicament, a la ciutat comtal, malgrat que hom n'ha suposat moltes més i ha arribat a sostenir que no són dues, sinó tres o quatre, les ocasions que tingué Colom d'estar a Barcelona. Nosaltres, però, ens limitarem a tractar, primerament, d'una presència moral, mitjançant un document, que es guarda a la nostra ciutat, cabdal per a Colom i la descoberta del nou món i, en segon lloc, de la seva veritable presència física a Barcelona, degudament provada, sense cap mena de dubte, per la documentació que posseïm.

Les capitulacions

La presència moral, tal com es pot deduir de les línies que acabem d'escriure, es refereix al document *de les capitulacions, que Cristòfor Colom* aconseguí, després de moltes vicissituds, discussions i desenganys amb els Reis Catòlics. Aquestes capitulacions es guarden en el registre 3569 de la Reial Cancelleria de la Corona d'Aragó, a l'arxiu d'aquest nom. Així, diem que Colom és present a Barcelona, no físicament, sinó per mitjà d'aquest important escrit, que tot seguit descriurem. I fou present físicament a la nostra ciutat, sens dubte, per la primavera del 1493, quan el reberen els Reis Catòlics en retornar del seu primer viatge, el de la descoberta del nou món.

Les capitulacions de Santa Fe (nom que correspon al lloc on foren signades) són datades el 17 d'abril de 1492, és a dir, quatre mesos abans d'aquest primer viatge, en què Colom sortí de Palos l'agost del dit any.

Propostes de Colom

El document va ser fruit de les propostes que féu Colom i que un representant seu –segurament, un dels frares de La Rábida– va defensar *amb el també representant dels Reis, l'aragonès* Joan de Coloma, fill d'empordanesos i secretari del rei catòlic. Són uns capítols sense numerar

amb una capçalera que diu així: *"Las cosas suplicadas e que [...] otorgan a don Christobal de Colón en alguna satisfacción de lo que ha descubierto [...] y del viage que, agora, con el ayuda de Dios, ha de fazer [...]"*. Es tracta, doncs, d'unes peticions formulades per Colom. A cadascun dels capítols es diu: *"Plaze a Sus Altezas. Johan de Coloma"*. En el primer capítol es parla de les altes dignitats d'almirall, virrei i governador general que ha demanat i que se li atorguen; en el segon, les peticions es refereixen a les autoritats que hauran de regir els territoris que s'ocupin, les quals seran proposades per Colom en forma de terna; a continuació, es parla de les mercaderies de dintre del territori que depengui de Colom –or, plata, perles, espècies, etc.– i que li reconeixen una dècima part de tot el que hi hagi. Així mateix, se li reconeix la capacitat de jutjar qualsevol qüestió que se susciti respecte a les mercaderies esmentades *("això, però, si fos just")*. Finalment, es reconeix a Colom la vuitena part de les construccions de vaixells.

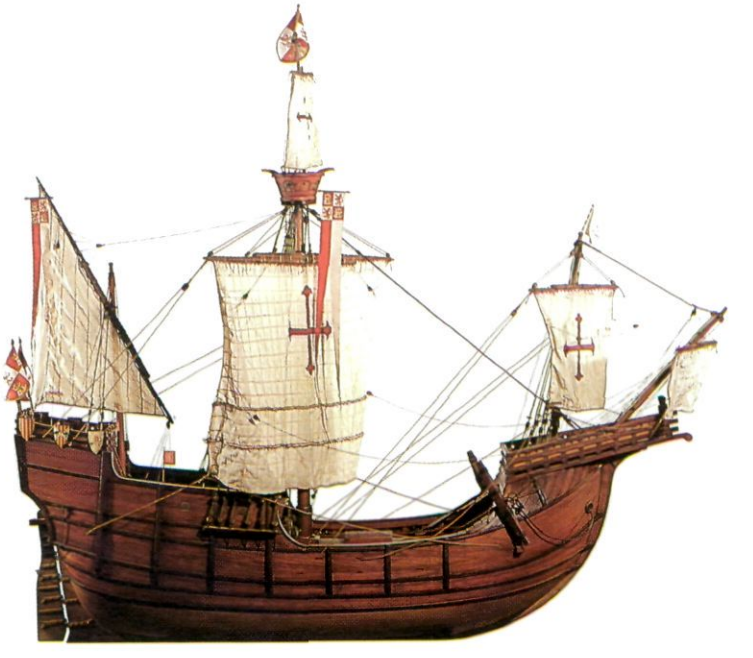

La Pinta, *la* Niña *i la* Santa Maria. *Reproducció de les tres caravel·les de Colom. Museu Marítim de Barcelona. Foto Jordi Isern.*

Un text important

Per a una comprensió més clara, reproduïm a continuació el text íntegre de les capitulacions de Santa Fe, segons el document que guarda l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que diu així:

"Las cosas suplicadas e que Vuestras Altezas dan e otorgan a don Christoual de Colon en alguna satisfacion de lo que ha descubierto en las mares oceanas y del viage que agora, con el ayuda de Dios, ha de fazer por ellas en seruicio de Vuestras Altezas son las que se siguen:

"Primeramente que Vuestras Altezas, como señores que son de las dichas mares oceanas fazen dende agora al dicho don Christoual Colon, su Almirante en todas aquellas islas y tierras firmes que por su mano o industria se descubriran o ganaran en las dichas mares oceanas para durante su vida y despues del muerto a sus herederos e successores de vno en otro perpetualmente con todas aquellas preheminencias pertenecientes al tal officio e segund que don Alfonso Enriquez, quondam, Almirante Mayor de Castilla e los otros sus predecessores en el dicho officio lo tenían en sus districtos. Plaze a sus Altezas. Johan de Coloma.

"Otrosi que Vuestras Altezas fazen al dicho don Christoual su Visorey e Gouernador general en todas las dichas tierras firmes e yslas que como dicho es él descubriere o ganare en las dichas mares e que para el regimiento de cadahuna e cualquiere dellas faga el eleccion de tres personas para cada oficio e que Vuestras Altezas tomen y scojan vno, el que mas fuere su seruicio e assi seran mejor regidas las tierras que Nuestro Señor le dexara fallar e ganar a seruicio de Vuestras Altezas. Plaze a sus Altezas. Johan de Coloma.

"Item que de todas e qualesquiere mercadurias siquiere sean perlas, piedras preciosas, oro, plata, specieria e otras qualesquiere cosas e mercadurias de qualquiere specie, nombre e manera que sean que se compraren, trocaren, fallaren, ganaren e houieren dentro en los limitos del dicho Almirantadgo que dende agora Vuestras Altezas fazen merced al dicho don Christoual e quieren que haya e lieue para si la dezena parte de todo ello quitadas las costas todas que se fizieren en ello por manera que de lo que quedare limpio e libre haya e tome la dicha decima parte para si mismo e faga dello a su voluntad, quedando las otras cosas nueue partes para Vuestras Altezas. Plaze a sus Altezas. Johan de Coloma.

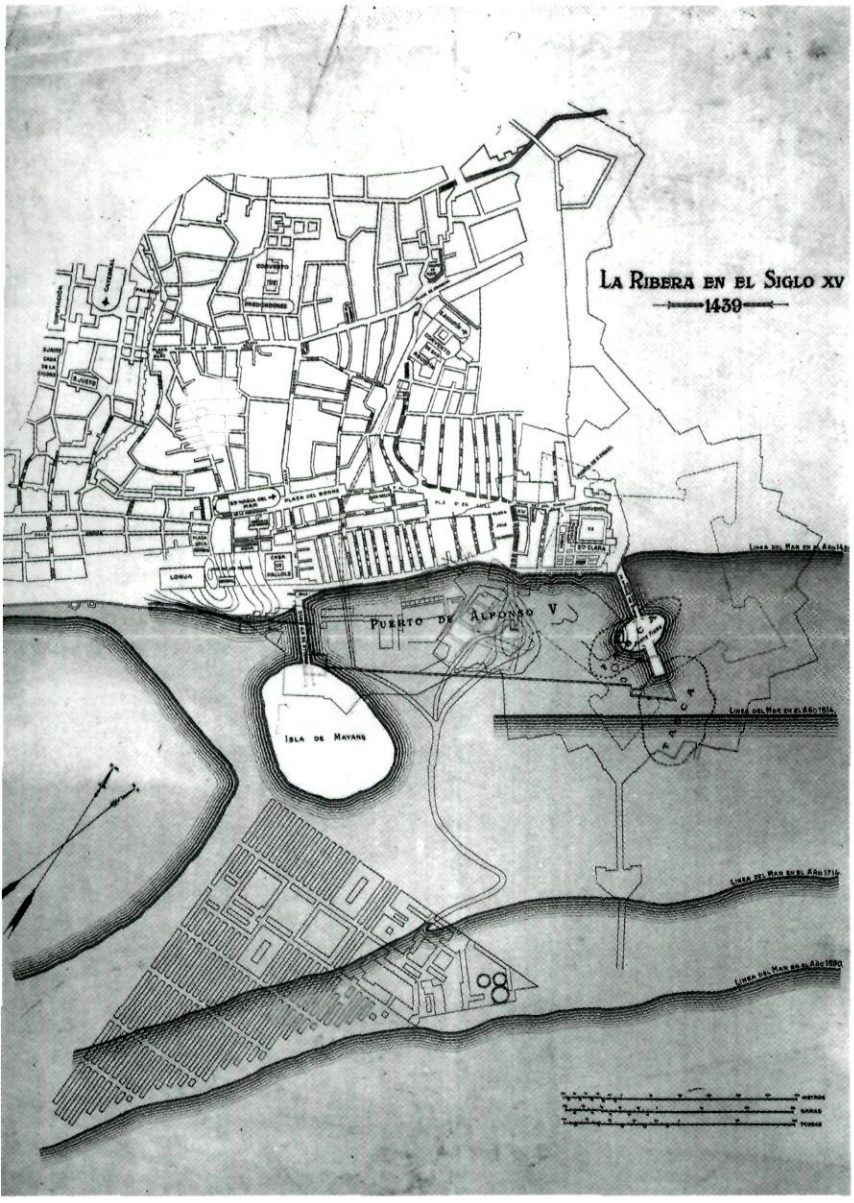

Plànol de la zona portuària de Barcelona o barri de la Ribera en el segle XV. La línia de costa més propera als edificis assenyala on arribava el mar l'any 1439. Les altres corresponen, respectivament, als límits dels anys 1614, 1714 i 1890. Foto Arxiu Mas.

"Otrosi que si a causa de las mercadurias quel trahera de las dichas yslas y tierras que assi como dicho es se ganaren o descubrieren o de las que en trueque de aquellas se tomaran aqua de otros mercaderes naciere pleyto alguno en el logar donde el dicho comercio e tracto se terna y fara que si por la preheminencia de su officio de Almirante le pertenecera conocer del tal pleyto, plega a Vuestras Altezas que él o su teniente e no otro juez conozcan del tal pleyto e assi lo prouean dende agora. Plaze a sus Altezas si pertenece al dicho officio de Almirante, segunt que lo tenia el dicho Almirante don Alonso Enriquez, quondam, y los otros sus antecessores en sus districtos y siendo justo. Johan de Coloma.

"Item que en todos los nauios que se armaren para el dicho tracto e negociacion cada y quando y quantas vezes se armaren que pueda el dicho don Christoual Colon si quisiere contribuyr e e [sic] *pagar la ochena parte de todo lo que se gastare en el armazon e que tanbien haya e lieue del prouecho la ochena parte de lo que resultare de la armada. Plaze a sus Altezas. Johan de Coloma.*

"Son otorgadas e despachadas con las respuestas de Vuestras Altezas en fin de cadahun capitulo en la villa de Sancta Fe de la Vega de Granada a xvii. de abril del año del Nacimiento de Nuestro Señor MCCCCLXXXXII. Yo el Rey. Yo la Reyna. Por mandado del Rey e de la Reyna Johan de Coloma".

(ACA, Canc., registre 3.569, folis 135, 5è, 136)

Algunes qüestions interessants

Després del text íntegre que acabem de reproduir i del resum que n'escriguérem a la primeria, cal referir-se a algunes qüestions que, naturalment, suscita l'escrit. La primera que cal comentar és la rúbrica que encapçala el document: es tracta d'unes peticions de Colom que els Reis li concediren; en segon lloc, hi apareixen dues oracions gramaticals ben clares, ajuntades per la conjunció *y*. Aquestes dues oracions es refereixen a dos temps diferents: primerament, al passat *("lo que ha descubierto")* i, després, al present, amb tendència al futur *("y del viaje que agora")*. Per tant, caldria esbrinar què vol dir *"lo que ha descubierto"* mig any abans de la descoberta d'octubre de 1492. Aquesta frase ha donat

lloc a la formulació de la teoria de la predescoberta, hipòtesi que va ser defensada per l'historiador peruà Ulloa. D'altres han cregut que es referia a alguna experiència anterior, com, per exemple, el coneixement que Colom posseïa de l'existència dels vents alissis, o altres, gràcies a algun navegant o a ell mateix. No obstant això, l'expressió és molt clara, i és impensable que un text d'aquesta categoria caigués en cap equivocació: es tracta d'un document reial i d'un afer de molta importància, atès el que es planteja i el futur que comporta l'empresa. Alguns autors, però, han suposat una equivocació, fins al punt que han arribat a publicar el document canviant el temps del verb de passat a futur. La nostra opinió, però, és que si no es tracta d'un predescobriment el document, evidentment, es refereix a algun coneixement cert molt pregon que tenia Colom i que, directament o indirecta, devia arribar a oïdes dels Reis Càtolics. Devia ser, això, un secret de confessió –si és que existí– confiat a un dels frares de La Rábida que, amb la fe que un d'ells donaria a Isabel la Catòlica, facilitaria la decisiva acceptació de les propostes de Colom per part dels Reis Catòlics? (Aquesta hipòtesi ha estat defensada per l'historiador Juan Manzano.)

L'autenticitat del document

Però la frase encara ha creat més problemes als estudiosos, car recentment un altre historiador, Rumeu de Armas, ha teixit també una hipòtesi a base de dubtar de l'autenticitat d'aquest document del registre de la cancelleria reial (cal aclarir que l'original del document s'ha perdut, i això ha estat causa de nous dubtes).

Abans de passar a altres qüestions, però, continuem l'estudi del document que hem reproduït, que considerem totalment autèntic i còpia de l'original; l'original és el que donaren a Colom el mes d'abril de 1492 i que s'emportà en el seu primer viatge, junt amb altres documents lliurats pels Reis Catòlics.

En els primers capítols de les capitulacions –al marge de l'encapçalament i dels problemes que planteja– hi ha diverses qüestions per comentar. En primer lloc, la concessió a Colom de tres alts càrrecs: el d'almirall, el de virrei i el de governador general. Dels tres, n'hi ha un que està clarament relacionat amb l'almirall de Castella, car es parla dels drets que tenia l'almirall Enríquez, sense cap referència als almiralls de la corona d'Aragó. Quant als càrrecs de virrei i de governador general, cal afirmar que tenen més relació amb la corona d'Aragó que amb la de Castella, com ja insinuà fa anys Jaume Vicens Vives, contradit, però, per García Gallo. Nosaltres creiem que el primer càrrec correspon a una institució clarament mediterrània que, concretament, es va desenvolupar al regne de Sicília; sembla poc coneguda a Castella, on es desenrotllà més endavant. I pel que fa al tercer càrrec donat a Colom, el de governador general, cal aclarir que és una jerarquia clarament catalano-aragonesa, desconeguda a Castella i estesa a la nostra corona. Això ens portaria a reconèixer el cert coneixement que tenia Colom de les institucions de l'època i, concretament, de les dels regnes de l'esmentada corona nostrada, si bé és cert que també coneixia les de Castella, com ho demostra en dir que demana l'almirallat tal com el tenia en altre temps Alfonso

Visió romàntica de la platja de Badalona a principis del segle actual. La proximitat amb Sant Jeroni de la Murtra, residència reial, fa versemblant el supòsit que fou aquí, precisament, on desembarcà Colom en tornar del primer viatge. Foto Arxiu Mas.

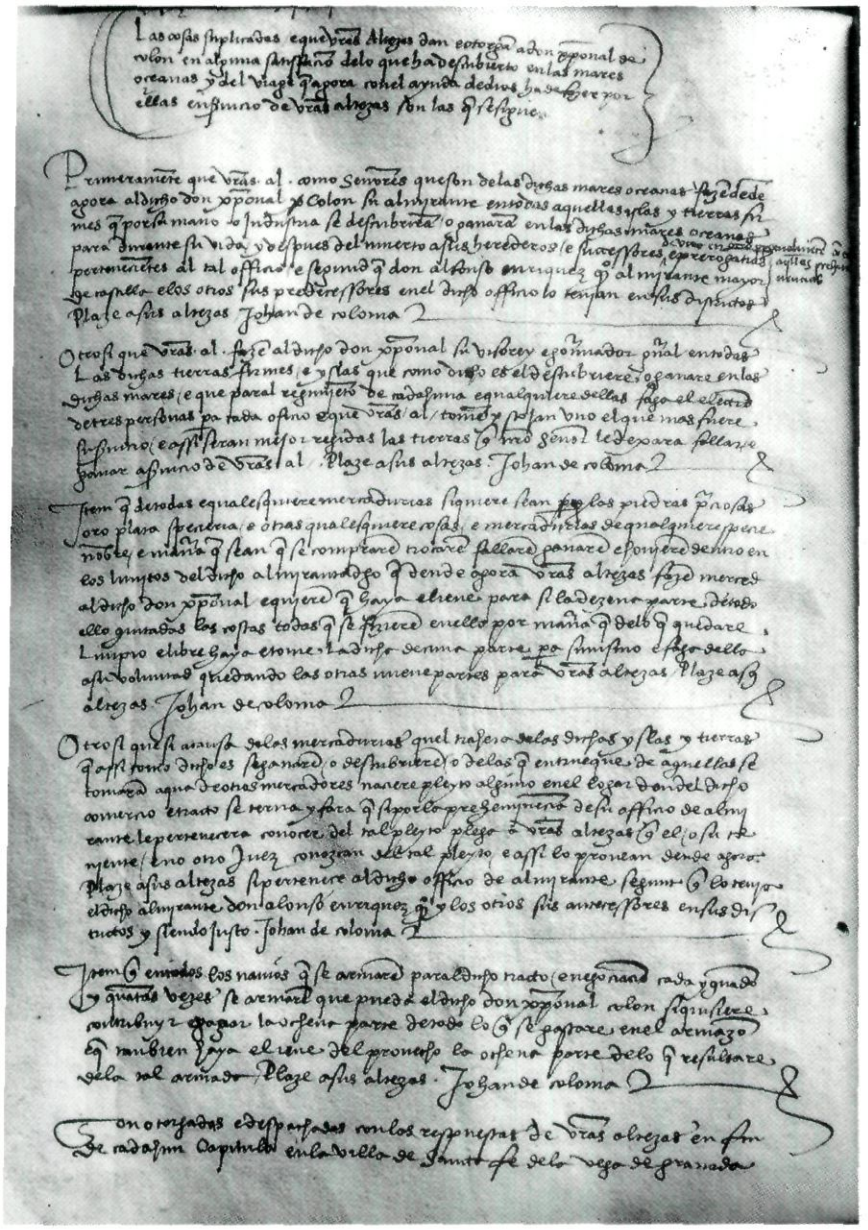

Les Capitulacions *de Santa Fe, signades entre Colom i els reis Catòlics, que es conserven a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Foto Arxiu Mas.*

Enríquez. Ara bé, respecte a aquesta tercera jerarquia *–la de governador general–, hem d'insistir* en l'origen institucional català, car el càrrec era vinculat al primogènit de la corona i el detenien tots els primogènits dels nostres reis a les darreries de l'edat mitjana. Tornarem de seguida a aquesta qüestió.

L'ambició de Colom

Les altres concessions donades a Colom ja han estat descrites, i sols volem remarcar la gran ambició de Colom en demanar el que sol·licità i la rara concessió feta pels Reis Catòlics d'aquests grans avantatges econòmics; tants, que fan creure si els Reis pensaren que el que concedien no seria mai efectiu, perquè el que prometia trobar *Colom era massa fantàstic, o bé que ja se'n parlaria* si, efectivament, l'empresa de Colom era positiva.

Però abans de continuar amb els problemes d'aquestes capitulacions, cal dir dues coses. Sembla que el document de les capitulacions està fet amb certa premura i amb la finalitat de lligar allò que oferia Colom, lliurar-li el document i fer que comencés a preparar l'empresa: perquè tot just 13 dies després els Reis lliuraren, no unes noves capitulacions, sinó un nou document en què, en certa manera, en confirmar-les, puntualitzen i retallen el concedit en la primera, sense rectificar-ho. Aquest document del dia 30 d'abril, que no fou registrat a la cancelleria aragonesa, sinó a la castellana, diu el següent:

"Don Fernando e doña Isabel, por la gracia de Dios, rey e reina de Castilla, de León, de Aragón, de Cecilia, de Granada, de Toledo, de Valencia, de Galicia, de Mallorcas, de Sevilla, de Cerdeña, de Córdoba, de Córcega, de Murcia, de Jaén, de los Algarbes, de Algecira, de Gibraltar e de las islas Canarias; conde e condesa de Barcelona e señores de Vizcaya e de Molina; duques de Atenas y de Neopatria; condes de Ruysellón e de Cedania; marqueses de Oristán e de Gociano: Por cuanto vos Cristobal Colom vades por nuestro mandado a descobrir e ganar con ciertas fustas nuestras e con nuestras gentes ciertas islas e tierra-firme en la Mar Océana, e se espera, que con la ayuda de Dios, se descobrirán e

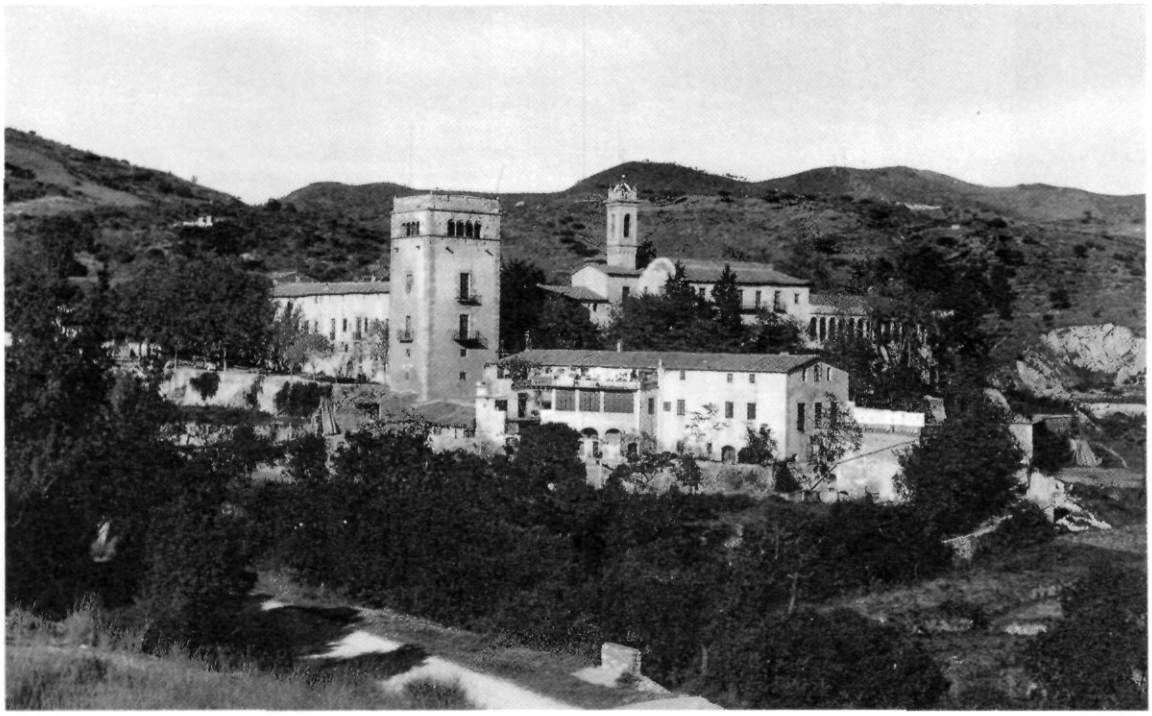

Monestir de Sant Jeroni de la Murtra, entre Badalona i la Conreria, residència habitual dels reis catalans. És possible que fos aquí on els reis Catòlics reberen Colom quan tornà del seu primer viatge, contràriament a la tradició romàntica que situa la trobada al Saló del Tinell. Foto Arxiu Mas.

ganarán algunas de las dichas islas, e tierra-firme, en la dicha Mar Océana, por vuestra mano e industria; e así es cosa justa e razonable que, pues os poneis al dicho peligro por nuestro servicio, seades dello remunerado; e queriéndoos honrar e facer merced por lo susodicho, es nuestra merced e voluntad que vos el dicho Cristóbal Colón, después que hayades descubierto e ganado las dichas islas e tierra-firme en la dicha Mar Océana, o cualesquier dellas, que seades nuestro almirante de las dichas islas, e tierra-firme que así descubriéredes e ganáredes, e seades nuestro almirante e visorey e gobernador de ellas, e vos podades dende en adelante llamar e intitular don Cristóbal Colón, e así vuestros hijos e sucesores en el dicho oficio e cargo se puedan intitular e llar don e almirante e visorey e gobernador dellas; e para que podades usar e ejercer el dicho oficio de almirantazgo, con el dicho oficio de visorey e gobernador de las dichas islas e tierra-firme, que así descubriéredes e ganáredes, por vos e por vuestros lugares-tenientes, e oir e librar todos los pleitos e causas civiles e criminales tocantes al dicho oficio de almirantazgo e visorey e gobernador, según falláredes por derecho, e según los acostumbran usar y ejercer los almirantes de nuestros reinos; e podades punir e castigar los delincuentes; e usedes de los dichos oficios de almirantazgo e Visorey e gobernador vos e los dichos vuestros lugartenientes, en todo lo a los dichos oficios e cada uno dellos anejo e concerniente; e que hayades e llevedes los derechos e salarios a los dichos oficios e cada uno dellos anejos e pertenecientes, según e como los llevan e acostumbran llevar el nuestro almirante mayor en el almirantazgo de los nuestros reinos de Castilla e los visoreyes e gobernadores de los dichos nuestros reinos. E por esta nuestra carta o por su treslado, signado de escribano público, mandamos al principe don Juan, nuestro muy caro e muy amado hijo, e a los infantes, duques, perlados, marqueses, condes, maestres de las Órdenes, priores, comendadores, e a los del nuestro Consejo, e oidores de la nuestra Audiencia, alcaldes e otras justicias cualesquier de la nuestra casa e corte e Chancillería, e a los subcomendadores, alcaides de los castillos, e casas fuertes e llanas, e a todos los Concejos, asistente, corregidores, alcaldes, alguaciles, merinos, veinticuatros, caballeros, jurados, escuderos, oficiales e homes-buenos de todas las ciudades e villas e lugares de los nuestros reinos e señorios, e de los que vos conquistáredes e ganáredes; e a los capitanes, maestres, contramestres, oficiales, marineros e gentes de la mar, nuestros súbditos e naturales, que agora son o serán de aquí adelante, e a cada uno e a cualquier dellos: que seyendo por vos descubiertas e ganadas las dichas islas, e tierra-firme en la dicha Mar Océana, e fecho por vos, o por quien vuestro poder hobiere, el juramento e solemnidad."

Modificacions remarcables

Aquest escrit és un veritable document cancelleresc, amb tots els trets comuns a tal mena d'escriptures, i ofereix algunes modificacions respecte a les capitulacions (recordem que aquestes eren simplement un acord entre dues parts per a portar a cap una empresa entre el protagonista de la mateixa i els Reis, que, si la portava a terme, li concedien una sèrie de pretensions que Colom presentava). En el nou document apareix ben clara la confirmació dels càrrecs d'almirall i virrei, i també el de governador, però sense l'adjectiu *General* (ja ho comentarem després); així mateix, Colom pot jutjar i usar, dels seus càrrecs, els esmentats de la manera com els han usat en els *"nuestros reinos de Castilla"*. No hi ha, però, esment dels avantatges sobre les mercaderies ni els vaixells. El nou document fa la impressió d'ajustar un xic les concessions i de limitar-les al regne de Castella. El sol fet que l'enregistrament

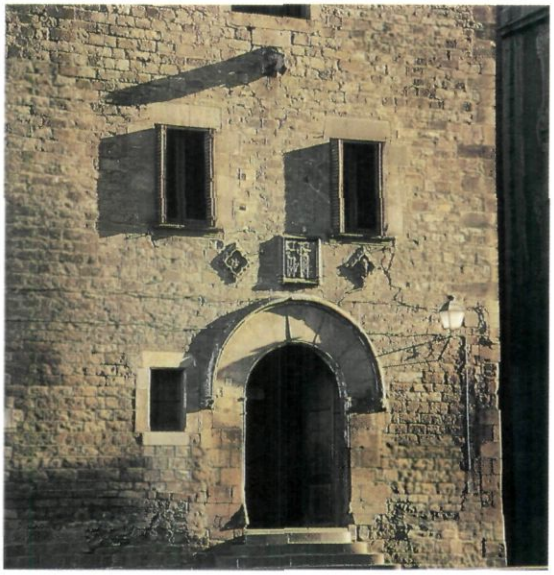

Un edifici gòtic de la Barcelona de l'època de Colom: la casa de la Canonja i Pia Almoina (s. XV). Foto Ramon Manent.

del document es fes a la cancelleria castellana ja aferma aquesta impressió.

Però és més: per una part, les capitulacions es mantenen, car no es desautoritzen ni s'anul·len, i per l'altra, hi ha l'esment de la corona de Castella *("reino")* i una supressió que ens sembla d'un gran interès, el mot *General* aplicat al càrrec de governador. Aquest detall, que s'ha escapat de tots els historiadors, ens sembla de molta importància. La raó apareix bastant clarament: a Castella, el càrrec era sols de governador, sense l'adjectiu *General*. És un indici de la castellanització del nou document.

I ara, amb motiu d'aquesta omissió del mot *General*, tornem a la qüestió de l'autenticitat de les capitulacions, que ha estat posada en dubte per l'historiador ja esmentat, Antoni Rumeu de Armas. Aquest, en vista de la dificultat d'admetre *"lo que ha descubierto"* –que figura, com hem dit, a l'encapçalament–, creu que hi ha hagut dues versions de les capitulacions: les redactades efectivament l'abril del 1492, sense encapçalament i retingudes sense registrar a la cancelleria per motius de secret, i unes altres de després del primer viatge, on figuren les paraules misterioses del *"ha descubierto"*. La hipòtesi de Rumeu, no obstant això, no té proves de la doble versió, ni tampoc de la manca de l'encapçalament en una primeria. A més, però, hi ha un argument molt decisiu: tot allò concedit a Colom el 17 d'abril i rectificat en part el dia 30 en el segon document que també hem transcrit no té cap explicació si després del primer viatge se li atorguen aquelles grans concessions que li són negades tretze dies després. Encara hi ha un altre argument: a les capitulacions se'l nomena governador general, i al document del 30 d'abril se li treu el qualificatiu de general; si hem de creure Rumeu, com és que a la segona versió, que fóra la de l'encapçalament, hi torna a figurar el mot *General?*

Creiem, doncs, definitivament que les capitulacions del registre de l'Arxiu de la Corona d'Aragó són les autèntiques i totalment fiables.

D'altra banda, segons l'estudi que férem en dues intervencions que tinguérem fa uns anys en col·loquis sobre el tema (l'un a Conca i l'altre a La Rábida), vàrem provar, des del punt de vista diplomàtic i codicològic, l'autenticitat del text que serva l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

La presència de Colom a Barcelona

Amb tot això, doncs, podem considerar closa la qüestió de la presència moral de Colom a Barcelona sobre la base del document tan comentat de les capitulacions, i podem passar a la segona part del nostre article, sobre la presència física de Colom a Barcelona, l'any 1493, en retornar del seu primer viatge.

Sobre aquesta qüestió hi ha hagut també alguns dubtes, que s'han aclarit d'uns anys ençà. D'una banda, perquè existia bibliografia abundant sobre la matèria, car autors contemporanis i molt poc posteriors a la vida de l'almirall ho acreditaven, però les bases documentals no eren tan clares, sobretot tenint present la manca de notícies procedents de Barcelona. La ciutat tenia un dietari on s'anotaven els fets més sobresortints que s'esdevenien (a vegades, de molt poca importància), amb una especial sensibilitat, diríem *periodística*, a l'hora de recollir-los. Doncs bé, en aquest dietari no figura l'arribada de Colom a Barcelona, ni menys encara la recepció que li

dispensaren els Reis Catòlics. Més encara: la Deputació del General de Catalunya (precedent de la Generalitat) tenia també un dietari, que en aquella època l'escrivia un personatge, Safont, el qual tampoc no va recollir el gran esdeveniment. Això ha donat lloc que es dubtés de la certesa de la presència de Colom a Barcelona, rebut pels Reis Catòlics. Malgrat tot, avui, i després dels estudis de l'esmentat historiador Rumeu de Armas, la qüestió és plenament demostrada, no solament per les notícies donades per grans historiadors coetanis, sinó també, sobretot, per la documentació de l'època.

De la visita a Barcelona de Colom, en tenim testimonis visuals que l'han explicada: Pere Màrtir d'Angleria, Gonzàlez Fernàndez de Oviedo i, tal vegada, el fill mateix de Colom, Ferran. Al marge d'aquests personatges, hi ha encara el de Bartolomé de Las Casas, que descriu la seva partença des de Sevilla, el camí passant per mig Espanya i l'arribada triomfal a Barcelona. Angleria diu que els Reis Catòlics l'aixecaren a Barcelona com a almirall, i Fernàndez de Oviedo descriu el que ell va veure essent encara patge:

"Despues que fue llegado Colom a Barcelona, con los primeros indios que destas partes a España fueron o el llevo, e con algunas muestras de oro e muchos papagayos e otras cosas de las que acá estas gentes usaban; fué muy benigna e graciosamente rescebido del Rey e de la Reina, e despues queovo dado muy larga e particular relaçion de todo lo que en su viaje e descubrimiento avia passado, le ficieron muchas mercedes aquellos agradescidos e le començaron a tractar como a hombre generoso e de Estado, e que por el gran ser de su persona propria tan bien lo meresçia [...]".

El fill de Colom, Ferran, escrigué:

"El Almirante fué por tierra a Sevilla, con ánimo de ir de allí a Barcelona, donde estaban los Reyes Católicos, y en el viaje tuvo que detenerse algo, aunque poco, por la mucha admiración de los pueblos por donde pasaba, pues de todos ellos y de sus proximidades corría la gente a los caminos para verle, y a los indios y las otras cosas y novedades que llevaba. Así continuando su camino llegó a mitad de abril a Barcelona, habiendo hecho antes saber a sus Altezas el próspero suceso de su viaje, de lo que mostraron infinita alegría y contento, y como a hombre que tan gran servicio les había prestado mandaron que fuese sonemnemente recibido. Salieron a su encuentro todos los que estaban en la ciudad y en la corte, y los Reyes Católicos le esperaban públicamente, con toda majestad y grandeza en un riquísimo trono bajo un dosel de brocado de oro, y cuando fué a besarles las manos se levantaron como a gran señor, le pusieron dificultad en darle la mano, y le hicieron sentarse a su lado. Después dichas brevemente algunas cosas acerca del proceso y resultado de su viaje le dieron licencia para que se fuese a su posada, hasta donde fué acompañado por toda la corte; estuvo allí con tanto gran favor y honra de sus Altezas que cuando el Rey cabalgaba por Barcelona, el Almirante iba a su lado y el Infante Fortuna a otro, no habiendo antes costumbre de ir más que dicho Infante, que era pariente muy allegado al Rey".

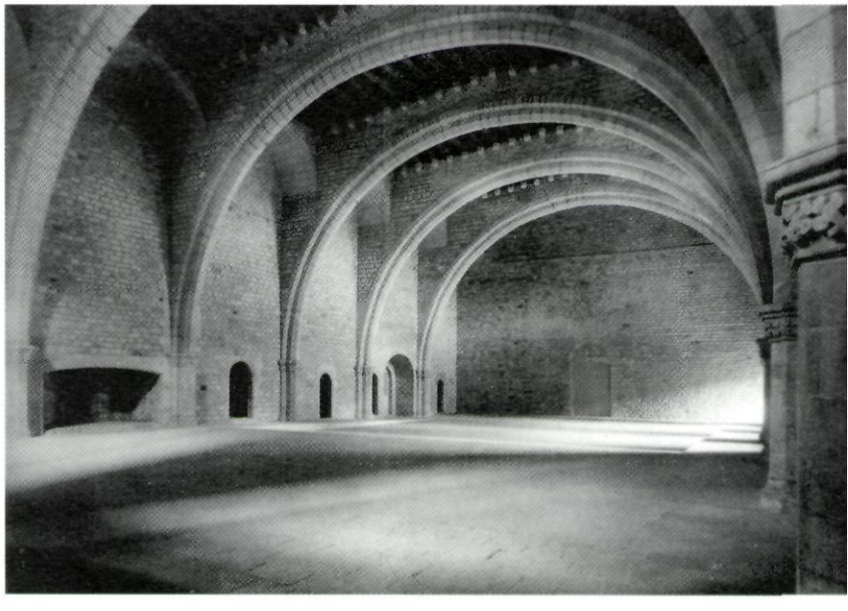

Saló del Tinell del Palau Reial Major, on, segons la tradició, els reis Catòlics reberen Colom. Foto Arxiu Mas.

El gran historiador Bartolomé de Las Casas diu:

"Se partió de Sevilla llevando consigo los indios, que fueron siete los que habían quedado de los trabajos pasados, porque los demás se habían muerto, los cuales yo vide entonces en Sevilla, y posaban junto al arco que se dice de las Imágenes, a Sant Nicolás. Llevo papagayos verdes muy hermosos y colorados, y guay-

ças, que eran unas caratulas hechas de pedrería de huesos de pescado, a manera puesto de aljofar, y unos cintos de lo mismo, fabricado por artificio admirable: con mucha cantidad y muestras de oro finísimo, y otras muchas cosas, nunca otras antes vistas en España ni oidas. Despachose de Sevilla con los indios y con lo demas. Tomo comienzo la fama a volar por Castilla, que se habian descubierto tierras que se llamaban las Indias, y gentes tantas y tan diversas, y cosas novisimas, y que por tal camino venía el que las descubrio, y traia consigo de aquella gente; no solamente de los pueblos por donde pasaba salia el pueblo a lo ver, pero muchos de los pueblos del camino por donde venía, remotos, se vaciaban, y se hinchian los caminos para irlo a ver, y adelantarse a los pueblos a recibirlo [...]".

I, finalment, per no allargar-nos més, cal esmentar la documentació: diverses cartes dels Reis i de Colom mateix ens donen testimoni de la seva presència a la ciutat comtal; les primeres són lletres datades a Barcelona que fan referència a les converses mantingudes entre els Reis i Colom. A l'últim, hi ha una altra carta –aquesta, de Colom a Isabel la Catòlica– en la qual l'almirall diu: *"Las llaves de mi voluntad yo se las dí en Barcelona"*, frase definitiva, claríssimament. Un mes després de l'estada de Colom a Barcelona –el 27 de juliol–, els Reis Catòlics li escriuen a Sevilla: *"[...] ya sabeis que cuando de aqui partisteis vos [...]"*. I altres lletres podríem encara esmentar, però les proves ja són suficients.

Colom prepara el segon viatge a Barcelona

Així, doncs, Colom efectivament estigué a Barcelona un parell de mesos, de la primeria d'abril a la fi de maig. I durant la seva estada prepará el segon viatge, com també es dedueix ben clarament de la correspondència règia. A Barcelona, però, féu encara una tasca molt important, la selecció d'alguns catalans per al proper viatge al nou món: de la ciutat comtal s'endugué Boil, Margarit, el tarragoní Ballester i Ramon Ponç; el primer i el darrer, com a missioners, i Pere Margarit i Manuel Ballester, com a caps militars.

Amb total seguretat no sabem res més de la presència –i les conseqüències– de Colom a Barcelona; del bateig dels indis sembla que hi ha certesa, però no tan evident com la de la rebuda dels Reis Catòlics.

Res més no sabem del cert d'altres activitats que, sens dubte, devia tenir Colom a Barcelona. Malgrat que hi ha opinions i hipòtesis d'alguns entusiastes erudits catalans que creuen en vincles més estrets de Colom amb Barcelona, àdhuc de tipus familiar, documentació sobre aquests aspectes, però, no n'hi ha pas. Per això dèiem en el començament que nosaltres parlaríem només de les dues presències de Colom a Barcelona –la moral i la física– i que no al·ludiríem a cap tercera o quarta presències del descobridor, de les quals, en cas que existeixin, no tenim proves documentals.

Frederic UDINA I MARTORELL

CRONOLOGIA CATALANA DE L'ÈPOCA DE COLOM

Josep M. Ainaud de Lasarte

1451. Neix a Gènova Cristoforo Colombo, teixidor, fill de Domenico Colombo i Susanna Fontanarossa, a qui tradicionalment s'atribueix el descobriment d'Amèrica el 12 d'octubre de 1492.

1452. Mor, a Barcelona, el pintor Bernat Martorell.

1453. Constantinoble cau en poder dels turcs. Tancament del comerç amb la Mediterrània oriental.

1458. Mor Alfons el Magnànim, rei d'Aragó, de Catalunya i Nàpols. Mor l'abat de Poblet Bartomeu Conill.

Comença el regnat de Joan II, dit "Sense Fe", rei d'Aragó, de Catalunya i de Navarra.

1461. Concòrdia de Vilafranca, entre el rei Joan II i el Principat de Catalunya. El príncep Carles de Viana hi és reconegut com a Primogènit i Lloctinent perpetu.

El 23 de desembre mor el Príncep Carles de Viana, venerat com a sant pels catalans.

Manuel de Montsuar, president de la Generalitat de Catalunya.

1462. El Principat de Catalunya nega l'obediència al rei Joan II i proclama rei dels catalans Enric IV de Castella.

Conspiració de la Busca a la ciutat de Barcelona. Revolta dels remences, dirigits per Francesc de Verntallat.

1464. Mor el rei Enric IV de Castella i I de Catalunya.

La Generalitat proclama rei dels catalans el Conestable Pere de Portugal, nét del comte Jaume d'Urgell.

Francesc Colom, president de la Generalitat de Catalunya.

1466. Mor el Conestable Pere de Portugal, Rei dels catalans com a Pere IV. És enterrat a Santa Maria del Mar, a Barcelona.

El rei Renat d'Anjou, comte de Provença, és proclamat rei dels catalans.

1467. Mor a Barcelona l'escultor Joan Claperós.

1468. Mor l'escriptor Joanot Martorell, autor del **Tirant lo Blanc.**

1471. Mor l'abat de Montserrat Antoni Pere Ferrer.

1472. Mor el rei Renat d'Anjou. Catalunya torna a l'obediència del rei Joan II, que perdona els rebels. *Capitulació de Pedralbes.*

Pere Joan de Sancliment, Conseller en Cap de la ciutat de Barcelona.

El cardenal Della Rovere és elegit abat de Montserrat.

1474. Es publica a València el llibre **Trobes en llaor de Nostra Dona Santa Maria,** primer llibre imprès en llengua catalana.

1476. El corsari Joan Colom ataca un convoi de naus genoveses, prop de València.

Combat naval del Cap de Sant Vicenç entre venecians i genovesos.

El rei Joan II nomena arxiver reial l'historiador Pere Miquel Carbonell.

1477. Actuació del corsari Vicente Yáñez Pinzón en aigües catalanes.

1478. Mor l'abat de Poblet Miquel Delgado.

Es publica a València la primera edició de la **Bíblia** en llengua catalana, obra de fra Bonifaç Ferrer, germà de Sant Vicenç Ferrer.

1479. Mor el rei Joan II de Catalunya-Aragó. Un centenar de jueus catalans assisteixen als funerals celebrats a la ciutat de Cervera.

Ferran II de Catalunya-Aragó i Isabel I de Castella, son anomenats "Reis Catòlics".

1480. Es celebren Corts a Barcelona, presidides pels Reis Catòlics.

1482. Fra Bernat Boïl es designat Superior dels ermitans de Montserrat.

1483. Joan de Peralta, abat de Montserrat.

El bisbe Joan de Margarit i de Pau és nomenat cardenal.

1484. Edició barcelonina del **Llibre del Consolat de Mar.**

1485. És ajusticiat a Barcelona el dirigent remença Pere Joan Sala.

1486. El rei Ferran el Catòlic dicta la *Sentència de Guadalupe*, que posa fi a la Guerra dels Remences.

1487. Ferran el Catòlic introdueix a Catalunya el Tribunal del Santo Oficio de la Inquisició castellana, fundada per Torquemada.

1488. Mor Francesc de Verntallat, dirigent remença, partidari de Ferran el Catòlic.

Ferran el Catòlic intervé directament en el nomenament dels Diputats de la Generalitat de Catalunya.

1490. Es publica a València la primera edició de la novel·la **Tirant lo Blanc** de Joanot Martorell.

El pintor Bartolomé Bermejo enllesteix la "Pietat" encarregada per Lluís Desplà, Ardiaca Major de Barcelona.

Gonzalo Fernández de Heredia, Arquebisbe de Tarragona.

1492. Alexandre Borja és elegit Papa, amb el nom d'Alexandre VI.

El 17 d'abril es signen les *Capitulacions de Santa Fe* entre els Reis Catòlics i Cristòfor Colom. Un exemplar es conserva a l'Arxiu Reial de Barcelona.

Els Reis Catòlics prenen la ciutat de Granada, darrer reducte dels sarraïns a la Península Ibèrica. Hi participa un contingut de forces catalanes.

El dia 31 de juliol són expulsats els jueus dels regnes de Castella i Aragó.

Cristòfor Colom surt del port de Palos.

El 12 d'octubre Colom arriba a terres d'Amèrica.

Tractat de Pau amb Gènova.

Mor el pintor català Jaume Huguet.

1493. Es celebren Corts a Barcelona.

Tractat de Barcelona: el Rosselló retorna a Catalunya.

Joan de Canyamars, pagès remença, atempta contra Ferran el Catòlic a la plaça del Rei de Barcelona. Condemnat a mort, és esquarterat.

El mes d'abril, els Reis Catòlics reben Colom a Barcelona com a Almirall, Virrei i Governador, al seu retorn d'Amèrica.

Visita de Colom al monestir de Sant Jeroni de la Murtra, a Badalona, on residia fra Ramon Paner.

Ferran el Catòlic supedita Montserrat a la congregació de Valladolid.

Fra Bernat Boïl es nomenat Vicari Apostòlic de les Índies Occidentals i acompanya Colom en el segon viatge a Amèrica, organitzat a Barcelona amb la col·laboració de catalans com els militars Ballester i Margarit i fra Ramon Paner.

Es crea a Barcelona l'*Audiència Reial*.

Baltasar de Gualbes, Conseller en Cap de la ciutat de Barcelona.

1495. Es publica a Barcelona la primera edició de les **Constitucions de Catalunya.**

Es publica a Barcelona la primera edició de les **Històries i conquestes de Catalunya**, de Pere Tomic.

1497. El rei Manuel I de Portugal expulsa els jueus del seu regne.

1498. Mor l'abat de Poblet Joan Payo Coello.

1500. Es publica a Montserrat el llibre **Exercitació de la vida espiritual**, de l'abat Cisneros.

1502. Es publica a Perpinyà el **Vocabulari català-alemany i alemany-català.** Nova edició barcelonina del **Llibre del Consolat de Mar.**

1503. Mor a Roma el papa Alexandre VI, de la família valenciana dels Borja, que tingué una important intervenció en les discussions entre els Reis Catòlics i els reis de Portugal sobre les terres descobertes a l'Atlàntic.

1504. Mor la reina Isabel la Catòlica.

El rei Ferran el Catòlic reconquereix Nàpols.

1506. Mor, a Valladolid, Cristóbal Colón, Almirall de Castella i descobridor d'Amèrica, oblidat pels monarques.

Guillem de Santcliment, Conseller en Cap de la ciutat de Barcelona.

Ferran el Catòlic es casa, en segones núpcies, amb Germana de Foix.

La Verge i el Nen acompanyats de santa Bàrbara, santa Llúcia, santa Agnès i una altra santa màrtir. Fragment del retaule dedicat a sant Miquel Arcàngel, de Jaume Huguet (1455-1460). Procedeix de la capella del gremi de revenedors, de l'església de Santa Maria del Pi, de Barcelona. Museu d'Art de Catalunya. Foto Ramon Manent.